

genootschap
voor CXVI 1979 3 - 4
geschiedenis
handelingen

INHOUD

BIJDRAGEN

- G. Maréchal, *De leprozen in de kwartieren Brugge en het Brugse Vrije. Nieuwe cijfers.* 147-162
- N. Geirnaert, *De Duinheer Carolus De Visch (1596-1666) en zijn Bibliotheca Scriptorum Sacri Ordinis Cisterciensis.* 163-214

OORKONDEN EN MEDEDELINGEN

- B. Janssens de Bisthoven, *Het huishoudelijk reglement van J.B. de Castillion, bisschop van Brugge, 1743-1753.* 215-220
- J. Lavaert en R. Van Belle, *De vloerzerken van Jan en Christiaen de Plaet in de Sint-Gilliskerk te Brugge.* 221-244

VLAAMSE BIOGRAFICA

- P. Lenders, *De laatste levensjaren van beeldhouwer Hendrik Pulinx.* 245-255

BOEKBESPREKINGEN

- H. Van der Wee en E. Van Cauwenberghe (eds) *Productivity of land and agricultural innovation in the Low Countries (1250-1800).* (E. Thoen).
- A. Verhulst en C. Vandenbroeke (eds) *Landbouwproductiviteit in Vlaanderen en Brabant 14de - 18de eeuw* (E. Thoen). 257-260

KRONIEK 261-285

BOEKENSCHOUW 287-340

DE LEPROZEN IN DE KWARTIEREN BRUGGE EN HET BRUGSE VRIJE. NIEUWE CIJFERS.

DR. GRIET MARÉCHAL

In de kennis over de lepra in het verleden blijft een belangrijk hiaat : het aantal leprozen, het percentage van de bevolking dat was aangetast en de evolutie van dit percentage doorheen de XIIde tot en met de XVIde eeuw is tot nu toe weinig duidelijk.

De lepra kende ten gevolge van de kruistochten een nieuwe verspreiding. Maar voor de XIIde en XIIIde eeuw ontbreken cijfers over leprozen zo goed als volledig. Wel beschikten heel wat steden vooral vanaf de tweede helft van de XIIe eeuw over een leprozerie, waar de leprozen afgezonderd leefden van het gezonde bevolkingsdeel. In de XIIIde eeuw was dit met iedere agglomeratie van enig belang het geval¹. Maar in de XIVde eeuw waren reeds vele leprozerieën zo goed als verlaten. Zo bleven van de 220 leprozerieën, in de XIIde eeuw in Engeland en

Gebruikte afkorting : A.B.V.H.G.: Annalen van de Belgische Vereniging voor Hospitaalgeschiedenis.

1. P. BONENFANT, *Les hôpitaux en Belgique au Moyen Age*, A.B.V.H.G., III, 1965, p. 16-17. Een goed overzicht biedt A. VIAENE, *Leprozen en leprozerijen in het oude graafschap Vlaanderen*, Brugge (Gidsenbond) 1962 ; ook verschenen in *Collationes Brugenses et Gandavenses*, VII, 1961, p. 289-314, 551-561 en VIII, 1962, p. 122-127.

Schotland gesticht, er veel leeg of bijna leeg in de XIVde eeuw². In het bisdom Parijs telden in 1351 slechts 35 van de 59 leprozerieën nog leprozen en 7 lagen in ruïne³. Daaruit wordt afgeleid dat de ziekte in de twee voorgaande eeuwen een hoogtepunt kende, omdat de oprichting van de vele instellingen toch aan een behoefte zal beantwoord hebben.

Er was dus in de XIVde eeuw een overaanbod aan leprozerieën en dit reeds kort na de oprichting. Men kan zich afvragen of de verspreiding van de ziekte dan na enkele generaties niet enkel afgeremd, maar zelfs fel teruggedrongen was? En in welke mate de bezetting van leprozerieën een juiste weerspiegeling was van de verspreiding van de ziekte, meer in het bijzonder of uit het ontbreken van leprozen in leprozerieën het verdwijnen van de ziekte mag afgeleid worden?

Laat zich bij ons een zelfde evolutie vaststellen? Het ontstaan van de vele leprozerieën in de XIIde en XIIIde eeuw drong zich — afgezien van een toename van de lepra — des te meer op door de concentratie van de bevolking in de steden. Daardoor werden de besmettingskansen groter en werd afzondering meer noodzakelijk. De nieuwe plutocratie in de steden wilde een eigen structuur, eigen instellingen voor zieken en armen, wilde zich bij gelegenheid duidelijk afzetten tegenover het platteland. De instellingen die onderhoud van lange duur verschaften — dat waren in de XIIIde eeuw vooral de leprozerieën — wilde ze bovendien uitsluitend ten goede laten komen van de burgers, van de eigen groep. Noodzakelijke voorwaarde om recht te kunnen doen gelden op levenslang onderhoud of prebende werd al vlug het burger (eventueel ingezetene) zijn van een bepaalde omschrijving. In de periode 1220-1250 is die evolutie voltrokken⁴. Wie niet opgenomen kon worden leefde dan als akkerzieke. Maar

2. M. FOUCAULT, *Folie et déraison. Histoire de la folie à l'âge classique*, Paris 1961, p. 5.

3. L. LE GRAND, *Les Maisons-Dieu et léproseries du diocèse de Paris*, Nogent-le-Rotrou 1899, p. XLVII-XLVIII en XC-XCI.

4. G. MARÉCHAL, *De sociale en politieke gebondenheid van het Brugse hospitaalwezen in de middeleeuwen*, *Standen en Landen* nr. 73 Kortrijk-Heule, 1978, p. 190-198, 283.

over deze laatste categorie is er weinig geweten, tenzij over hun woonplaatsen, soms iets over hun organisatievorm bij uitstek : de Gilde.

Het verzwaren van de toegangsmodaliteiten kan de bevolking in de leprozerieën hebben doen afnemen. Naast dit sociaal/institutioneel element kan een reële afname van lepra mede aan de basis gelegen hebben van het leeglopen van de leprozerieën. Modern onderzoek heeft immers uitgewezen dat lepra weinig besmettelijk is, zeker bij een minimum aan hygiëne. Zo is het mogelijk dat de doorgevoerde afzondering reeds betrekkelijk vlug vruchten zou afgeworpen hebben. Franse auteurs wijzen ook op de gevolgen van de *combustio leprosum*, het op de brandstapel brengen van die mensen. In 1321 ging men vooral in Frankrijk op grote schaal over tot het uitroeien van leprozen en Joden onder de beschuldiging de drinkwaterputten te vergiftigen⁵. Maar dit mag niet tot Vlaanderen uitgebreid worden. Daar waren er volgens ons onderzoek in de XIVde eeuw nog heel wat lepralijders, zeker in de eerste helft van de eeuw. Te Brugge waren er kort voor 1320 enkel in de leprozerie reeds 32 leprozen. Daar in 1331 de toegang tot de Gilde werd beperkt tot de eigen inwoners, mag afgeleid worden dat ook de akkerzieken talrijk waren. De verhouding leprozenbevolking wordt geschat op circa twee per duizend⁶. De lange klachtenlijst van de Gentse leprozen in 1349, die onder meer het karige voedsel en vooral de gebrekkige huisvesting als onderwerp had, laat veronderstellen dat ook daar de leprozen nog sterk in aantal waren⁷. We achten het ook betekenisvol dat in de XIVde eeuw een systeem van hoofdleprozerieën funktioneerde waarbij de leprozenhuizen van Brugge, Gent en

5. A. BOURGEOIS, *Lépreux et maladreries du Pas-de-Calais (Xe-XVIIIe siècles)*, Mémoire de la Commission Départementale des Monuments Historiques du Pas-de-Calais, XIV/2, Arras 1972, p. 68 ; L. LE GRAND, op. cit., p. XCI-XCVI ; J. IMBERT, *Les hôpitaux en droit canonique*, L'Église et l'État au Moyen-Âge, VIII, Paris 1947, p. 178-180.

6. Als noot 4, p. 215-216.

7. C. DE CONINCK en W. BLOCKMANS, *Geschiedenis van de Gentse Leprozerie «Het Rijke Gasthuis» vanaf de stichting (ca. 1146) tot omstreeks 1370*, A.B.V.H.G., V, 1967, p. 21-23 en Stadsarchief Gent, Jaarregisters van de Keure reeks 301 nr. 1 f° 32 r°-33 v°.

Ieper, en enkel die, als onderzoekscentra in Vlaanderen fungeerden⁸. Aan het tot stand komen van deze organisatie zullen de vele leprozen niet vreemd geweest zijn.

Ter vergelijking nog dit : voor het nabij gelegen Pas de Calais wordt voor de XIIIde en XIVde eeuw een leproos bevolkingsdeel van twee à vier per duizend waarschijnlijk geacht⁹.

Pas in de XVde eeuw blijken de leprozerieën heel dun bevolkt. Vele telden slechts een of twee leprozen, andere waren leeg. Vanaf die eeuw, soms vanaf het einde van de vorige zijn er rekeningen van stedelijke leprozerieën bewaard, bv. voor Brussel¹⁰, Leuven¹¹, Oudenaarde¹², Brugge¹³, Namen¹⁴, Mons¹⁵, Amiens¹⁶ en zeer fragmentair voor Saint-Omer¹⁷ en Tienen¹⁸.

Er moet echter zeer nadrukkelijk op gewezen worden dat — afgezien van de lacunes — bij middel van de rekeningen slechts die leprozen kunnen gerepereerd worden die als bevoorrechten, als *prebendarii*, in de stedelijke leprozerie leefden. Dat dit maar een fragmentair beeld geeft van het totale aantal leprozen van een agglomeratie is heel duidelijk daar waar uitzonderlijk ook het

8. G. MARÉCHAL, *Lepra-onderzoek in Vlaanderen (XIVde-XVIde eeuw)*, A.B.V.H.G., XIV, 1976 (1978), p. 35-40.

9. A. BOURGEOIS, op. cit., p. 69.

10. P. BONENFANT, *L'ancienne léproserie Saint-Pierre à Bruxelles*, A.B.V.H.G., III, 1965, p. 92-93.

11. A. UYTTEBROUCK, *Séquestration ou retraite volontaire ? Mélanges offerts à G. Jacquemijns*, Brussel 1968, p. 618-622.

12. J. WALTERS, *De lazarij van Audenaerde*, Handelingen Oudheidkundige en Geschiedkundige kring van Audenaerde, IV, 1912, p. 24.

13. Als noot 4, p. 345-346.

14. J. BORGNET, *Les Grands-Malades (à Namur)*, Namur 1850, p. 51 en 106.

15. P. HEUPGEN, *Extraits des comptes de l'hôpital des lépreux. Hôpital Saint-Lazare ou Saint Ladre de Mons*, Mons 1931, p. 14-16.

16. J. GODARD, *La maladrerie de Saint-Ladre et la condition des lépreux à Amiens au Moyen-Age*, Bulletin de la Société des Antiquaires de Picardie, XXXV, 1933-1934, p. 235-237.

17. G. DELAMOTTE, *La lèpre à Saint-Omer*, Mémoires de la Société des Antiquaires de la Morinie, XXXI, 1913, p. 123 en 165.

18. H. DELVAUX, *De leprozerij Dalenbroek te Tienen*, A.B.V.H.G., VII, 1969, p. 11-12.

aantal leprozen bekend is dat niet in de stedelijke leprozerie terecht kon. Dit was bv. het geval te Brugge waar naast de bewoners van het stedelijke leprozenhuis, vanaf 1479 het aantal akkerzieken bekend is (met hiaten in 1490-1491 en 1527-1536).

*Gemiddeld aantal leprozen dat te Brugge leefde als akkerzieke of als prebendegenieters in de leprozerie*¹⁹

	akkerzieken	prebende- genieters
laatste kwart XVde eeuw	bijna 14	4
eerste kwart XVIde eeuw	14	6 à 7
tweede kwart XVIde eeuw	14	bijna 13
derde kwart XVIde eeuw	6	9

In de XVde en eerste helft van de XVIde eeuw leefden dus steeds meer leprozen buiten dan binnen de leprozerie. Vooral in het laatste kwart van de XVde en eerste kwart van de XVIde eeuw was het verschil groot.

Dat slechts een klein gedeelte van de leprozen van een stad in het stedelijke leprozenhuis verbleef, werd ook voor Leuven vastgesteld²⁰. Te Oudenaarde en te Amiens leefde het gros der leprozen op het platteland, zij het niet exakt te bepalen hoeveel²¹.

Enkel rekening houden met de bewoners van de stedelijke leprozerieën om een schatting te maken van het leproze bevolkingsdeel, geeft dus een erg vervalst beeld.

Zijn cijfers van leproze prebendegenieters zeldzaam, ze ontbreken zo goed als volledig van de akkerzieken. A. Bourgeois moest voor het gebied van de Pas de Calais vaststellen dat de akkerzieken er nooit geteld waren. Voor Vlaanderen staan we niet helemaal voor een vraagteken. De cijfers van de Brugse

19. Als noot 4, p. 345-349.

20. A. UYTTEBROUCK, op. cit., p. 624.

21. J. WALTERS, op. cit., p. 24 en J. GODARD, op. cit., p. 190 en 235.

akkerzieken vermeldden we reeds. Bovendien is er ook cijfermateriaal, zij het dan voor de XVIde eeuw, voor het Brugse Vrije. Bewaard bleef immers het register met de geïnde lidgelden van de akkerzieken voor de periode 1522-1557²².

De akkerzieken van het Brugse Vrije leefden in verplicht gildeverband. Deze gilde met centrum te Koekelare werd bestuurd door deken en eed, plaatselijk vertegenwoordigd door onderdekens. Zij waren allen leproos. De gilde had een belangrijk recht te verdedigen, het bedelrecht. Dit was aan een bepaalde reglementering onderworpen, terwijl anderzijds sterk op het bedelmonopolie diende gewaakt. Voor het toezicht op het onderhoud van de reglementen, zowel de hygiënische voorschriften als het bedelrecht, was deze organisatie in het leven geroepen. Het gildегeld van de akkerzieken werd jaarlijks aan de hofmeester overgemaakt. Hij was geen leproos en werd aangesteld door de magistraat van het Vrije²³. Het zijn de overzichten van de lidgelden die aan hem werden betaald, die bewaard bleven.

De eerste bijlage geeft het overzicht van het aantal akkerzieken per woonplaats in het Brugse Vrije in de periode 1522-1525, de tweede het totale aantal akkerzieken in de jaren 1522-1557.

In bijlage 1. vallen sommige plaatsen op door een concentratie van leprozen : Aatrijke (5 tot 7), Ardooie (1 tot 10), Bredene (4 tot 10), Esen (5 tot 15), Gistelambacht (10 tot 18), Jabbeke (7 tot 8), Koekelare (9 tot 12), Kortemark (5 tot 8), Lichtervelde (4 tot 7), Slijpe (5 tot 13), Torhout (5 tot 15), Vlad slo (6 tot 18) en Woumen (7 tot 10).

22. Rijksarchief Brugge Fonds Brugse Vrije nr. 15826. In de inventaris wordt dit register omschreven als *messeghelt van de capelle van de lazariet te Couckelaere, 1522-1557*. Er wordt aan toegevoegd : *Cet argent se percevait à titre d'aumône dans les paroisses du Franc*. Dit zou de indruk kunnen wekken dat het de aalmoezen bevatte opgehaald om missen te laten opdragen in de kapel van de akkerzieken te Koekelare. Het register bevat in werkelijkheid de bijdragen — jaar- of gildегeld — van de akkerzieken van het Brugse Vrije van 1522 tot en met 1557 met een hiaat voor de jaren 1540-1542. De term *messeghelt* heeft zijn ontstaan te danken aan het feit dat de dag waarop de akkerzieken bijeenkwamen bij hun kapel om de rekeningen te sluiten en een nieuw bestuur te kiezen, ingezet werd met een mis.

23. Over de organisatie van de akkerzieken in Vlaanderen bereiden we een artikel voor.

Als we de aantallen van 1523 — omdat ze de meest volledige zijn — vergelijken met de bevolking van de respectievelijke dorpen bekomen we hoge verhoudingen leprozen : bv. Aartrijke 7 op 244, Bredene 9 op 564, Esen 15 op 1122, Ettelgem 6 op 448, Werken 5 op 354. Zarren 3 op 482, Ruddervoorde 4 op 182, Koekelare 9 op 830²⁴.

Men zou kunnen veronderstellen dat bepaalde centra leprozen van elders hebben aangetrokken, zodat het verkeerd zou zijn zich blind te staren op deze concentraties, terwijl andere plaatsen ontbreken. Soms kan een zekere aantrekkingskracht gespeeld hebben, bv. te Koekelare waar het leprozen centrum van het Brugse Vrije gevestigd was. Esen, waar de Diksmuidse stedelijke leprozerie gelegen was, kan ook akkerzieken aangetrokken hebben²⁵. Daartegen kan men inbrengen dat de dorpen verplicht waren hun leprozen, voor zover ze zelf niet in hun levensonderhoud konden voorzien, te onderhouden, verplichting die in 1472 officieel afgekondigd werd en bij herhaling benadrukt²⁶. Zeer happig zullen de dorpen dus niet geweest zijn om vreemde akkerzieken te herbergen.

Om tot een meer verantwoord percentage te komen lijkt het ons aangewezen niet met dergelijke detailcijfers te werken, maar het totaal der akkerzieken te stellen tegenover dit der bevolking. Het bevolkingsaantal van het Brugse Vrije in 1520 werd geschat op ca. 60.000²⁷, de steden Aardenburg, Blankenberge, Damme, Oostburg, Oudenburg en Torhout niet inbegrepen. Daar in het lidgeldenregister sporadisch ook leprozen opgeteld zijn uit die steden moeten deze afgetrokken worden van het totaal der akkerzieken. De bevolkingscijfers van deze steden bijtellen bij de

24. De bevolkingsaantallen uit J. MERTENS, *De bevolking van het Brugse Vrije rond 1520. Demografische evoluties en gedragspatronen van de 9de tot de 20ste eeuw in de Nederlanden*, Studia Historica Gandensia nr. 200, Gent 1977, p. 145-166.

25. A. VIAENE, op. cit., p. 38 en 42.

26. O. MUS, *De leprozerij genaamd het godshuis der Hoge Zieken te Ieper, Oorkonden III*, Bijdragen tot de geschiedenis van de liefdadigheidsinstellingen te Ieper, IV, Ieper 1952, p. 49-51.

27. J. MERTENS, op. cit.

60.000 is minder nauwkeurig, omdat we het aantal leprozen niet kennen dat er in de stedelijke leprozerieën verbleef.

Uitgaande van het leprozenaantal van 1523 (omdat toen alle woonplaatsen vermeld werden) bekomen we 289 leprozen of op een bevolking van 60.000 inwoners bijna vijf leprozen op duizend (juister 4,8). Dit is zeer veel. Nu lag het aantal leprozen in 1523, nl. 314, wel iets hoger dan het gemiddelde voor de periode 1522-1557 dat 302 was, maar anderzijds was het verre van een piekjaar zoals bv. 1530 met zijn 360 akkerzieken (zie bijlage 2).

Tot nog toe schatte men het percentage leprozen in de XVIde eeuw lager. In de Pas de Calais waren in de XVde en XVIe eeuw 0,5 tot 1, te Lier in de XVIde eeuw 0,5 tot 1,5 en ook in Nijmegen, Kampen en Middelburg \pm 1 leproos op duizend inwoners²⁸. Te Brugge bedroeg hun aantal (zowel in als buiten de leprozerie) van 1522 tot 1525 respectievelijk 23, 20, 18 en 21, of iets meer dan 1 per duizend²⁹.

Maar al deze resultaten betreffen steden of zijn bekomen op basis van stedelijke gegevens. We hebben er reeds op gewezen dat in de XVde en eerste helft van de XVIde eeuw het aantal leprozen dat in de stedelijke leprozerieën verbleef lager was dan dat der akkerzieken van dezelfde stad. Bovendien blijkt nu dat het platteland in de XVIde eeuw heel wat meer leprozen telde dan een naburige stad, zelfs als men rekening houdt met beide vestigingsplaatsen.

Zijn deze plattelandpercentages normaal voor de eerste helft van de XVIde eeuw of zijn ze hoog? Daarop zou kunnen geantwoord worden als vergelijking mogelijk ware. Dit is (voorlopig?) niet het geval. Wel hadden deken en gezworenen die het onderzoek in het Brugse Vrije in handen hadden, de naam gemakkelijk iemand leproos te verklaren. Herhaaldelijk werd er geklaagd over de vele leprozen die niet of nauwelijks aangetast waren³⁰. Anderzijds waren er meer armen op het platteland dan

28. A. BOURGEOIS, op. cit., p. 68-69; J. VERBEEMEN, *De verspreiding van de lepra te Lier in de XVIde en XVIIde eeuw (1492-1678)*, 't Land van Ryen, XVI, 1966, p. 170; G.N.A. KETTING, *Bijdrage tot de geschiedenis van de lepra in Nederland*, 's Gravenhage 1922, p. 12-13.

29. Als noot 4, p. 345-350

30. Bv. Stadsarchief Brugge Gheluwencbouc f° 198 r° en v^o (1520 sept. 1).

in de steden. En grotere armoede brengt minder goede hygiënische toestanden en een beperkter weerstandsvermogen met zich mee, die beide de besmettingskansen verhogen. Als verklaring mag niet aangevoerd worden dat er wellicht een trek was naar het platteland ; eerder het omgekeerde was het geval. De stedelijke leprozen waren immers bevoorrecht bij het bedelen : zij mochten op het platteland en in de kleine steden bedelen of laten bedelen, maar niet de plattelandsleprozen in de steden³¹.

Wanneer geen cijfers voorhanden zijn van de bewoners van de leprozerie én van de akkerzieken, is het dan definitief uitgesloten het leproze bevolkingsdeel te kennen ? Beschikt men over de registers van de onderzoekscentra met de onderzoeken naar de aanwezigheid van lepra, dan is dit niet het geval. Wel zijn dergelijke registers meestal van recentere datum. Dit van Ter Bank te Leuven bv. vangt aan op het einde van de XVde eeuw, deze van de Brugse en Ieperse leprozerieën eerst in de XVIde eeuw³². Opdat deze registers nuttig zouden zijn, moeten de onderzochten op naam met de resultaten van de onderzoeken genoteerd staan³³. Wanneer de verdachten uit een bepaalde plaats zo goed als uitsluitend naar een en hetzelfde onderzoekscentrum gingen, zijn deze cijfers betrouwbaar. Wanneer tegen de voorschriften in de verdachten zich lieten onderzoeken in meerdere centra zijn ze natuurlijk onvolledig.

Op basis van dergelijke registers is het leproze bevolkingsdeel

31. J. LAMEERE en H. SIMONT, *Recueil des ordonnances des Pays-Bas*, IIe série, IV (1536-1543), Brussel 1907, p. 218 (1540 juli 30).

32. Het Leuvense : A. UYTTEBROUCK, *Inventaire des archives de la léproserie de Ter Bank*, Brussel (ARA) 1963, nrs. 51-53 ; het Brugse : Archief O.C.M.W. Brugge, Fonds Magdalenaleprozerie reg. nr. 610 ; het Ieperse : O. MUS, *Inventaris van het archief van de Commissie van Openbare Onderstand Ieper*, Ieper 1972, p. 196-200. De onderzoeken zijn er echter niet chronologisch, maar volgens de plaats van herkomst genoteerd. De dateringen van de onderzoeken zijn zo goed als niet interpreteerbaar en de resultaten onduidelijk.

33. Zo is bv. voor Antwerpen soms het aantal onderzoeken opgegeven, soms het aantal leprozen. Daar de leprozen zich jaarlijks moesten laten heronderzoeken en geen namen vermeld worden is het niet duidelijk of de cijfers nieuwe dan wel reeds gekende ziektegevallen betreffen : A.F.C. VAN SCHEVENSTEEN, *De visitatieprotokollen der leprozen te Antwerpen*, Bijdragen tot de geschiedenis, XIX, 1928, p. 337-353.

van Mechelen en Lier berekend³⁴ ; door de combinatie van rekeningen en onderzoeksregister dat van Jodoigne³⁵.

We hebben indertijd een formule uitgedokterd om het aantal leprozen op een bepaald ogenblik te kunnen berekenen op basis van de gegevens van het Brugse schouwingsregister. Dit hebben we toen uitgetest op Brugge en de methode bleek aanvaardbaar wanneer we de resultaten vergeleken met deze bekomen aan de hand van de rekeningen³⁶. We kunnen die ook toepassen op de steden die onder Brugge ressorteerden, wier verdachten zich in de Brugse leprozerie moesten laten onderzoeken en die in hetzelfde schouwingsregister staan opgetekend³⁷. We geven de resultaten voor drie jaren, nl. voor 1542 wanneer het voor het eerst mogelijk is de berekening te maken, voor 1555 wanneer dit voor het laatst het geval is en voor 1548 er midden in.

Aantal leprozen berekend op basis van het Brugse schouwingsregister.

	1542	1548	1555
Blankenberge	3	3- 4	2- 3
Damme	max. 1	max. 1	max. 1
Diksmuide	3- 4	2- 3	4- 6
Middelburg	14	8- 9	10-11
Nieuwpoort	11-14	11-13	10
Oudenburg	4- 5	2- 3	max. 1
Poperinge	10-11	5- 6	3- 4
Sluis	3- 4	2- 3	1- 2
Sint-Winoksbergen	7- 8	4- 6	4- 5
Veere	5- 6	4- 5	5- 6

34. J. VERBEEMEN, op. cit., p. 165-174 ; ID., *De verspreiding van de lepra te Mechelen in de XVIde-XVIIde eeuwen (1492-1677)*, Hand. Kon. Kring Oudheidk. Letterk. en Kunst te Mechelen, LXV, 1961, p. 71-77.

35. R. HANON DE LOUVET, *Histoire de la ville de Jodoigne*, I, Gembloux 1941, p. 339-340.

36. Als noot 8, p. 56-57.

37. Archief O.C.M.W. Brugge, Fonds Magdalenaleprozerie reg. nr. 610. De cijfers uit het onderzoeksregister zijn uitgegeven in het artikel vermeld in noot 8.

Het aantal leprozen in een bepaalde plaats en op een bepaald ogenblik meende Verbeemen gelijk te mogen stellen aan het totaal der leprozen die in de voorgaande twintig jaar werden herkend³⁸. Zo zouden in 1542 Blankenberge 6, Damme 5, Diksmuide 17, Middelburg 46, Nieuwpoort 43, Oudenburg 18, Poperinge 31, Sluis 12, Sint-Winoksbergen 24 en Veere 20 leprozen geteld heben. Deze cijfers zijn duidelijk te hoog.

De cijfers bekomen op basis van onze berekeningswijze interpreteren we niet verder — qua absolute cijfers — omdat aan de wet van de grote getallen niet voldaan wordt door de te kleine hoeveelheden. Wel laat er zich in 1542 nog een sterke verspreiding aflezen gevolgd door een daling, Diksmuide uitgezonderd. Dit werd ook voor Brugge vastgesteld: 1535-1542 kende een sterke stijging van het aantal lepralijders vergeleken met het begin van de eeuw en zeker met de tweede helft van de XVde eeuw. Dat er geen gestadige achteruitgang was, noteerde men eveneens voor Lier. Daar zette die ook slechts in naar het midden van de XVIde eeuw. Het Brugse onderzoeksregister met de onderzoeken in het Brugse kwartier bevestigt deze tendens. In 1520-1529 waren er bijna 18 leprozen per jaar, in 1530-1539 21, in 1540-1549 nog 12 om in 1550-1555 te dalen tot 9.

Zoals we reeds aanstipten moet men rekening houden met de mogelijkheid dat de verdachten zich elders lieten onderzoeken, alhoewel dit officieel niet toegestaan was. In de jaren 1549-1555 bezondigden sommige inwoners van Poperinge, Sint-Winoksbergen en Nieuwpoort zich daaraan³⁹. Desondanks mag men besluiten dat tussen 1542 en 1555 het aantal lepralijders afnam voor de steden maar niet voor het platteland.

De plattelandscijfers voor 1522-1555 (bijlage 2.) vertonen geen bepaalde tendens. De grote verschillen in opeenvolgende jaren, bv. 342, 238, 281 en 335, 268, 299 laten enkel toe te vermoeden dat niet regelmatig betaald werd.

38. J. VERBEEMEN, *De verspreiding van de lepra te Lier*, p. 170.

39. Archief O.C.M.W. Ieper reg. nr. 656. Vanuit Poperinge ging men in de jaren 1549-1558 10 keer op onderzoek naar Ieper tegen 6 keer naar Brugge (tot 1555). Van uit Sint-Winoksbergen was dit 12 maal tegen 15 maal naar Brugge in de periode 1549-1555. Tenslotte gingen in 1554-1555 twee inwoners uit Nieuwpoort naar Ieper tegen 6 naar Brugge.

BESLUIT :

Leprozen waren talrijk in de XIIde, XIIIde en zeker nog in de eerste helft van de XIVde eeuw. Er zijn voor Brugge geen argumenten — en tot nog toe ook niet voor Vlaanderen en omliggende vorstendommen — om tot een sterke afname in de XIVde eeuw te konkluderen. Tot hertoe was deze konklusie gesteund op toestanden in leprozerieën waar slechts een bevoorrecht deel van de bevolking terecht kon en werd geen rekening gehouden met de talrijke akkerzieken aan de rand van de steden. In de XVde en eerste helft van de XVIde eeuw waren zij stellig talrijker dan de *prebendarii* in de leprozerieën. Terwijl er zeker in de XVIde eeuw meer lepralijders waren op het platteland i.c. het Brugse Vrije, dan in de (meeste) naburige steden.

Methodologisch moeten we vaststellen dat onderzoeksregisters nauwkeuriger resultaten geven dan rekeningen. De groep akkerzieken wordt er niet uitgeschakeld. Toch is ook omzichtigheid geboden.

De sterke verschillen in het aantal leprozen op korte tijdsparren en korte afstand laten samen met de nog weinig talrijke gegevens niet toe te veralgemenen.

Bijlage 1 :

De verspreiding van de akkerzieken in het Brugse Vrije in de periode 1522-1525⁴⁰.

N.B.: Enkel de lijst van 1523 geeft alle namen en woonplaatsen. In deze van 1522, 1524 en 1525 worden telkens lidgelden overgemaakt door de deken en/of de onderdeken zonder vermelding van wie of van waar. Vanaf 1526 worden tenslotte nog enkel de namen en geen woonplaatsen meer vermeld.

40. Rijksarchief Brugge, Fonds Brugse Vrije reg. nr. 15826. De nog bestaande lokaliteiten in België die terug te vinden zijn in *HOUET & CLEEREN, Modern Woordenboek der Belgische Gemeenten*, Brussel 1968, zijn niet verder gelokaliseerd ; deze die tot Nederland behoren en deze die niet meer bestaan wel.

Plaatsnamen	1522	1523	1524	1525
Aardenburg ⁴¹	2	5	—	—
Aartrijke	6	7	7	5
Adegem	3	3	1	4
Ardooie	8	9	1	10
Beernem	1	1	2	1
Beerst	—	2	3	4
Bekegem	1	1	2	1
Beveren ⁴²	1	3	—	3
Blankenberge	3	1	1	—
Bovekerke	1	1	—	—
Bredene	4	9	7	10
Capelle ⁴³	—	1	1	1
Damme	—	—	—	1
Dudzele	3	2	3	1
Eernegem	5	4	—	3
Esen ⁴⁴	9	15	9	5
Ettelgem	—	6	6	5
Gelygheim ⁴⁵	2	—	—	—
Gistel (ambacht)	18	12	10	13
Gits	1	1	1	2
Groede ⁴⁶	2	1	—	—
Handzame	4	3	5	8
Hanekenswerve ⁴⁷	3	1	2	1
Heist	2	3	—	1
Houtave	1	—	2	—

41. Nederland prov. Zeeland.

42. Ofwel Beveren in het arr. Roeselare ofwel Beveren in het arr. Veurne.

43. Werd Westkapelle, Schuiferskapelle, Sint-Pieterskapelle enz. bedoeld, of een van de vele wijken die zo genoemd werden ? : K. DE FLOU, *Woordenboek der toponymie van West-Vlaanderen, Vlaamsch-Artesië, het land van den Hoek, de graafschappen Guines en Boulogne en een gedeelte van het graafschap Ponthieu*, 18 dln., Gent-Brugge 1914-1938, VII, k. 112 en volgende en vooral k. 124.

44. Gehucht van Diksmuide.

45. Mogelijk werd Gullegem bedoeld, maar dat ligt in het Kortrijkse en behoorde tot het ressort van Gent.

46. Nederland prov. Zeeland.

47. Een voormalige parochie ten westen van Aardenburg : K. DE FLOU, op. cit., V, k. 403 en volgende.

Leprozen te Brugge en 't Brugse Vrije

Ichtegem	3	4	3	4
Jabbeke	7	7	8	8
Kadzand ⁴⁸	1	2	1	—
Keiem	—	4	—	7
Klemskerke	5	6	4	5
Klerken	1	1	—	2
Koekelare	10	9	9	12
Koksijde	1	1	1	—
Koolkerke	2	2	3	2
Kortemark	8	7	5	6
Lapscheure	2	2	1	—
Leffinge	—	7	4	7
Leke	1	4	4	6
Lichtervelde	6	7	5	4
Lissewege	5	6	4	—
Loppem	2	1	4	3
Maldegem	7	7	6	3
Mannekensvere	—	2	—	—
Meetkerke	3	2	1	1
Merkem	3	5	5	5
Middelburg	4	5	—	2
Moere	—	2	3	—
Moerkerke	2	4	2	2
Nieuwmunster	1	1	—	—
Oedelem	—	1	—	—
Oostburg ⁴⁹	6	4	—	—
Oostkamp	3	3	1	3
Oostkerke ⁵⁰	—	1	1	2
Oudenburg	7	1	—	1
Roksem	—	—	1	2
Ruddervoorde	4	4	9	4
Schoondijke ⁵¹	1	1	—	—
Schore	—	2	1	—
Sijsele	3	2	1	—
Sint-Andries	—	2	—	3
Sint-Jan-in-Eremo	1	1	1	1

48. Nederland prov. Zeeland.

49. Nederland prov. Zeeland.

50. Ofwel bij Brugge ofwel aan de IJzer, arr. Diksmuide.

51. Nederland prov. Zeeland.

Sint-Kruis bij Aardenburg	1	1	—	—
Sint-Kruis bij Brugge	2	5	—	—
Sint-Kruis (onbepaald)	1	—	2	—
Sint-Laureins	1	1	1	—
Sint-Margriete	1	1	2	1
Sint-Pieters-op-den-dijk ⁵²	—	—	2	—
Slijpe	13	7	5	7
Snaaskerke	—	1	1	1
Snellegem	2	2	1	1
Stalhille	1	2	1	1
Stene	—	1	2	2
Torhout	15	14	12	6
Uitkerke	5	2	—	1
Ursel	—	1	1	—
Varsenare	2	3	—	—
Vijve ⁵³	—	1	1	—
Vladslo	18	7	6	10
Vlissegem	1	—	2	1
Wulravenchyde ⁵⁴	3	1	—	2
Watervliet	—	1	1	—
Wenduine	1	4	4	4
Werken	5	5	3	3
Westende	3	2	—	2
Westkapelle	—	—	3	1
Westkerke	4	3	2	2
Wolen ?	2	—	—	—
Woumen	8	10	7	9
Zande	—	3	3	2
Zarren	4	4	3	4
Zedelgem	4	7	6	5
Zerkegem	1	2	3	5
Zevekote	2	6	6	8
Zuienkerke	3	—	—	1
Zwevezele	2	5	—	2
Woonplaats niet bepaald	4	—	76	65

52. Parochie nu ingelijfd bij Brugge.

53. Hoogstwaarschijnlijk Vijve-kapelle, een parochie onder Sint-Kruis-Brugge. Sint-Eloois-Vijve ligt immers in het Kortrijkse dat tot het kwartier van Gent behoorde.

54. Wijk van Middelkerke.

Leprozen te Brugge en 't Brugse Vrije

Bijlage 2 :

Het aantal akkerzieken in het Brugse Vrije in 1522-1557.

jaar	aantal	jaar	aantal	jaar	aantal
1522	288	1534	274	1546	335
1523	314 ⁵⁵	1535	260	1547	314 ⁶¹
1524	307	1536	270	1548	335 ⁶²
1525	322 ⁵⁶	1537	296	1549	268
1526	296 ⁵⁷	1538	285	1550	267
1527	314 ⁵⁸	1539	297	1551	299
1528	311 ⁵⁹	1540	—	1552	297 ⁶³
1529	335 ⁶⁰	1541	—	1553	313
1530	360	1542	—	1554	319
1531	342	1543	313	1555	310
1532	238 ⁶⁰	1544	285	1556	304
1533	281	1545	295	1557	324 ⁶⁴

55. In het register wordt als totaal opgegeven 313 personen plus de vrouw van Jan Paedse. Wij tellen er met vrouw Paedse inbegrepen 312. Blijkbaar werden sommige namen ten onrechte doorstreept.

56. Wij telden 320.

57. Wij telden 298.

58. Berekend op basis van het ontvangen bedrag en eigen telling vermits geen totaal werd gemaakt.

59. Controle van het opgegeven aantal was moeilijk door de vele toevoegingen en de gaten in het papier.

60. Controle was ook hier onmogelijk. Dit cijfer werd opgegeven maar de lijsten bleken niet volledig te zijn.

61. Zie f° 104.

62. Zie f° 101 v°.

63. Wij telden 298.

64. Wij telden 323.

DE DUINHEER CAROLUS DE VISCH (1596-1666) EN ZIJN BIBLIOTHECA SCRIPTORUM SACRI ORDINIS CISTERCIENSIS

N. GEIRNAERT

De Duinenabdij was ook in de 17e eeuw één van de belangrijkste cisterciënserabdijen van de Zuidelijke Nederlanden. Toch blijkt uit de notitie die in het *Monasticon belge* gewijd is aan de Duinenabdij, dat de Na-Trentse geschiedenis van deze abdij tot nu toe slechts betrekkelijk weinig aandacht heeft gekregen¹. O.m. werd toen ook de aandacht getrokken op de weinig gekende historiograaf Carolus de Visch².

Gebruikte afkortingen :

AGSB., ARCHIEF VAN HET GROOTSEMINARIE TE BRUGGE.

ASEB.: *Annales de la Société d'Emulation de Bruges*.

BBSOC., 1649 : C. DE VISCH, *Bibliotheca Scriptorum Sacri Ordinis Cisterciensis*, Douai, 1649.

BSSOC., 1656 : C. DE VISCH, *Bibliotheca Scriptorum Sacri Ordinis Cisterciensis*, Keulen, 1656.

BSSOC., Auct.: C. DE VISCH, *Auctarium ad Bibliothecam Scriptorum Sacri Ordinis Cisterciensis*, uitg. J.-M. CANIVEZ, Bregenz, 1927.

PL.: *Patrologia Latina*.

SBB.: STADSBIBLIOTHEEK TE BRUGGE.

1. N. HUYGHEBAERT en A. DUBOIS, *Abbaye des Dunes à Koksijde et à Bruges*, — *Monasticon belge*, dl. III : *Province de Flandre Occidentale*, vol. 2, Luik, 1966, p. 353-446.

2. *Ibid.*, p. 356 : «Le cistercien Charles de Visch (...) mériterait de voir sa vie et ses œuvres étudiées à la lumière de la critique moderne».

Carolus de Visch kreeg inderdaad bijna uitsluitend in de 19e eeuw wat belangstelling van een paar Westvlaamse geschiedkundigen³. Praktisch alle biografische notities over de Visch in diverse, ook recente, naslagwerken zijn onvolledig en onbetrouwbaar⁴. De samenstellers van het *Monasticon* konden dus terecht wijzen op deze leemte in het historisch onderzoek en zij hebben tegelijk ook kostbare informatie verschaft over de figuur van Carolus de Visch en zijn werk⁵. Een kort artikel van A. Hoste kon deze informatie nog verder aanvullen⁶, zodat de mogelijkheden voor een studie over het leven en het werk van de Visch zeer gunstig waren geworden. Sedert enkele jaren gaat onze belangstelling dan ook uit naar deze figuur⁷, en wij menen door deze studie een bescheiden bijdrage te leveren tot de kennis van het geestesleven in de cisterciënserorde en tot de geschiedenis van de historiografie en de mediëvistiek in de 17e eeuw.

1. Biografische bijzonderheden⁸.

Carolus de Visch kan niet bestudeerd worden los van het milieu

3. F. VAN DE PUTTE, *Biographie de Charles de Visch*, — ASEB., 1842, dl. IV, p. 204-208, opnieuw uitgegeven in *Biographie des hommes remarquables de la Flandre Occidentale*, dl. I, 1843, p. 126-130; A. ANGILLIS, *Charles de Visch, historiographe et prieur des Dunes, Simple note pour l'histoire littéraire du XVIIe siècle*, — ASEB., 1870, dl. XXII, p. 229-266.

4. De voornaamste en recentste notities zijn deze van M.-A. DIMIER in *Dictionnaire d'Histoire et de Géographie ecclésiastiques*, dl. XIV, 1960, kol. 642; K. SPAHR in *Lexikon für Theologie und Kirche*, dl. X, 1965, kol. 807; L.J. LEKAI in *New Catholic Encyclopedia*, dl. XIV, 1966, p. 713; E. BROUETTE in *Dictionnaire des auteurs cisterciens*, dl. I, vol. 3, 1976, kol. 209-212.

5. Zie noot 2. Verdere informatie ook bij N. HUYGHEBAERT en R. DE GANCK, *Abbaye de Ter Doest à Lissewege*, — *Monasticon belge*, dl. III, vol. 2, p. 318; N. HUYGHEBAERT en A. DUBOIS, *o.c.*, p. 424; N. HUYGHEBAERT, *Abbaye de Groeninge à Courtrai*, — *Monasticon belge*, dl. III, vol. 2, p. 514 en 535 en N. HUYGHEBAERT en R. DE GANCK, *Abbaye de Hemelsdale à Bruges*, — *Monasticon belge*, dl. III, vol. 2, p. 545.

6. A. HOSTE, *Marginalia bij de Bibliotheca Scriptorum Sacri Ordinis Cisterciensis van de Duinheer Carolus de Visch*, — *Haec Olim*, 1969, dl. XIX, p. 75-79.

7. N. GEIRNAERT, *De Duinheer Carolus de Visch (1596-1666), historiograaf van de cisterciënserorde*, onuitg. lic. verh., Leuven, 1973.

8. Zie in dit verband ook N. GEIRNAERT, art. *Visch, Carolus de*, — *Nationaal Biografisch Woordenboek*, dl. VI, 1974, kol. 986-994.

waarin hij zijn mogelijkheden kon ontplooiën: de zeventiende-eeuwse Duinenabdij, die eerst gevestigd was op de hoeve Ten Bogaerde te Koksijde en vanaf 1627 binnen de muren van Brugge een definitieve toevlucht zocht⁹. Onder impuls van de abten Cancellier (1610-1623) en Campmans (1623-1642), kende de oude abdij nog een laatste religieus en intellectueel réveil¹⁰. Onder invloed van de jonge en levenskrachtige jezuitenorde werd de Duinenabdij bezield door de geest van het concilie van Trente¹¹. De heropleving van het cultureel leven in de abdij werd ook mogelijk gemaakt door de economische voorspoed van de abdij. Toen men vanaf de tweede helft van de 17e eeuw af te rekenen kreeg met voortdurende tegenslagen op economisch gebied, ging ook het geestesleven ineenschrompelen¹².

Carolus de Visch werd geboren te Bulskamp in de kasselrij Veurne¹³, op 15 augustus 1596¹⁴. Na zijn humaniora te Veurne

9. C. DE VISCH, *Compendium chronologicum exordii et progressus abbatiae clarissimae Beatae Mariae de Dunis, Ordinis Cisterciensis in Flandria*, Brussel, 1660, p. 109.

10. Over de abten Cancellier en Campmans, cf. N. HUYGHEBAERT en A. DUBOIS, *o.c.*, p. 416-421.

11. A. VIAENE, *Thomas Dunensis Martyr, Een hagiographische legende uit de tijd van de Contra-Reformatie*, — *Album M. English*, Brugge, 1952, p. 435-436.

12. N. HUYGHEBAERT en A. DUBOIS, *o.c.*, p. 419-422, cf. ook E. CLEMENT, *Het Cultuurareaal van de Abdij ter Duinen, Het Vlaamse Westkwartier tijdens de Brugse periode (1625-1791)*, onuitg. lic. verh., Leuven, 1972, p. 130-137.

13. Tot nu toe bestond er enige twijfel over de juiste geboorteplaats van de Visch. Vanaf J.-F. FOPPENS, *Bibliotheca Belgica*, dl. I, Brussel, 1739, p. 164, geven alle biografen Bulskamp op als geboorteplaats van de Visch, cf. N. HUYGHEBAERT en A. DUBOIS, *o.c.*, p. 356. Alleen J.-N. PAQUOT, *Mémoires pour servir à l'histoire littéraire des dix-sept provinces des Pays-Bas, de la principauté de Liège, et de quelques contrées voisines*, dl. II, Leuven, 1768, p. 382, stipt aan dat de Visch zelf steeds Veurne als geboorteplaats opgeeft. A. HOSTE, *o.c.*, p. 75, stelt dan ook resoluut Veurne voorop. Het is inderdaad zo dat de Visch zelf steeds Veurne als geboorteplaats vermeldt: «Furnis in Flandria, natali solo», cf. *BSSOC.*, 1649, p. 59 en *BSSOC.*, 1656, p. 62. Reeds op 18 mei 1623, toen hij zijn stem moest uitbrengen voor de abtsverkiezing, zei hij aan de commissarissen dat hij te Veurne geboren was (ALGEMEEN RIJKS-ARCHIEF TE BRUSSEL, *Papieren van State en Audiëntie*, nr. 927, f. 260r.). Toch houden we het bij Bulskamp. Een eerste aanwijzing daarvoor is dat de vader van Carolus de Visch, Joris de Visch, te Bulskamp begraven werd, cf. C. DE VISCH, *Relatio brevis ex variis authenticis monumentis conflata, de ori-*

en filosofische studies te Douai, trad de jonge de Visch in 1618 binnen in de Duinenabdij¹⁵. Op 10 februari 1619 legde hij er, samen met vier andere monniken, zijn geloften af¹⁶. Van 1621 tot 1625 was hij opnieuw student te Douai, waar hij de titel van *baccalaureus formatus* in de theologie behaalde¹⁷. Terug in de Duinenabdij kreeg hij de kans om kennis te maken met het rijke handschriftenbezit van zijn abdij¹⁸. Eind augustus 1629 vertrok

gine et progressu nobilis familiae de Visch, — AGSB., Hs. 137bis/22, f. 13v. Een doorslaggevend bewijs is wel dat Nicolaus Lameter, een Veurnse premonstratenser en streekgenoot van de Visch (over deze figuur: D. DALLE, *Pater Jacobus Clou en de stichting van de sodaliteit van de gekruisigde zaligmaker, de kruisweg en de boeteprocessie te Veurne*, — ASEB., 1977, dl. CXIV, p. 19), in een huldedicht gericht aan de Visch schreef: «Protulit exigua te Bellus Campus in unda», cf. BSSOC., 1649, p. [XXII], een tekst die in 1652 veranderd werd in: «Flandria te genuit, suscepit Furna», cf. AGSB., Hs. 141/108, f. 236r. Waarschijnlijk meende de Visch dat het beter was Veurne als geboorteplaats te vermelden dan Bulskamp, een weinig gekend dorp, dat toch in de kasselrij Veurne lag, in de nabijheid van de stad; de kasselrij Veurne was trouwens sedert 1586 met de stad Veurne in één bestuur verenigd, cf. D. DALLE, *De bevolking van Veurne-Ambacht in de 17de en 18de eeuw*, Brussel, 1963, p. 4-5.

14. C. DE VISCH, *Compendium chronologicum exordii et progressus abbatiae clarissimae Beatae Mariae de Dunis, Ordinis Cisterciensis in Flandria*, Brussel, 1660, Epistola dedicatoria.

15. BSSOC., 1649, p. 49 en BSSOC., 1656, p. 62.

16. C. DE VISCH, *Nomina Religiosorum ad professionem admissorum et receptorum ad habitum a Reverendo domino Adriano Cancellier*, — AGSB., Hs. 144/124, f. 194 en ID., *Registrum omnium religiosorum et conversorum monasterii Dunensis*, — AGSB., Hs. 140/107, f. 242v.

17. BSSOC., 1649, p. 59 en BSSOC., 1656, p. 62. Een gedeelte van de aantekeningen van de Visch en twee door hem verdedigde theses zijn bewaard in SBB., Hs. 198. De Visch heeft ook het klad bewaard van een brief die hij op 15 februari 1625 aan zijn abt stuurde en waarin hij zijn abt o.m. ook de rekening bezorgde van de onkosten, nodig voor het behalen van het baccalaureaat, cf. AGSB., Hs. 139/106, f. 324, gedeeltelijk uitgegeven door A. ANGILLIS. o.c., p. 230; zie thans ook: H. VAN DOORSLAER, *Une nomenclature d'étudiants en Théologie à l'Université de Douai, de 1615 à 1625, d'après un recueil de «Quaestiones Theologicae»*, — *Archief- en Bibliotheekwezen in België*, 1978, dl. XLIX, p. 541-572, met vermelding van twee «quaestiones» van de Visch, geda-teerd op 24 jan. en 28 mei 1625, op p. 552.

18. In 1628 kwam hij klaar met een catalogus van het handschriftenbezit van zijn abdij, cf. BSSOC., 1649, p. 80 en BSSOC., 1656, p. 85. Talrijke codices die afkomstig zijn van de Duinenabdij, dragen nog notities van de hand van de Visch; rond dezelfde tijd kopieerde hij ook een aantal handschriften en verscheidene oorkonden i.v.m. de geschiedenis van zijn abdij en zijn orde, cf. AGSB., Hs. 139/106, f. 1r.-47v. en f. 225r.-244v., SBB., Hs. 114, f. 164v.-165v.

de Visch samen met een confrater naar Duitsland¹⁹. Van oktober 1630 tot november 1631 was hij lector theologie in de abdij van Eberbach. Hij moest zijn colleges abrupt stopzetten vanwege de aanrukkende Zweedse troepen²⁰. We kunnen stellen dat bij zijn terugkeer in de Duinenabdij de vorming van de Visch voltooid was.

In 1632 werd hij inderdaad voor de eerste maal biechtvader in een vrouwenklooster en hiermee zette de Visch zijn monastieke loopbaan van geestelijk leider in. Op 25 september 1632 benoemde abt Campmans de Visch tot biechtvader bij de monialen van de abdij Groeninge te Kortrijk²¹. Hij bleef deze functie waarnemen tot op 12 augustus 1636, toen hij door de baljuw van Kortrijk en diens officieren *manu militari* uit Groeninge werd buitengezet²². Vanaf 1637 vervulde hij dezelfde functie gedurende

19. Het door de Visch eigenhandig geschreven relaas van zijn wedervaren in Duitsland in AGSB., Hs. 139/106, f. 310-312v.

20. BSSOC., 1649, p. 59 en BSSOC., 1656, p. 62; P. JÜRGENS, *Die Ausplünderung der Eberbacher Klosterbibliothek im Dreissigjährigen Kriege*, — *Nassauische Heimatblätter*, 1916/17, dl. XX, p. 68-73.

21. Campmans aan de Visch, 25 sept. 1632, uitg. A. ANGILLIS, a.c., p. 236-237. Over de abdij Groeninge, cf. N. HUYGHEBAERT, *Abbaye de Groeninge à Courtrai*, — *Monasticon belge*, dl. III, vol. 2, Luik, 1966, p. 513-543.

22. Een verslag over deze gebeurtenis in MECHELEN, AARTSBIS-SCHOPPELIJK ARCHIEF, *Regulieren*, doss. XXVII (Groeninge), stuk getiteld: «Declaratio manifesta causae Reverendi Domini Abbatis Dunensis in materia clausurae», (vgl. C. VAN DE WIEL, *Bijdrage tot Zes Eeuwen Cisterciënser - Documentatie*, — *Cîteaux*, 1979, dl. XXX, p. 70-71), en in het ALGEMEEN RIJKSARCHIEF TE BRUSSEL, *Spaanse Geheime Raad*, kart. 1158, doss. 204, stuk getiteld: «Brevis et succincta narratio visitationis quam Abbas Camberonensis fecit in monasterio Groeningano, 12 Augusti 1636». De Visch moest in Groeninge het kloosterslot volgens de voorschriften van het concilie van Trente invoeren. Hoewel hij de zusters ook door zijn sermoenen probeerde te overtuigen, was zijn optreden nogal autoritair. Hij beging een kapitale fout door op te treden tegen abdis Catharina Doens, i.p.v. zich van haar medewerking te verzekeren. De sermoenen van de Visch in Groeninge zijn bewaard in AGSB., Hs. 144/124, f. 1r.-38v., andere stukken i.v.m. zijn optreden op f. 178r.-179v. De gespannen verhouding tussen abdis Doens en biechtvader de Visch blijkt uit de editie van T. LEURIDAN, *Les Théologiens de Douai, Une consultation théologique sur les pouvoirs des abbesses*, — *Revue des sciences ecclésiastiques*, 1904, dl. XL, p. 229-245. Deze episode werd reeds behandeld door R. DE GANCK, *Het kloosterslot der Bijloke in het gedrang*, — *Cîteaux in de Nederlanden*, 1952, dl. III, p. 150-166, T. PLOEGAERTS, *Les moniales de l'Ordre de Cîteaux dans les Pays-Bas méridionaux depuis le XVIIe siècle jusqu'à la Révolution française (1550-1800)*, dl. II : *Les abbayes en Flandre*, Westmalle, 1937, p. 165-166; beide

twalf jaar in de cisterciënserinnenabdij Hemelsdale te Diksmuide²³. Op 30 maart 1649 werd hij door abt Bernard Bottyn (1649-1653) tot prior van de Duinenabdij te Brugge benoemd²⁴. Ook als prior was hij vooral verantwoordelijk voor het geestelijk welzijn van de kloostergemeenschap²⁵. Hij bleef prior tot op 9 april 1661, toen hem door abt Gerard de Bare (1654-1666) eervol ontslag werd verleend²⁶. Tot aan zijn dood bleef de Visch, met instemming van zijn abt, de titel van prior emeritus dragen²⁷. Hij overleed op 11 april 1666²⁸. Hij werd begraven in de kleine pandkapel van de Duinenabdij tussen de abten. Zijn grafsteen is er nog steeds te zien²⁹. Het feit dat Carolus de Visch begraven werd tussen de abten van zijn abdij, kan beschouwd worden als een laatste eerbetoon aan zijn persoon³⁰.

werken worden samengevat en aangevuld door N. HUYGHEBAERT, *Abbaye de Groeninge*, p. 534-535. Geen enkele auteur gebruikte echter de sermoenen en notities van de Visch, zodat hun voorstelling van de feiten nogal eenzijdig en zeker niet volledig is. Ook het artikel van J. VANBOSSSELE, *Katharina Doens, een merkwaardige abdis van de Groeninge-abdij, — Handelingen van de Koninklijke Geschied- en Oudheidkundige Kring van Kortrijk*, 1976, dl. XLIII, p. 119-181, bevat geen nieuwe gegevens.

23. SBB., 309, f. 66v., notitie van de Visch ; BSSOC., 1649, p. 59 en BSSOC., 1656, p. 62. Over de abdij Hemelsdale, cf. N. HUYGHEBAERT en R. DE GANCK, *Abbaye de Hemelsdale, à Bruges, — Monasticon belge*, dl. III, vol. 2, Luik, 1966, p. 545-574.

24. C. DE VISCH, *Compendium chronologicum*, p. 122.

25. Over de taak van een zeventiende-eeuwse cisterciënserprior, cf. A. VAN ITERSON, *Servatius Gillet, monnik van Villers (1599-1699)*, — *Cîteaux in de Nederlanden*, 1958, dl. IX, p. 177-188 en 245-261, vooral p. 245-251.

26. AGSB., *Varia Cisterciensia*, Register vande acten capitulaire ghedaen ende ghepasseert ten tijde van Seer Eerw. Heere Gerardus de Bare, 9 april 1661.

27. De Visch aan L. d'Achery, Duinenabdij te Brugge, 23 maart 1665, — uitg. D. DE BRUYNE, *Correspondance inédite entre deux Mauristes et Charles de Visch, prieur de l'abbaye des Dunes*, — ASEB., 1905, dl. LV, p. 413.

28. *Necrologium Dunense*, — AGSB., Hs. 134/58, f. 29r.; N. WILLAERT, *Continuatio Compendii chronologici*, — AGSB., Hs. S2, p. 122. Een verkeerde datering, 11 april 1665, vindt men in het «semi-officiële» *Registrum monachorum* van de abdij, AGSB., Hs. 133/124, f. 73v., en uiteraard ook in de uitgave door [F. VAN DE PUTTE en D. VAN DE CASTEELE], *Cronica et cartularium monasterii de Dunis, Brugge*, 1864, p. 100.

29. De steen draagt de volgende inscriptie : «Ossa R.D. Caroli de Visch, historiographi et prioris Dunensis. Obiit 11 aprilis 1666». Zie ook B. JANSSENS DE BISTHOVEN, *De Abdij van de Duinen te Brugge*, Brugge, 1963, p. 15.

30. A. HOSTE, *o.c.*, p. 75.

2. Het wetenschappelijk werk van de Visch : inleidende bemerkingen.

Dat Carolus de Visch nog tot op heden in talrijke naslagwerken wordt vermeld, heeft hij niet zozeer te danken aan de manier waarop hij zich van zijn taak van geestelijk leider heeft gekweten, dan wel aan zijn wetenschappelijk werk als geschiedschrijver. De volgende bladzijden zullen dan ook gewijd zijn aan een bespreking van de wetenschappelijke activiteit van de Visch.

Reeds als jong monnik verrichtte de Visch geschiedkundige opzoeken : vanaf 1620 werkte hij aan een nieuw necrologium van de Duinenabdij³¹. Hij bleef actief als historiograaf tot in 1665. In de lente van dat jaar voelde hij zijn krachten afnemen³². Op het einde van 1665 legde hij, door ziekte en ouderdom overmand, definitief de pen neer³³.

De Visch heeft er zelf voor gezorgd dat toekomstige historici zich een beeld zouden kunnen vormen van zijn persoon als cisterciënser, intellectueel en historiograaf. Naast de zeventiende-eeuwse uitgaven van zijn werken bestaat het basismateriaal voor een studie over de Visch uit de talrijke onuitgegeven nota's die door de Visch zeer zorgvuldig werden bijgehouden. Zij bevatten gegevens over zijn leven in de Duinenabdij en elders, zijn werk, en zijn correspondentie met tal van persoonlijkheden uit de cisterciënserorde en de geleerdenwereld van zijn tijd. Er zijn niet minder dan acht eigenhandig geschreven codices van de Visch bewaard gebleven : één codex berust in de Brugse stadsbibliotheek³⁴, de andere codices zijn bewaard in het archief van het Brugse Grootseminarie³⁵. Al deze codices zijn geschreven in het mooi, regelmatig, goed leesbaar maar toch karakteristiek, gotisch cursief schrift van de Visch³⁶.

31. C. DE VISCH, *Initium necrologii Dunensis*, — AGSB., Hs. 144/124, f. 195v.

32. De Visch aan L. d'Achery, Duinenabdij te Brugge, 23 maart 1665, — uitg. D. DE BRUYNE, *o.c.*, p. 413.

33. AGSB., Hs. 140/107, f. 146r., nota van de Visch.

34. SBB., Hs. 198.

35. AGSB., Hs. 137bis/22, 139/106, 140/107, 141/108, 142/109, 143/104, 144/124.

36. Dezelfde hand maakte ook vele aantekeningen in verscheidene handschriften en gedrukte boeken van de Duinenabdij, thans bewaard in de Brugse stadsbibliotheek en in het Brugse Grootseminarie.

De codex die bewaard wordt in de Brugse stadsbibliotheek is de oudste. Hij bevat hoofdzakelijk studentenaantekeningen van de Visch³⁷. Van meer belang zijn de vier delen *Varia Curiosa*, die door de Visch van 1629 tot 1665 zijn bijeengeschreven. De *Varia Curiosa* zijn een verzameling van allerlei werken en losse nota's van de Visch, transcripties van handschriften en correspondentie. De codex die oorspronkelijk bedoeld was om uitsluitend de Vlaamse sermoenen van de Visch te bevatten, is eveneens voor een goed deel gevuld met nota's in de aard van de *Varia Curiosa*. Eén codex, die prachtig is verlucht met een groot aantal wapenschilden, bevat uitsluitend genealogische notities, een andere is hoofdzakelijk gewijd aan het *Auctarium* van de Visch op zijn *Bibliotheca Scriptorum Sacri Ordinis Cisterciensis*³⁸.

Carolus de Visch was eerst en vooral geschiedschrijver van zijn orde en tekstuitgever, hoewel hij ook talenten bezat als geestelijk schrijver en theoloog, en hij zich zelfs met genealogie onledig hield. In deze studie zal vooral aandacht worden besteed aan de belangrijke bijdrage van de Visch tot de geschiedenis van zijn orde. Tevens maken we van de gelegenheid gebruik om alle werken van de Visch in een bibliografie samen te brengen.

3. *Het levenswerk van de Visch : de Bibliotheca Scriptorum Sacri Ordinis Cisterciensis. — Bedoeling van het werk.*

Het is tekenend voor de historiografie in de 17e eeuw dat in het kader van de contrareformatie de ordeshistoriografie een grote opbloei kende. Verschillende cisterciënserauteurs hebben in de 17e eeuw een aantal groots opgevatte werken gepubliceerd i.v.m. de geschiedenis van hun orde. In dit verband kunnen hier de namen van Chrysostomus Henriquez, die zeer waarschijnlijk een grote indruk gemaakt heeft op de jonge de Visch³⁹, en van

37. Het betreft aantekeningen uit de jaren 1621 tot 1624 en twee gedrukte *quaestiones theologicae*, 15 sept. en 12 nov. 1622, cf. A. DE POORTER, *Catalogue des manuscrits de la Bibliothèque Publique de Bruges*, Gembloux-Parijs, 1934, p. 246-248.

38. AGSB., Hs. 139/106, 140/107, 141/108, 142/109 : *Varia Curiosa* ; 137bis/22 : genealogische notities ; 143/104 : *Auctarium* ; 144/124 : Vlaamse prekenbundel.

39. Chrysostomus Henriquez, Spaans cisterciënserhagiograaf (1594-1632), verbleef verscheidene jaren in de Duinenabdij tijdens het abbatiaat van Adrianus Cancellier. Zijn talrijke groots opgezette werken als officieel ordeshistoriograaf opgesteld, zijn weinig betrouwbaar, cf. A. VIAENE, *Thomas Dunensis*, p. 437-438. Een persoonlijk getuigenis van de Visch in BSSOC., 1649, p. 61-66. Zie thans ook de notitie van E. BROUETTE, in *Dictionnaire des auteurs cisterciens*, dl. I, vol. 4, 1977, kol. 358-360.

Angelus Manrique, correspondent van de Visch⁴⁰, worden vermeld. De *Bibliotheca Scriptorum Sacri Ordinis Cisterciensis* van Carolus de Visch moet eveneens tegen deze achtergrond worden gezien.

Uit de opdrachtsbrief van de eerste uitgave van de *Bibliotheca* blijkt al onmiddellijk welke de bedoeling was van de Visch. Door een repertorium van de auteurs van zijn orde samen te stellen, wilde hij de trots van zijn confraters aanwakkeren en hen de weg wijzen naar de oorspronkelijke cisterciënserspiritualiteit. Het is bekend dat, ook in de Zuidelijke Nederlanden, tal van geleerden zich onledig hielden met het compileren van allerlei repertoria⁴¹. Ook de Visch zal wel beïnvloed geweest zijn door deze voorbeelden. Toch kan dit o.i. niet de enige reden zijn geweest waarom de Visch bijna twintig jaar lang met een bewonderenswaardige vasthoudendheid de auteurs van zijn orde heeft bijeengezocht. Carolus de Visch, net als de meeste zeventiende-eeuwse geschiedschrijvers van kloosters en kloosterorden, was beziel door de geest van de contrareformatie. Hij wilde eerst en vooral de verdiensten van zijn orde in het licht stellen en zo enigszins wedijveren met de jonge en meer levenskrachtige orden en congregaties; maar hij wilde ook zijn tijdgenoten en confraters aansporen de voorbeelden van hun voorgangers te volgen en zo daadwerkelijk bijdragen tot de heropbloei van het religieus en intellectueel leven in de cisterciënsorde.

4. De verschillende uitgaven van de *Bibliotheca*.

In de ogen van de Visch was de *Bibliotheca Scriptorum Sacri Ordinis Cisterciensis* een zo volledig mogelijk repertorium van de auteurs van zijn orde. Tijdens zijn leven verschenen er twee uitgaven van dit repertorium en in 1665 had hij nog een *Aucta-*

40. Angelus Manrique (1577-1649) was monnik van de abdij van La Huerta, Spanje. Achtereenvolgens was hij professor aan de universiteit van Salamanca, generaal overste van de Spaanse cisterciënsers en bisschop van Badajoz. Hij schreef enkele dikwijls herdrukte prekenbundels, maar hij is vooral belangrijk als auteur van de *Annales Cistercienses*, die van 1642 tot 1659 te Lyon verschenen. Hij gaat door voor een ernstig en betrouwbaar historicus, cf. C. GARCIA, *El Ilmo. Fr. Angel Manrique, Obispo de Badajoz (1577-1649)*, — *Collectanea Ordinis Cisterciensium Reformatorem*, 1950, dl. XII, p. 195-207 en 1951, dl. XIII, p. 128-139.

41. Een overzicht van de produktie van die tijd biedt het werk van Ph. LABBE, *Bibliotheca Bibliothecarum*, Parijs, 1664.

rium klaar, dat slechts in 1926-27 werd uitgegeven⁴².

In 1649 verscheen bij de drukker Joannes Serrurier te Douai de eerste uitgave van de *Bibliotheca*. De *epistola dedicatoria*, waarin de Visch zijn werk opdraagt aan abt Bernard Bottyn, is gedateerd op 8 april 1649. De vereiste toelatingen voor de druk dateren van 4 maart, 26 juli en 25 augustus 1649. We mogen dus veronderstellen dat het werk reeds klaar was voor 4 maart, maar slechts na 25 augustus verscheen⁴³. De uitgave is typografisch zeer verzorgd, zodat de eerste uitgave van het repertorium als een handig naslagwerk verscheen. In de eigenlijke *Bibliotheca* zijn 634 namen van cisterciënserauteurs opgenomen, daarna werden nog twee bijvoegsels afgedrukt, zodat de eerste uitgave inlichtingen bevat over ongeveer 660 cisterciënserauteurs. Op het einde van de uitgave heeft de Visch nog een *Chronologia antiquissima Monasteriorum Ordinis Cisterciensis* uitgegeven⁴⁴. Het werk wordt voorafgegaan door een lijst van de bronnen die de

42. Reeds geruime tijd bestonden er plannen voor een nieuwe *Bibliotheca Scriptorum Cisterciensium*. In 1969 maakte A. HOSTE, o.c., p. 79, een plan bekend voor een nieuwe *Bibliotheca* volgens het model van de *Clavis Patrum Latinorum*. Hij voorzag drie delen: een eerste deel voor de auteurs vanaf de stichting van Citeaux tot 1250, een tweede deel van ca. 1250 tot ca. 1550 en een derde deel van 1550 tot heden. Dit plan is ondertussen, jammer genoeg, achterhaald door het verschijnen vanaf 1975 te Rochefort van de *Dictionnaire des auteurs cisterciens*, o.l.v. E. BROUETTE, A. DIMIER en E. MANNING, als nr. 16 van de reeks *La documentation cistercienne*. Voor een beoordeling van dit nieuw project zie de recensie van N. HUYGHEBAERT, — *Revue d'histoire ecclésiastique*, 1976, dl. LXXI, p. 226-227; en het artikel van B. DE GAIFFIER, *Bibliographie et hagiographie cisterciennes*, — *Analecta Bollandiana*, 1979, dl. XCVII, p. 165-170.

43. AGSB., *Rekeningen Duinenabdij*, nr. 10, 29 sept. 1649: «ghetelt aen Cerurrier over gheleverde boecken de somme van 11b.-13s.-4d.», misschien betreft het hier een aantal exemplaren van de *Bibliotheca*?

44. BSSOC., 1649, p. 271-307 (+ index). Autograaf van de Visch (1632) in AGSB., Hs. 144/124, f. 164r.-177v. Als voornaamste bron voor dit werk met ligging en stichtingsdatum van alle cisterciënserabdijen gebruikte de Visch zeer waarschijnlijk een vijftiende-eeuwse codex uit de abdijbibliotheek, nu SBB., Hs. 394, f. 147r.-150v., met verscheidene aantekeningen van de Visch. Daarnaast gebruikte de Visch zeker nog drie andere Duinenhandschriften: AGSB., Hs. 128/177, f. 1r.-25v., 129/176, f. 1r.-31r. en 132/116, f. 1r.-15r. In 1643 stelde hij dan een voorwoord bij dit werk op, waarin hij wees op de grote discrepantie tussen de verschillende dateringen in de werken over de geschiedenis van de orde. Waarschijnlijk wilde de Visch aan de gebruiker van de *Bibliotheca* een eenvoudig werkinstrument verschaffen, zowel bij het raadplegen van de *Bibliotheca*, als bij de verdere studie van de geschiedenis van de orde.

Visch had gebruikt, en ook, typisch voor zijn tijd, door een tiental huldedichten aan het adres van de Visch. Tweemaal heeft de Visch een kleine tekstuitgave ingelast⁴⁵, éénmaal ook heeft hij een artikel nogal lang uitgesponnen om er zijn eigen bevindingen in uiteen te zetten⁴⁶.

Carolus de Visch maakte reeds in 1653 gebruik van zijn tekstuitgave van de werken van Alanus van Rijsel, om een herwerkte *Bibliotheca* aan te kondigen⁴⁷. In 1656 verscheen dan, ditmaal te Keulen bij de drukker Joannes Busaeus, de tweede uitgave van de *Bibliotheca*. De *epistola dedicatoria*, nu gericht aan abt Gerard de Bare, is gedateerd op 20 mei 1655. De vereiste nieuwe toelatingen voor de druk dateren van 22 mei en 26 juni 1655 en 14 februari 1656. Het staat vast dat het werk reeds voor 10 april 1656 was verschenen⁴⁸. Voor de tweede uitgave van de *Bibliotheca* kon de Visch zich blijkbaar geen hoge drukkosten meer veroorloven: alles is in een veel kleiner lettertype gezet, het papier is van slechte kwaliteit, typografisch is de uitgave slecht verzorgd, het werk is onoverzichtelijk en moeilijk bruikbaar. De talrijke tekstuitgaven en andere kleine werken, die de Visch midden in de *Bibliotheca* in aansluiting op één of ander trefwoord heeft gepubliceerd⁴⁹, kunnen wel op zichzelf enige waarde hebben, de *Bibliotheca* zelf wordt er nog ingewikkelder en minder bruikbaar door. Het heeft er de schijn van dat Carolus de Visch met zo weinig mogelijk kosten zoveel mogelijk tekst heeft willen publiceren. De kwaliteit van de uitgave heeft daar erg onder geleden, en de Keulse uitgave van 1656 steekt dan ook schril af tegen de eerste uitgave van 1649⁵⁰.

45. *BSSOC.*, 1649, p. 41-46 en 86-92, cf. Bijlage I, nrs. 43 en 44.

46. *Ibid.*, p. 159-164.

47. C. DE VISCH, *Alani Magni de Insulis, Doctoris Universalis, Opera Moralia, Paraenetica et Polemica*, Antwerpen, 1654, p. [X].

48. C. de Visch had 4 exemplaren naar Judocus Gillis, abt van Sint-Bernaerts op't Schelt, gestuurd, die hem daar op 10 april 1656 voor dankte, cf. *AGSB.*, Hs. 141/108, f. 212r.

49. *BSSOC.*, 1656, p. 45-47, 77, 90-101, 204-217, 225-226, 271-276, 305-308, 316-318, 321-325, 326-333, 334-352, 353-355, 356-406, 410-432, cf. Bijlage I, nrs. 28-30, 38bis, 43-51.

50. De Visch zelf was ook niet tevreden over de typografische kwaliteit van de uitgave zoals blijkt uit zijn brief van 23 juni 1660 aan B. Tissier, *AGSB.*, Hs. 142/109, f. 118v.-119r.

Toch betekende de Keulse uitgave inhoudelijk een vooruitgang op de eerste uitgave. In de uitgave van 1656 heeft de Visch niet minder dan 740 trefwoorden kunnen behandelen. Tevens werden een aantal trefwoorden die reeds in 1649 waren opgenomen, herwerkt of aangevuld. Een innovatie in deze tweede uitgave is de *index cognominum*, die na de *index nominum*, of index der voornamen, is afgedrukt.

Ook na 1656 bleef de Visch onverdroten verder werken. Het resultaat was een *Auctarium ad Bibliothecam Scriptorum Sacri Ordinis Cisterciensis*, waar hij in 1665 de laatste hand aan legde⁵¹. In 1926 en 1927 heeft dom J.-M. Canivez dit werk gepubliceerd⁵². Het *Auctarium* bevat 245 trefwoorden, waarvan er slechts 98 ook in de Keulse uitgave zijn vermeld. De Keulse uitgave moet dan ook samen met het *Auctarium* worden gebruikt.

5. Gebruik van bibliografische naslagwerken in de Bibliotheca.

Carolus de Visch heeft nooit nagelaten zijn bronnen te vermelden. Vooraan in de uitgaven van 1649 en 1656 heeft hij een *Elenchus Scriptorum quorum subsidia instructa est haec Bibliotheca Cisterciensis* doen inlassen. Ook in het *Auctarium* heeft hij een overzicht van gebruikte naslagwerken en van zijn correspondentie ingelast. Zelfs bij elk trefwoord vermeldt hij zijn bronnen. Aan de hand van de *Elenchus Scriptorum* hebben we de werkinstrumenten van de Visch geïdentificeerd⁵³.

Carolus de Visch heeft voor zijn *Bibliotheca* een vijftigtal naslagwerken geraadpleegd. Een vergelijking met de *Bibliotheca Bibliothecarum* (Parijs, 1664) van Ph. Labbe, een werk dat een overzicht geeft van de toen bestaande naslagwerken en repertoria, wees uit dat de Visch over een zeer representatieve selectie naslagwerken beschikte. Zijn repertoria konden hem informatie bezorgen uit heel Europa en uit diverse periodes. Het dient gezegd dat de Visch zich geen inspanningen gespaard heeft om aan zijn werkinstrumenten te geraken. Het feit dat hij ook over de recentste naslagwerken kon beschikken, is daar een bewijs van.

Aan de hand van drie steekproeven hebben we de manier

51. AGSB., Hs. 143/104, f. 81v. en 107v.

52. Zie Bijlage I, nr. 2ter.

53. Zie Bijlage II.

waarop de Visch zijn bibliografische naslagwerken gebruikt heeft, nader onderzocht. Er werden drie repertoria gekozen die de Visch in zijn *Bibliotheca* heeft verwerkt, en de informatie uit deze drie werkinstrumenten werd dan vergeleken met de corresponderende trefwoorden in de *Bibliotheca* van de Visch. Als vanzelfsprekend kozen we de *Bibliotheca Cisterciensis* van Ph. Seguinus⁵⁴ en de *Phoenix reviviscens* van Chr. Henriquez⁵⁵, allebei a.h.w. voorlopers van de *Bibliotheca* van de Visch. Daarnaast werd ook het werk van P. de Alva et Astorga met de *Bibliotheca* vergeleken, omdat we konden beschikken over het door de Visch gebruikte exemplaar⁵⁶.

Via Manrique wist de Visch dat de *Bibliotheca Cisterciensis* van Seguinus onvoltooid was gebleven, en hij was zich bewust van de gebreken van het werk⁵⁷. Voor de Engelse cisterciënsers had Seguinus zich volledig op het werk van Balaeus gebaseerd⁵⁸, en ook voor de andere cisterciënsersauteurs had hij geput uit be-

54. Ph. SEGUINUS, *Bibliotheca Cisterciensis seu Libellus de Scriptoribus Ordinis Cisterciensis*, — AGSB., Hs. 141/108, f. 120r.-157v., met randnotities van de Visch. De Visch kwam in het bezit van de tekst van Seguinus via de Spaanse cisterciënserhistoriograaf Angelus Manrique, die hem van het bestaan van dit werk op de hoogte bracht, cf. de brief van Manrique aan de Visch, Badajoz, 1 mei 1648, — BSSOC., 1649, p. [XV-XVI]. Manrique was in het bezit van de autograaf van Seguinus, waarvan hij een afschrift aan de Visch stuurde, cf. de brief van Manrique aan de Visch, Badajoz, 25 aug. 1648, — BSSOC., 1649, p. [XVII]. Carolus de Visch kopieerde dit werk in het derde deel van zijn *Varia Curiosa*. Het is over deze tekst dat we thans beschikken.

Philippus Seguinus, of Séguin, leefde in de tweede helft van de 16e eeuw. Hij was prior van de cisterciënserabdij van Chaâlis in Frankrijk. Beïnvloed door de humanistische cultuur en door de talrijke werken die in zijn tijd onder de titel *De viris illustribus...* verschenen waren, heeft hij vanaf 1575 een aantal compilatiewerken samengesteld over merkwaardige cisterciënsers, waaronder de *Bibliotheca Cisterciensis* (1590), cf. S. LENSSEN, *Aperçu historique sur la vénération des Saints Cisterciens dans l'Ordre de Cîteaux*, — *Collectanea Ordinis Cisterciensium Reformatorem*, 1946, dl. VIII, p. 129 en BSSOC., 1656, p. 280.

55. C. HENRIQUEZ, *Phoenix reviviscens sive Ordinis Cisterciensis Scriptorum Angliae et Hispaniae series libri II*, Brussel, 1626.

56. P. DE ALVA ET ASTORGA, *Militia Immaculatae Conceptionis Virginis Mariae, contra Malitiam originalis infectionis peccati*, Leuven, 1663, het exemplaar van de Visch in SBB., nr. 215.

57. BSSOC., 1649, p. 221-222 en BSSOC., 1656, p. 280.

58. J. BALAEUS, *Catalogus scriptorum illustrium maioris Britanniae*, Bazel, 1557.

staande werkinstrumenten, hoewel hij ook archief- en bibliotheekonderzoek in enkele Franse abdijen had gedaan. De Visch heeft dan ook de nodige voorzichtigheid aan de dag gelegd bij de verwerking van de *Bibliotheca Cisterciensis* van Seguinus in zijn eigen repertorium⁵⁹.

De *Bibliotheca Cisterciensis* van Seguinus bevat gegevens over 168 auteurs. Van deze 168 auteurs werden er ook 158 opgenomen in de *Bibliotheca* van de Visch. Vier trefwoorden van Seguinus werden door de Visch niet overgenomen, omdat het auteurs betref die niet tot de cisterciënserorde behoorden. Tweemaal werd een trefwoord niet weerhouden omdat de desbetreffende cisterciënser auteur was. Eenmaal ook wilde de Visch een cisterciënserauteur niet in zijn *Bibliotheca* opnemen omdat hij later protestant was geworden⁶⁰. Van twee trefwoorden is het duidelijk dat ze door een vergissing niet in de *Bibliotheca* zijn terechtgekomen⁶¹, wat ook voor één ander trefwoord mogelijk is⁶².

43 trefwoorden uit de *Bibliotheca Cisterciensis* van Seguinus werden door Carolus de Visch zo goed als ongewijzigd overgenomen in zijn *Bibliotheca*, zowel in de eerste als in de tweede uitgave, hoewel de Visch toch tweemaal een kritische opmerking heeft gemaakt⁶³. Van deze 43 notities waren er 24 gebaseerd op onderzoek van handschriften of andere documenten door Seguinus, bij de drie overige notities gaat het om tijdgenoten van Seguinus. In de Keulse uitgave van de *Bibliotheca* heeft de Visch echter bij twee van deze notities een kritische nota ge-

59. Wij vergeleken alle trefwoorden van het werk van Seguinus met de overeenkomstige trefwoorden in de *Bibliotheca* van de Visch. Wat volgt is het resultaat van ons onderzoek. Toch heeft de Visch ook expliciet uiting gegeven aan zijn voorzichtigheid, cf. *BSSOC.*, 1656, p. 222.

60. Het gaat om een zekere *Valentinus Wannio, abbas Mubrunnensis*, cf. Ph. SEGUINUS, *o.c.*, f. 157v. Dit voorbeeld is wel zeer typisch voor de contrareformatorische ingesteldheid van de Visch.

61. Het gaat om een zekere Joannes, monnik van Morimond, en een Petrus, prior van Cîteaux, cf. Ph. SEGUINUS, *o.c.*, f. 145r. en 153r., die opgenomen zijn in de index van de *Bibliotheca* van de Visch, maar in het werk zelf niet voorkomen.

62. Een zekere Robertus Richius, monnik van Pontigny, vermeld door Ph. SEGUINUS, *o.c.*, f. 154r., werd zonder opgave van enige reden niet in de *Bibliotheca* opgenomen.

63. *BSSOC.*, 1649, p. 126 en 198, *BSSOC.*, 1656, p. 138 en 244.

voegd⁶⁴, terwijl hij een andere notitie volledig herwerkte met nieuwe gegevens⁶⁵.

Carolus de Visch heeft dan nog in 35 notities de gegevens van Seguinus naast deze van een aantal andere bronnen vermeld. In acht notities heeft hij de naam van Seguinus alleen maar volledigheidshalve geciteerd. Zesmaal ook heeft hij de stellingen van Seguinus afgewezen, omdat andere naslagwerken of correspondenten hem meer zekerheid boden, of omdat hijzelf tot andere bevindingen was gekomen⁶⁶. Zeer dikwijls heeft hij het werk van Seguinus helemaal niet vermeld, hoewel hij de desbetreffende auteurs wel in de *Bibliotheca* had opgenomen. De reden daarvoor is niet ver te zoeken. Carolus de Visch beschikte o.a. over dezelfde werkinstrumenten als Seguinus, en hij verkoos zich te baseren op de oorspronkelijke bronnen, liever dan alleen maar te steunen op het compilatiewerk van Seguinus.

De Visch heeft de *Bibliotheca Cisterciensis* van Seguinus dus op een oordeelkundige manier verwerkt in zijn eigen repertorium. De oorspronkelijke gegevens van Seguinus heeft hij steeds overgenomen. De andere inlichtingen heeft hij op een kritische wijze geschift. Hij is zoveel mogelijk teruggegaan naar de oorspronkelijke bronnen, liever dan alleen te steunen op compilatiewerk. Hij aarzelde dan ook niet om in zeer veel gevallen het werk van Seguinus opzij te leggen en zo een onnodige schakel in de informatie over te slaan.

De *Phoenix reviviscens* is één van de zovele uitgaven van de Spaanse veelschrijver Chrysostomus Henriquez. Hij behandelde in dit werk een reeks van 47 Engelse cisterciënserauteurs, die allen leefden vóór het optreden van Hendrik VIII en Elizabeth I, en 79 Spaanse cisterciënserauteurs, allen uit de 16de en 17de eeuw. Voor de informatie over de Engelse auteurs had hij een beroep gedaan op allerlei repertoria, voor de Spaanse auteurs

64. *BSSOC.*, 1656, p. 222 en 232.

65. *Ibid.*, p. 135, vgl. *BSSOC.*, 1649, p. 122-123.

66. *BSSOC.*, 1649, p. 72, 123, 148-149, 189, 192-193, 220 en *BSSOC.*, 1656, p. 77, 77-78, 135, 174, 235, 247-248. Tweemaal was zijn opinie gebaseerd op wat correspondenten hem hadden laten weten, éénmaal baseerde hij zich op het werk van Jongelinus en driemaal kon hij door kritische vergelijking van andere naslagwerken niet akkoord gaan met Seguinus.

kon hij beschikken over materiaal dat hem uit Spanje was toege-
stuurd door Angelus Manrique. Hij hoopte ook nog voor de
Zuidelijke Nederlanden een repertorium van cisterciënserauteurs
uit te geven. De bedoeling van het werk was duidelijk : de
luister en de roem van de orde beklemtonen⁶⁷.

Een steekproef wees reeds uit dat de gegevens van Henriquez
over de Engelse cisterciënserauteurs door de Visch slechts zeer
sporadisch werden gebruikt⁶⁸. Carolus de Visch verkoos blijk-
baar zich te baseren op de meer oorspronkelijke repertoria van
Balaeus en Pitsaeus⁶⁹. Hij nam echter een andere houding aan
tegenover de informatie van Henriquez over de Spaanse cis-
terciënserauteurs, die hij bijna volledig heeft verwerkt in de *Bi-
bliotheca*. Van de 79 trefwoorden van Henriquez heeft de Visch
er niet minder dan 58 ongewijzigd overgenomen in de eerste
uitgave van de *Bibliotheca*. 55 notities in de tweede uitgave van
de *Bibliotheca* bleven uitsluitend gebaseerd op de *Phoenix* van
Henriquez. Dat wil niet zeggen dat de Visch het werk van
Henriquez letterlijk heeft overgeschreven, want meestal zijn de
notities van de Visch veel beknopter dan die van Henriquez,
omdat ze ontdaan zijn van de al te overdadige loftuitingen. Der-
tien notities in de eerste uitgave van de *Bibliotheca* van de Visch
zijn bijna uitsluitend gebaseerd op de *Phoenix* van Henriquez.
Daarnaast citeerde de Visch dan meestal het *Menologium Cis-
terciense*, eveneens van Henriquez⁷⁰, of de *Annales Cistercienses*
van Manrique⁷¹. Voor een zestal notities was de informatie van
Henriquez eerder van bijkomstig belang, hoewel de Visch ze
toch bewerkt heeft. Slechts tweemaal heeft de Visch bij Hen-
riquez niets nieuws gevonden.

67. C. HENRIQUEZ, *Phoenix reviviscens sive Ordinis Cisterciensis Scrip-
torum Angliae et Hispaniae series libri II*, Brussel, 1626, p. XXI-XXII.

68. Wij vergeleken de eerste negentien trefwoorden uit de *Phoenix* met de
corresponderende trefwoorden in de *Bibliotheca*. In negen gevallen citeert de
Visch het werk van Henriquez volledigheidshalve. In de tien overige notities
vermeldt hij de *Phoenix* niet eens.

69. Zie noot 58 en J. PITSAEUS, *De Illustribus Anglia Scriptoribus*, Parijs,
1619.

70. C. HENRIQUEZ, *Menologium Cisterciense*, Antwerpen, 1630.

71. Zie noot 40.

Carolus de Visch heeft dus ook de *Phoenix reviviscens* oordeelkundig gebruikt. Hij had weinig aandacht voor de Engelse cisterciënserauteurs uit de *Phoenix*. Om deze auteurs te behandelen beschikte hij over betere werkinstrumenten. Des te meer interesse had hij voor de informatie over de Spaanse cisterciëncerauteurs. Deze gegevens heeft de Visch bijna volledig in zijn *Bibliotheca* verwerkt. Toch bleef hij openstaan voor andere informatie, waaraan hij zo nodig meer belang wilde hechten.

Het werk van de Spaanse minderbroeder Petrus de Alva et Astorga was van een heel andere aard dan de twee vorige⁷². Het wilde een zo volledig mogelijk overzicht geven van alle auteurs die in hun werk hadden gehandeld over de Onbevleete Ontvangenis van de H. Maagd. Dit lijvig boekwerk verscheen in 1663 te Leuven en reeds in 1664 was Carolus de Visch in het bezit van een exemplaar⁷³. Aan de hand van dit exemplaar is het mogelijk de werkwijze van de Visch na te gaan. Hij bestudeerde eerst de index van het werk. Alle cisterciënsers die erin voorkwamen, streepte hij aan, aldus hield hij een vijftigtal namen over van cisterciënserauteurs die hem interesseerden. Daarna ging hij het werk zelf raadplegen, d.w.z. de trefwoorden waarin hij belang stelde. Deze trefwoorden vergeleek hij dan met een eventuele corresponderende notitie in de *Bibliotheca*. Dikwijls vond hij niets nieuws, aangezien Petrus de Alva et Astorga ook het werk van de Visch als informatiebron had gebruikt. Toch zijn er in het *Auctarium* achttien trefwoorden helemaal en vier gedeeltelijk gebaseerd op de *Militia Immaculatae Conceptionis*. Negen notities hebben betrekking op auteurs die de Visch nog niet kende toen hij zijn Keulse uitgave liet drukken. Ook ditmaal heeft de Visch zijn bron nooit letterlijk geciteerd. Hij beperkte zich tot de bibliografische gegevens en enkele summiere biografische bijzonderheden, terwijl hij alle nodeloze uitweidingen achterwege liet. Op één uitzondering na⁷⁴, heeft hij steeds zijn bron, in dit geval

72. Zie noot 56.

73. Exemplaar nu SBB., nr. 215, nota van de Visch op de titelbladzijde.

74. Het betrof Albericus de Ronghe, monnik van Sint-Bernaerts opt Schelt; het is o.i. niet uitgesloten dat de Visch ook via andere kanalen van het werk van de Ronghe op de hoogte was, cf. *BSSOC.*, *Auct.*, p. 9.

de *Militia Immaculatae Conceptionis*, vermeld. Positief is dat de Visch een werk dat toen zeer recent verschenen was, onmiddellijk gebruikt heeft. Anderzijds moet toch worden opgemerkt dat de Visch deze keer nergens blijk gaf van enige kritische beoordeling bij de verwerking van de *Militia Immaculatae Conceptionis*, een werk dat veel meer weg heeft van een groots opgezette compilatie dan van een min of meer wetenschappelijke publikatie.

Men mag dus wel stellen dat Carolus de Visch zijn bibliografische werkinstrumenten verstandig heeft gebruikt. Bijna altijd heeft hij zijn bron vermeld. Hij stelde zich niet tevreden met compilatiewerk wanneer hij ook aan meer oorspronkelijke gegevens kon geraken. Hoewel hij zich wenste te houden aan zijn informatie, kon hij ten gepasten tijde zelf een kritisch standpunt innemen en zijn bronnen beoordelen⁷⁵. Hij was ook in staat uit zijn bronnen enkel de voor hem noodzakelijke gegevens naar voren te halen en de overbodige uitweidingen weg te laten. Eén detail is wel belangrijk genoeg om het in dit besluit nog eens te vernoemen : een cisterciënserauteur die later protestant was geworden, kon geen vermelding krijgen in de *Bibliotheca* van de Visch.

6. De correspondentie van de Visch i.v.m. de Bibliotheca.

Carolus de Visch heeft bij de samenstelling van zijn *Bibliotheca* veel belang gehecht aan zijn correspondentie. Dit blijkt al uit wat hij schrijft in zijn opdrachtsbrief van de eerste uitgave⁷⁶. Hij had brieven gestuurd naar abten en geleerden in alle katholieke landen van Europa. Velen hadden geantwoord, zo schrijft hij, en hij was hen er dankbaar voor. Toch meende hij dat het boek vollediger zou zijn als anderen zich niet de moeite hadden ontzien om de gevraagde inlichtingen te bezorgen. Vooraan in zijn werk heeft de Visch zijn buitenlandse correspondenten opgesomd⁷⁷. Hij vermeldt drie correspondenten uit het Duitse Rijk, zes uit

75. Buiten de hierboven reeds vermelde voorbeelden, zie bvb. nog : *BSSOC.*, 1649, p. 2 en 126.

76. *BSSOC.*, 1649, p. [II-III] ; A. HOSTE, *o.c.*, p. 78.

77. *BSSOC.*, 1649, p. [XII-XIII].

Frankrijk, twee uit Spanje en één uit Italië. De twee appendices op de eerste uitgave heeft hij aan een Spaanse en een Italiaanse correspondent te danken⁷⁸. Voor de niet-katholieke landen van Europa en voor afgelegen streken als Polen en Ierland kon hij geen beroep doen op correspondenten. Hij vernoemt ook geen correspondenten uit de Zuidelijke Nederlanden, maar hij schrijft enkel dat hij uit de meeste belangrijke kloosters inlichtingen heeft ontvangen⁷⁹. Men zou dus verwachten dat de Visch kostbare informatie kon verstrekken over het handschriftenbezit van deze kloosters. Toch heeft de Visch meestal alleen Sanderus' *Bibliotheca Belgica Manuscripta* geëxcerpeerd⁸⁰. Sporadisch vonden we wel enkele aanwijzingen van contacten van de Visch met monniken uit andere kloosters⁸¹.

De Visch vermeldde voor het Duitse Rijk drie correspondenten : Gaspar Jongelinus, Joannes Blanckenberg en Joannes Caramuel. Reeds in 1630 correspondeerde hij met Jongelinus⁸². Blanckenberg had hij in 1629 te Clairvaux en in 1630 te Altenberg

78. BSSOC., 1649, p. 260 en 280.

79. A. HOSTE, *o.c.*, p. 78, beweert ten onrechte dat de Visch ook in Engeland relaties had.

80. Wij vergeleken een exemplaar van het werk van A. SANDERUS, *Bibliotheca Belgica Manuscripta*, 2 dln., Rijsel, 1641-1644, dat aan de Visch heeft toebehoord, en dat nu bewaard wordt te MAREDSOUS, Abdijbibliotheek, met de *Bibliotheca* van de Visch. De Visch weet bijna nooit meer te vertellen dan Sanderus. In het exemplaar van Maredsous zijn de cisterciënserhandschriften door de Visch aangestreept.

81. BSSOC., 1649, p. 22-23, 67-68, 133, 165, 214.

82. AGSB., Hs. 139/106, f. 303v. G. Jongelinus of Jongelinx, geboren te Antwerpen in 1605, werd in 1623 monnik van de Sint-Salvatorspriorij te Antwerpen. Enkele jaren later vertrok hij naar het Duitse Rijk. In 1637 verbleef hij in de abdij van Altenberg. Hij werd doctor in de theologie te Keulen en abt van twee cisterciënserabdijen in het Duitse Rijk. Tenslotte werd hij keizerlijk historiograaf te Wenen. Hij is auteur van diverse historische werken, vooral i.v.m. de cisterciënsersorde. Hij overleed te Antwerpen in 1669 (E. SCHOOLMEESTERS, — *Biographie Nationale*, dl. X, 1888, kol. 507-508 ; E. BROUETTE, — *Dictionnaire des auteurs cisterciens*, dl. I, fasc. 4, 1977, kol. 424-426.

ontmoet⁸³. Caramuel had hij leren kennen in de Duinenabdij, toen deze daar als monnik verbleef⁸⁴. De bijdrage van Jongelinus lijkt eerder gering te zijn^{84bis}. Of Joannes Caramuel werkelijk heeft meegewerkt aan de *Bibliotheca* is zeer twijfelachtig⁸⁵. Ook de bijdrage van Joannes Blanckenberg was waarschijnlijk niet erg belangrijk⁸⁶.

Voor Frankrijk kon de Visch geen beroep doen op oude bekenden. Hij schreef dan maar naar enkele abten en andere vooraanstaande cisterciënsers en vroeg hen om inlichtingen. Enkelen antwoordden, soms na verschillende brieven van de Visch, en stuurden hem een lijst met de auteurs van hun abdij⁸⁷. Anderen,

83. AGSB., Hs. 142/109, f. 100r. Joannes Blanckenberg (1605-1662) was monnik van de abdij van Altenberg, waar hij in 1643 abt werd. In 1639 promoveerde hij tot doctor in de theologie aan de Keulse universiteit. Gedurende zijn abbatiaat werd hij nog vicaris-generaal van zijn orde in de Rijnprovincie en rector van de Keulse universiteit. Hij is auteur van een prekenbundel en van een onafgewerkte kroniek van zijn abdij (H. MOSLER, *Die Cistercienserabtei Altenberg*, — *Germania Sacra, Das Erzbistum Köln*, dl. I, 1965, passim, vooral p. 173-175).

84. Joannes Caramuel y Lobkowitz (1606-1682), was een Spaanse cistercienser die vanaf 1635 een onderkomen vond in de Duinenabdij. In 1638 werd hij te Leuven doctor in de theologie en in 1644 verliet hij de Nederlanden. Hij verbleef in het Duitse Rijk, in Oostenrijk, in Bohemen en in Italië, waar hij in 1682 overleed als bisschop van Vigevano. Als theoloog was hij één van de hevigste bondgenoten van de jezùieten in hun strijd tegen het jansenisme, zelf wordt hij beschouwd als aanhanger van het laxisme. Cf. L. CEYSSENS, *Autour de Caramuel*, — *Bulletin de l'Institut historique belge de Rome*, 1961, dl. XXXIII, p. 329-410; E. BROUETTE, — *Dictionnaire des auteurs cisterciens*, dl. I, fasc. 2, 1975, kol. 157-159.

84bis. BSSOC., 1649, p. 107-108.

85. De Visch vermeldt slechts één brief van Caramuel, met zeer weinig gegevens. BSSOC., 1649, p. [XX]. In zijn notitie over Caramuel maakt de Visch geen gewag van enige medewerking aan de *Bibliotheca*, cf. *ibid.*, p. 152-155. In de tweede uitgave van de *Bibliotheca* wordt Caramuel niet meer vermeld in de lijst van medewerkers.

86. De Visch zou volgens zijn eigen getuigenis veel informatie te danken hebben aan Blanckenberg, cf. BSSOC., 1649, p. 77 en 150. Toch hebben wij geconstateerd dat de notitie die de Visch heeft gewijd aan de anonieme auteurs van Altenberg, volledig op eigen informatie was gebaseerd, cf. *ibid.*, p. 251.

87. C. Briffault, abt van Morimond, aan de Visch, Morimond, 28 jan. 1648, — BSSOC., 1649, p. [XIX-XX], cf. ook p. 29, 92, 130, 201; M. de Mesgrigny, abt van Pontigny, aan C. de Visch, Parijs, Sint-Bernardscollege, 2 febr. 1648, — BSSOC., 1649, p. [XVIII-XIX] en p. 5; P. Petit, procurator van het Sint-Bernardscollege te Parijs, schreef op 1 sept. 1648 vanuit Parijs, cf. BSSOC., 1649, p. 178. Zowel Briffault als de Mesgrigny hadden, toen zij schreven, reeds twee brieven van de Visch ontvangen.

onder wie enkele vooraanstaande prelaten, lieten helemaal niets van zich horen⁸⁸. De Visch kreeg daarentegen meer hulp van de historiograaf Claudius Chalemot, die hem in 1647 en 1648 talrijke inlichtingen bezorgde over cisterciënserauteurs uit verschillende Franse abdijen⁸⁹. Ook Josephus Arnolfini, één van de leiders van de congregatie van de stricte observantie, stuurde reeds in 1647 enkele waardevolle gegevens naar de Visch⁹⁰. Hoewel we niet meer beschikken over de aan de Visch toegestuurde informatie, kon uit een steekproef van een aantal trefwoorden in de *Bibliotheca* toch afgeleid worden dat de Visch zijn informatie steeds letterlijk weergeeft en zijn bron vermeldt. Steeds probeerde hij zijn informatie volledig te benutten, hij vermeldde zowel de gegevens afkomstig uit bibliografische werkinstrumenten, als die uit zijn correspondentie. Wanneer gegevens uit correspondentie in tegenspraak waren met wat in zijn andere bronnen werd beweerd, gaf hij steeds de voorkeur aan de stellingen van zijn correspondenten. Hij liet echter nooit na alle hem bekende opinies te vermelden⁹¹.

Voor de uitgave van 1649 kon de Visch een beroep doen op twee correspondenten uit Italië. De eerste was Carolus Emmanuel Maldura, wiens bijdrage eerder gering schijnt te zijn geweest⁹². De tweede correspondent was de befaamde kerkhistori-

88. Zo o.m. de abten van Clairvaux en La Ferté, cf. de brief van de Visch aan B. Tissier, Brugge, Duinenabdij, 23 juni 1660, — AGSB., Hs. 142/109, f. 118v., kopie van de Visch.

89. *BSSOC.*, 1649, p. 109 en 205. C. Chalemot was monnik van de abdij van Chaâlis. Hij was achtereenvolgens prior in Chaâlis en Royaumont. In 1648 werd hij abt in La Colombe. Hij stierf in 1667. Hij was actief als tekstuitgever, ordeshistoriograaf en hagiograaf, cf. J.-M. CANIVEZ, — *Dictionnaire d'Histoire et de Géographie ecclésiastiques*, dl. XII, 1953, kol. 281; E. MANNING, — *Dictionnaire des auteurs cisterciens*, dl. I, fasc. 2, 1975, kol. 173.

90. *BSSOC.*, 1649, p. 53. J. Arnolfini werd in 1641 abt van Châtillon. Daar voor was hij provisor van het Sint-Bernardscollege te Parijs. Tot 1665 was hij vicaris generaal van de stricte observantie. Hij overleed op 28 okt. 1656, cf. R. TRILHE, — *Dictionnaire d'Histoire et de Géographie ecclésiastiques*, dl. IV, 1930, kol. 592.

91. Eén uitzondering in *BSSOC.*, 1649, p. 118. Voor onze steekproeven onderzochten we 30 trefwoorden met informatie van Franse correspondenten.

92. *BSSOC.*, 1649, p. 138. Carolus Emmanuel Maldura was op dat ogenblik monnik en lector theologie in de abdij van het H. Kruis van Jeruzalem te Rome. In 1653 werd hij abt in de Sint-Ambrosiusabdij te Milaan, cf. *BSSOC.*, 1656, p. [IX].

cus en abt Ferdinandus Ughelli⁹³. Zijn informatie over 23 Italiaanse cisterciënserauteurs, bereikte de Visch nadat het grootste gedeelte van de *Bibliotheca* reeds gezet was ; zij werd dan ook als supplement bij de *Bibliotheca* uitgegeven. Het staat zo goed als vast dat de Visch zijn informatie letterlijk heeft overgenomen⁹⁴.

Vanuit Spanje en Portugal kreeg de Visch hulp van twee Spaanse cisterciënsers : Angelus Manrique en Ildefonsus Perez de Humanes⁹⁵. Carolus de Visch heeft aan Manrique de tekst van Seguinus' *Bibliotheca Cisterciensis* te danken. De verdere bijdrage van Manrique aan de *Bibliotheca* van de Visch was zeer gering⁹⁶. Ildefonsus Perez heeft blijkbaar nogal lang gewacht om zijn informatie naar de Visch door te sturen. Zijn gegevens werden in *appendix* door de Visch gepubliceerd⁹⁷.

Slechts enkele schaarse gegevens zijn bewaard over de correspondentie i.v.m. de tweede uitgave van de *Bibliotheca*. In de opdrachtsbrief van deze tweede uitgave schreef de Visch dat

93. Ferdinandus Ughelli werd op 26 maart 1594 te Firenze geboren. Hij trad binnen in de cisterciënserabdij van de H. Maria-Magdalena te Firenze. Hij werd abt van de abdij van Tre Fontane te Rome. Hij behoorde tot de vriendenkring van paus Alexander VII en hij werd consultant van de Congregatie van de Index. Hij stierf op 19 mei 1670. Zijn voornaamste werk is de *Italia Sacra*, die hij in acht delen van 1644 tot 1662 uitgaf. De *Italia Sacra* is een monument van historisch-kritische eruditie, cf. I. VAZQUEZ, — *Lexikon für Theologie und Kirche*, dl. X, 1965, kol. 447-448 ; D. HAY, *Annalists and Historians*, Londen, 1977, p. 163-166.

94. *BSSOC.*, 1649, p. 255.

95. Voor Angelus Manrique, zie noot 40. Ildephonsus Perez de Humanes was monnik in de abdij van Valdeiglesias. In 1629 werd hij magister in de theologie en professor aan de universiteit van Salamanca. Hij leidde het college van de cisterciënserorde te Salamanca en werd abt te Valdeiglesias en Salamanca. In 1650 was hij generale overste van de Spaanse congregatie van de orde. Hij is auteur van enkele theologische werken, cf. *BSSOC.*, 1656, p. 171. Naast deze twee Spanjaarden vermeldt de Visch in 1649 nog een zekere Ludovicus de Valle, monnik van Orval, maar verblijvend in de Spaanse abdij van Sobredo, cf. *BSSOC.*, 1649, p. [XIII]. In 1656 is de Valle niet meer opgenomen in de lijst van medewerkers.

96. Cf. de brief van Manrique aan de Visch, Badajoz, 1 mei en 25 aug. 1648, — *BSSOC.*, 1649, p. [XV-XVII].

97. *BSSOC.*, 1649, p. 261-270.

abten, geleerden en kerkelijke hoogwaardigheidsbekleders, vooral uit Italië en Frankrijk, hem meerdere aanvullingen stuurden en aandrongen op een tweede uitgave. Enkele bladzijden verder publiceerde hij dan zijn lijst van medewerkers uit diverse landen. In tegenstelling tot wat zou kunnen worden verwacht na zijn bewering in de opdrachtsbrief, is deze lijst praktisch ongewijzigd gebleven. Een aantal correspondenten wordt zelfs niet meer vermeld, anderen, die wel nog vermeld worden, hebben zeer waarschijnlijk niet meer meegewerkt aan de tweede uitgave⁹⁸.

De monniken van de Sint-Bernardsabdij te Rome, die tot de Italiaanse congregatie van de feullanten behoorden, waren de enige nieuwe buitenlandse correspondenten die voorkwamen op de lijst van medewerkers⁹⁹. In 1651 stuurden ze de Visch hun informatie¹⁰⁰. Er is echter geen enkele brief van deze correspondenten bewaard gebleven. Ferdinandus Ughelli, die in de Keulse uitgave van 1656 opgenomen is in de lijst van medewerkers, is de enige buitenlandse medewerker van wie er brieven zijn bewaard¹⁰¹. De zeer vriendschappelijke brieven van Ughelli bevatten o.m. een aantal inlichtingen over zijn eigen werk en over het werk van andere Italiaanse cisterciënsers. De Visch heeft de informatie van zijn Italiaanse correspondent zo letterlijk mogelijk weergegeven in de tweede uitgave van de *Bibliotheca*^{101bis}.

Opnieuw vonden we enkele aanwijzingen van de contacten van

98. *BSSOC.*, 1656, p. [IX].

99. De congregatie van de feullanten was rond 1580 gesticht. In de 17de eeuw was zij gesplitst in een Italiaanse en een Franse provincie. De Italiaanse provincie werd geleid vanuit de Sint-Bernardsabdij te Rome. Ofschoon zij juridisch geheel afgescheiden was van de orde, beschouwden zij zich toch als werkelijke cisterciënsers. De congregatie was bijzonder rijk aan theologische en filosofische schrijvers, die meestal opgenomen zijn in de *Bibliotheca* van de Visch. Cf. L. FERRANDO, — *Dictionnaire d'Histoire et de Géographie ecclésiastiques*, dl. XVI, 1967, kol. 1338-1343.

100. *BSSOC.*, 1656, p. 20 en 123.

101. *AGSB.*, Hs. 141/108, f. 196v.-199r., 11 mei 1653 ; f. 205r.-209r., 2 aug. 1654, f. 215, 13 nov. 1655, kopieën van de Visch.

101bis. Vgl. *BSSOC.*, 1656, p. 4, 20, 24, 37-39, 106, 108-109, 170, 176, 247. Zie ook N. GEIRNAERT, *Ferdinandus Ughelli (1596-1670) and Carolus de Visch (1596-1666). An Italian Contribution to the Bibliotheca Scriptorum Sacri Ordinis Cisterciensis*, — te verschijnen in *Lias* 1980, dl. VII.

de Visch met monniken uit andere Zuidnederlandse abdijen¹⁰². Toch kan daaruit niet worden afgeleid dat hij van de kant van zijn Zuidnederlandse confraters een optimale medewerking heeft verkregen. Claudius Doresmieulx was de enige Zuidnederlandse correspondent die met name wordt vermeld door de Visch in zijn lijst van correspondenten¹⁰³. Doresmieulx had spontaan zijn medewerking aangeboden¹⁰⁴, en het is duidelijk dat de Visch de bijdrage van de Doresmieulx heeft geapprecieerd.

In vergelijking met de eerste uitgave is het aantal correspondenten zeker niet aangegroeid. De nieuwe gegevens in de tweede uitgave zullen dan ook hoofdzakelijk afkomstig zijn uit bibliografische werkinstrumenten. Een aantal tijdgenoten van de Visch had zelfs laten weten dat zij het nog niet op prijs stelden met hun werken in de *Bibliotheca* vermeld te worden¹⁰⁵. Anderzijds

102. AGSB., Hs. 141/108, f. 188r.-189v., brief (kopie van de Visch) van Antonius le Waitte, Namen, 2 dec. 1651, zonder eigenlijke informatie; f. 193v., brief (kopie van de Visch) van Lieven Vaentkens, abt van Boudelo, 16 aug. 1653, waarin een werk van zijn prior wordt aangeboden. Servatius Gillet, prior van Villers stuurde inlichtingen over de handschriften van Villers, cf. *BSSOC.*, 1656, p. 213. Een andere monnik van Villers schonk de Visch een exemplaar van een werkje dat hij had gepubliceerd, cf. P. CHIFLETIUS, *De pernobilis et militari genere Sancti Bernardi*, Leuven, 1653, exemplaar ingebonden in AGSB., Hs. 141/108, f. 246r.-253r. De Visch wijdde enkele lovende woorden aan het werk van Chifletius, cf. *BSSOC.*, 1656, p. 259. Ignatius Huart, monnik van Aulne en jansenistisch interpretator van Bernardus, werd door de Visch veel onvriendelijker behandeld: samen met een felle aanval op de theorieën van Huart en het jansenisme, publiceerde de Visch, zeer tegen de zin van Huart, een brief van deze laatste, gedateerd 13 juli 1654, cf. *BSSOC.*, 1656, p. 168-170, en AGSB., Hs. 141/108, f. 214v., brief van Huart aan de Visch, 25 sept. 1655, waarin deze vraagt aan de Visch af te zien van de publikatie van de vorige brief.

103. Claudius Doresmieulx was afkomstig van Atrecht. Hij was bibliothecaris van verschillende edellieden en hij onderhield betrekkingen met vele geleerden van zijn tijd, zo o.m. A. Sanderus en Ludovicus Jacob de Saint-Charles. Hij was de samensteller van een *Bibliographus Belgicus, seu librorum Index, qui in Regiis maxime Catholicis Belgii Provinciis, anno 1640 novi vel emendatiores vel auctiores prodierunt*, Brussel-Rijsel, 1641, en van meerdere handschriftencatalogi, cf. J.F. FOPPENS, *Bibliotheca Belgica*, dl. I, Brussel, 1739, p. 184-185 en A. SANDERUS, *Bibliotheca Belgica Manuscripta*, dl. I, Rijsel, 1641, p. 65-90, 230-242 en 254-266.

104. Doresmieulx aan de Visch, Brussel, 4 sept. 1655, — AGSB., Hs. 141/108, f. 213v., kopie van de Visch.

105. *BSSOC.*, 1656, p. [VII], Praefatio.

kan uit de bewaarde correspondentie, o.m. van Ughelli, worden afgeleid dat de Visch zijn informatie nauwkeurig, soms bijna scrupuleus, heeft gekopieerd.

In tegenstelling tot de tweede uitgave van de *Bibliotheca* kon de Visch voor zijn *Auctarium* blijkbaar meer rekenen op een aantal correspondenten. Ferdinandus Ughelli wordt als eerste vermeld in de lijst van medewerkers¹⁰⁶. In een brief van 15 oktober 1659 had Ughelli aan de Visch informatie bezorgd voor vijf nieuwe trefwoorden, terwijl hij ook verbeteringen en aanvullingen van negen trefwoorden uit de Keulse uitgave bezorgde¹⁰⁷. Carolus de Visch geeft de addenda en errata van Ughelli op twee errata na, letterlijk in zijn *Auctarium*¹⁰⁸.

De jezuïet Joannes Gamans heeft eveneens een niet onbelangrijke bijdrage voor het *Auctarium* geleverd, hoewel hij slechts één brief, gedateerd te Aschaffenburg op 27 februari 1659, aan de Visch geschreven heeft¹⁰⁹. In deze brief gaf hij aan de Visch inlichtingen over niet minder dan 23 cisterciënserauteurs. Het spreekt vanzelf dat de Visch Gamans zeer dankbaar was voor deze spontaan aangeboden informatie. Hij ging nochtans niet met alles wat Gamans schreef akkoord, en hij maakte hem zijn bemerkingen over¹¹⁰. De Visch stond min of meer kritisch tegenover de informatie van Gamans. Deze informatie betrof meestal Duitse auteurs, wiens werken Gamans had gezien, meestal niet in cisterciënserbibliotheken. Toch heeft de Visch de meeste van

106. *BSSOC.*, *Auct.*, p. 2.

107. *AGSB.*, Hs. 141/108, f. 185r.-187v.

108. *BSSOC.*, *Auct.*, p. 10, 11, 12, 28, 31, 45 en 59.

109. *BSSOC.*, *Auct.*, p. 2-3 en *AGSB.*, Hs. 141/108, f. 179r.-185r., kopie van de Visch. J. Gamans was geboren te Eupen op 8 juli 1606. Hij werd jezuïet in 1623. Hij was militair aalmoezenier in de Nederlanden en in het Duitse Rijk, wat voor hem blijkbaar ook een gelegenheid was om talrijke bibliotheken te bezoeken en er de handschriften te bestuderen. Hij correspondeerde o.m. met de Bolandisten aan wie hij talrijke documenten bezorgde. Na zijn aalmoezeniersloopbaan werd hij verbonden aan het college te Aschaffenburg in het bisdom Mainz, cf. C. SOMMERVOGEL, *Bibliothèque de la Compagnie de Jésus, Bibliographie*, dl. III, 1893, kol. 1148-1150.

110. Een kopie van de Visch in *AGSB.*, Hs. 141/108, f. 256v.-260r.

Gamans' inlichtingen integraal in het *Auctarium* ingelast¹¹¹.

Een derde vermeldenswaardige medewerker aan het *Auctarium* was de geleerde karmeliet Ludovicus Jacob de Saint-Charles¹¹². Jacob heeft aan de Visch o.m. uittreksels bezorgd uit enkele van zijn nog onuitgegeven werken, meer bepaald de *Bibliotheca Cardinalitia*, de *Bibliotheca illustrium Feminarum* en de *Bibliotheca Burgundica*^{112bis}. Andere medewerkers aan het *Auctarium* waren de geleerde cisterciënsers Bertrandis Tissier¹¹³ en Jacobus de

111. BSSOC., *Auct.*, p. 9, 13, 16, 14, 18, 25, 27, 28, 30, 35, 38, 42, 48. Twee notities van Gamans werden door de Visch helemaal niet in het *Auctarium* opgenomen: Adam Parisiensis, wiens naam Gamans aan Adam de Persenia deed denken (!), en een Martinus, abbas Dunensis, van wie de Duinheer Carolus de Visch zeker wist dat hij nooit had bestaan. Gamans had ook drie teksten gevonden, waarvan hij meende dat ze van Alanus van Rijsel waren, twee van deze teksten werden door de Visch met zeer veel voorbehoud overgenomen.

112. Ludovicus Jacob de Saint-Charles werd geboren te Chalon-sur-Saône in 1608. In 1625 werd hij karmeliet. In 1643 was hij te Lyon, vanaf 1644 verbleef hij te Parijs. Hij noemde zichzelf raadgever en aalmoezenier van de koning. Hij was bibliothecaris van verschillende vooraanstaande Franse persoonlijkheden. Hij mag aangezien worden als de grondlegger van de moderne bibliografie, door de publicatie van een groot aantal bibliografische naslagwerken. Hij stierf te Parijs in 1670, cf. L.-N. MALCLES, *Le fondateur de la bibliographie nationale en France, le R.P. Louis Jacob de Saint-Charles (1608-1670)*, — *Mélanges d'histoire du livre et des bibliothèques offerts à Monsieur Frantz Calot*, Parijs, 1960, p. 243-255.

112bis. BSSOC., *Auct.*, p. 3. Resten van de correspondentie tussen Jacob en de Visch in AGSB., 142/109, f. 135 en f. 140v.-141r. De verwerking van de gegevens door de Visch in BSSOC., *Auct.* p. 19, 24, 27, 30, 40, 44, 58, 63 en 64.

113. Bertrandus Tissier was doctor in de theologie van de Sorbonne. Als prior leidde hij de abdij van Bonnefontaine in het bisdom Reims, ontstaan in de XIIIe eeuw, die toen een commenditaire abt had. Niettemin kon hij de tijd vinden om enkele theologische werken te schrijven, veelal anti-jansenistisch gericht, en om in een zedelijke in-folio-uitgave een *Bibliotheca Patrum Cisterciensium* te publiceren. Onder zijn impuls kwam er in de abdij ook een drukkerij, cf. J.-M. CANIVEZ, — *Dictionnaire d'Histoire et de Géographie ecclésiastiques*, dl. IX, 1937, kol. 1035-1036.

De correspondentie van Tissier en de Visch begon met een brief van Tissier, gedateerd op 28 mei 1660, AGSB., Hs. 142/109, f. 116v.-117v., kopie van de Visch. Tissier maakte de Visch een aantal suggesties en aanvullingen over, en vroeg ook inlichtingen met het oog op zijn eigen tekstuitgaven. De Visch hield rekening met de suggesties van de prior van Bonnefontaine, maar kon toch niet met al zijn opmerkingen akkoord gaan (De Visch aan Tissier, Brugge, Duinenabdij, 23 juni 1660, — AGSB., Hs. 142/109, f. 118r.-119r.). Nadat Tissier in een volgende brief zijn opinie had verduidelijkt, heeft de Visch in zijn *Auctarium*

Lannoy¹¹⁴. Vooral de Lannoy heeft een belangrijke en waardevolle bijdrage geleverd¹¹⁵. Hij heeft niet alleen persoonlijk meegewerkt aan het *Auctarium*, maar hij heeft de Visch ook in contact gebracht met een Poolse monnik, een zekere Adalbertus Kolaski¹¹⁶. Verder kreeg de Visch nog informatie uit Clairvaux van de historiograaf Claudius Maillet¹¹⁷. Nog enkele andere correspondenten moeten hier vermeld worden, hoewel ze niet opgenomen zijn in de lijst van medewerkers. Op 29 augustus 1658 stuurde Antonius le Waitte een boek aan zijn vriend de Visch. «*Habe, lege, cense*», luidde zijn verzoek¹¹⁸. De Visch heeft het

terdege rekening gehouden met de suggesties van Tissier, cf. de brief van Tissier aan de Visch, Bonnefontaine, 4 aug. 1663, — AGSB., Hs. 142/109, f. 133r.-134v. (het lijkt ons zeer waarschijnlijk dat Tissier en de Visch ook tussen 1660 en 1663 hebben gecorrespondeerd), en *BSSOC.*, *Auct.*, p. 25, 32-33.

114. *BSSOC.*, *Auct.*, p. 3. Jacobus de Lannoy, die afkomstig was uit het Doornikse, was geweigerd voor het noviciaat in de congregatie van St.-Maur, omdat men meende dat hij te onstandvastig was. Na enige tijd dominicaan te zijn geweest, werd hij monnik te Cîteaux, waar hij bibliothecaris en historiograaf werd. Hij voerde een drukke briefwisseling met d'Achery en Mabillon, cf. *BSSOC.*, *Auct.*, p. 3 en 33, en J.M. BESSE, *Les correspondants cisterciens de d'Achery et de Mabillon, Dom de Lannoy*, — *Revue Mabillon*, 1907, dl. III, p. 225.

115. Bewijzen daarvoor zijn het getuigenis van de Visch zelf, *BSSOC.*, *Auct.*, p. 3 en 44, een uittaling van de Lannoy in een brief aan d'Achery, cf. J.M. BESSE, *art. cit.*, p. 347-348, en niet in het minst een dertigtal verwijzingen naar de Lannoy en de bibliotheek van Cîteaux in het *Auctarium* zelf.

116. AGSB., Hs. 142/109, f. 139r.-140v. Voor de verwerking van de gegevens van Kolaski, vgl. *BSSOC.*, *Auct.*, p. 12 en 57-58.

117. Claudius Maillet had reeds in 1647 een geschiedenis van zijn abdij Vauluisant, in het Franse bisdom Sens, geschreven. Hij was prior te Vauluisant. Door de abt van Clairvaux was hij historiograaf van de filiatie van Clairvaux benoemd. Nog in 1665 was hij bezig met het samenstellen van de *Annales* van de filiatie van Clairvaux, cf. *BSSOC.*, 1656, p. 314 en *BSSOC.*, *Auct.*, p. 24. Waarschijnlijk is de catalogus van het handschriftenbezit van Clairvaux, die door de Visch herhaaldelijk wordt geciteerd (*BSSOC.*, *Auct.*, p. 10, 11, 39, 41, 45, 48, 58, 60, 61), hem door Maillet ter beschikking gesteld. Een gedeelte van de correspondentie Maillet-de Visch is gewijd aan een polemiek i.v.m. enkele auteurs uit de *Bibliotheca*, cf. AGSB., Hs. 142/109, f. 96r.-100r., 116r. en 143/104, f. 82r.-83r. Maillets bemerkingen zijn door de Visch, hoewel met enige reserves, opgenomen in het *Auctarium*, cf. *BSSOC.*, *Auct.*, p. 15 en 35.

118. AGSB., Hs. 141/108, f. 258r., kopie van de Visch. Antonius le Waitte werd geboren te 's Gravenbrakel op 29 sept. 1600. In 1619 werd hij monnik in de abdij van Cambron. Van 1622 tot 1625 studeerde hij theologie te Douai. Hij was

werk, samen met enkele woorden van lof, vermeld in zijn *Auctarium*¹¹⁹. Het lijkt ons wel waarschijnlijk dat ook andere tijdgenoten van de Visch hem hun werken stuurden¹²⁰. Verder schijnt de Visch nog contact te hebben gehad met de reguliere kanunniken van Sint-Maarten te Leuven¹²¹. Nog na 5 juli 1665 kreeg hij inlichtingen toegestuurd over een negental Duitse cisterciënserauteurs¹²². Via Bollandus kwam de Visch in het bezit van een aantal gegevens uit de vervalste kronieken van Alexander Butkens¹²³. Ook Claudius Doresmieux heeft nog informatie doorgegeven voor het *Auctarium*¹²⁴.

Na dit overzicht mag wel geconcludeerd worden dat een groot deel van het *Auctarium* gestoffeerd is met informatie uit de correspondentie van de Visch. Een aantal correspondenten genoot een zeer degelijke wetenschappelijke reputatie. Hun medewerking kon de kwaliteit van het *Auctarium* alleen maar verbeteren. Het is duidelijk dat Carolus de Visch een grote inspanning geleverd heeft om van zoveel mogelijk correspondenten zoveel mogelijk informatie los te krijgen. Voor het *Auctarium* lijkt hij daarin beter te zijn geslaagd dan voor de twee uitgaven van de *Bibliotheca*.

achtereenvolgens bibliothecaris, docent in de theologie te Cambron, biechtvader in de abdij van Beaupré en prior te Cambron. In 1650 werd hij abt in de abdij van Moulines bij Namen. In 1662 werd hij abt van Cambron, waar hij stierf op 4 okt. 1677. Hij stond bekend als een vroom en geleerd man, auteur van diverse werken m.b.t. de geschiedenis van zijn abdij, de spiritualiteit en de theologie (*BSSOC.*, 1649, p. 22, *BSSOC.*, 1656, p. 407-409, *BSSOC.*, *Auct.*, p. 11, U. BERLIÈRE, *Monasticon belge*, dl. I, vol. 1, Maredsous, 1890, p. 85-86 en vol. 2, Maredsous, 1897, p. 355).

119. *BSSOC.*, *Auct.*, p. 11.

120. Vgl. *BSSOC.*, *Auct.*, p. 13, 26, 32, 68.

121. *BSSOC.*, *Auct.*, p. 9.

122. *BSSOC.*, *Auct.*, p. 78-79. Bij één trefwoord op p. 79 heeft de Visch genoteerd dat de abt van Lützel hem de informatie bezorgde.

123. Alexander Butkens, broer van de bekende historiograaf Christophorus Butkens, is verantwoordelijk voor een aantal valse kronieken, die hij toeschreef aan twee fictieve monniken van Ter Doest, Albericus en Victoricus, cf. P. BONENFANT, *Quelques faux actes princiers intéressants Bruxelles, La question des falsifications de Christophe Butkens*, — *Annales de la société d'Archéologie de Bruxelles*, 1962-66, dl. LI, p. 135-156.

124. *AGSB.*, Hs. 141/108, f. 216, 143/104, f. 165v.-166r., *BSSOC.*, *Auct.*, p. 36.

7. De eigen bijdrage van Carolus de Visch.

De persoonlijke bijdrage van Carolus de Visch, d.w.z. de informatie die door de Visch persoonlijk werd aangebracht, stond vooral in verband met de auteurs van de Duinenabdij en van Ter Doest. Daarnaast kon de Visch ook zijn gegevens over andere cisterciënserauteurs aanvullen door eigen onderzoek van enkele handschriften.

Carolus de Visch heeft in zijn *Bibliotheca*, d.w.z. de uitgave van Douai, de Keulse uitgave en het *Auctarium*, 33 notities gewijd aan auteurs uit de abdijen van De Duinen en Ter Doest. In dertien trefwoorden behandelt hij zijn tijdgenoten. Twee Duinheren, Antonius van Hertbosch en Franciscus Penneman, worden enkel vermeld in de eerste uitgave van de *Bibliotheca*¹²⁵. Waarschijnlijk stelden zij het zelf niet op prijs ook in de tweede uitgave te worden vermeld. Eén auteur, abt Adrianus Cancellier, wordt alleen in de tweede uitgave van de *Bibliotheca* vermeld¹²⁶. Vijf notities zijn in de tweede uitgave ongewijzigd overgenomen uit de eerste uitgave¹²⁷. De bijdragen over Adriaan Mueleman en Benedictus de Bacquere werden in de tweede uitgave van de *Bibliotheca* nog aangevuld met nieuwe gegevens¹²⁸. De notitie over Joannes Caramuel werd in de tweede uitgave volledig gewijzigd en dan nog eens aangevuld in het *Auctarium*¹²⁹. Carolus de Visch heeft er dan ook nog voor gezorgd dat zijn eigen lijst

125. *BSSOC.*, 1649, p. 22 en 102.

126. *BSSOC.*, 1656, p. 5. In of na 649 is de Visch zich gaan verdiepen in de figuur van Adrianus Cancellier. Daardoor ontdekte hij enkele werken van Cancellier, meer bepaald zeven sermoenen en een tractaatje, *industriæ omnibus animarum Rectoribus perutiles*. De teksten van deze werken zijn door toedoen van de Visch bewaard gebleven : AGSB., Hs. 92/173 en 140/107, f. 167r.-182v.

127. Het gaat om de notities over Adrianus Mesdagh (*BSSOC.*, 1649, p. 6 en 1656, p. 5), Chrysostomus Henriquez (*BSSOC.*, 1649, p. 61-66, en 1656, p. 65-66), Leander vander Bandt (*BSSOC.*, 1649, p. 184-185 en 1656, p. 230-231), Petrus de la Rue (*BSSOC.*, 1649, p. 218 en 1656, p. 276), en Theodorus Pybes (*BSSOC.*, 1649, p. 245 en 270, en 1656, p. 305).

128. Adriaan Mueleman : *BSSOC.*, 1649, p. 6 en 1656, p. 6 ; Benedictus de Bacquere : *BSSOC.*, 1649, p. 32 en 1656, p. 35.

129. *BSSOC.*, 1649, p. 152-155, volledig gewijzigd in 1656, p. 178-200, door de uitgave van een *Catalogus omnium operum* van Caramuel zelf en nog eens aangevuld in *Auct.*, p. 46.

van publikaties goed bijgehouden bleef¹³⁰. Tenslotte vermeldde hij in het *Auctarium* nog een werk dat door de Duinenabdij was uitgegeven ter gelegenheid van de herdenking van de dood van Bernardus van Clairvaux in 1653¹³¹. Op twee uitzonderingen na¹³², zijn al deze korte bijdragen uitsluitend gebaseerd op het persoonlijk getuigenis van de Visch. Veelal maakt hij ook gewag van onuitgegeven werken. Deze notities bieden dan ook een volledig overzicht van de literaire produktie in de Duinenabdij tijdens de eerste helft van de 17e eeuw.

Van de twintig overige notities zijn er tien vanaf 1649 ongewijzigd gebleven. Meestal zijn deze trefwoorden praktisch helemaal gebaseerd op bronnenmateriaal uit de Duinenabdij, archivalische documenten of handschriften¹³³. Voor één trefwoord vermeldt hij ook bronnenmateriaal uit de abdijen van Clairvaux en Altenberg¹³⁴. Hoewel deze notities van ongelijke waarde zijn¹³⁵, heeft de Visch meestal toch blijk gegeven van verstandig kritisch inzicht¹³⁶.

Vijf monniken van de Duinenabdij of van Ter Doest werden zowel in de eerste als in de tweede uitgave vermeld, maar dan met een gewijzigde notitie in de tweede uitgave. Drie notities

130. *BSSOC.*, 1649, p. 59-60, aangevuld in 1656, p. 62-63, en in het *Auct.* p. 20.

131. *BSSOC.*, *Auct.*, p. 26.

132. De notities over Caramuel en Henriquez.

133. Zo is de bijdrage over Adriaan de But hoofdzakelijk gebaseerd op gegevens uit het handschriftenbezit van de Duinenabdij, aangevuld met enkele eenvoudige vermeldingen van andere auteurs; ietwat meer in negatieve zin moet worden aangestipt dat de Visch in deze notitie niet zeer secuur is tewerkgegaan: zijn vermelding van de *Epistolae plures ad diversos*, volgens hem door de But geschreven, slaat op het handschrift, SBB., Hs. 441, f. 219r.-233r., in feite een verzameling brieven gericht aan de But, cf. *BSSOC.*, 1649, p. 5-6, en 1656, p. 5.

134. De notitie over Mattheus Pillaert, *BSSOC.*, 1649, p. 194-196, en 1656, p. 248.

135. In een aantal trefwoorden moest hij bekennen een groot aantal handschriften uit de Duinenabdij niet te kunnen identificeren (*BSSOC.*, 1649, p. 80, en 1656, p. 85); van twee «auteurs» kon hij geen werken terugvinden, cf. *BSSOC.*, 1649, p. 128 en 176-177, en 1656, p. 139-140 en p. 233-234.

136. *BSSOC.*, 1649, p. 231-232 en 1656, p. 289-290 (Robertus van Brugge).

werden slechts weinig gewijzigd¹³⁷. De notitie over Oraus Nicasius Arnoldi moest echter helemaal gewijzigd worden, wegens fouten in de eerste uitgave¹³⁸. In de tweede uitgave kon de Visch ook de *Anonymus Thosanus* als Walterus de Muda identificeren¹³⁹.

Carolus de Visch vond zowel voor de tweede uitgave als voor het *Auctarium* nieuwe gegevens over Aegidius de Roya, Jan Brando en Elias van Koksijde¹⁴⁰. Voor deze notities had hij handschriften bestudeerd uit de abdij van Sint-Bernaerts opt Schelt, uit de Sint-Bertijnsabdij te Sint-Omaars, het college van Atrecht te Leuven, de Sint-Pietersabdij van Oudenburg en de Sint-Pietersabdij van Gent. Uit verscheidene van deze handschriften heeft hij uitgebreide aantekeningen gemaakt¹⁴¹. Eén notitie werd door de Visch met enig voorbehoud opgenomen¹⁴². Samen met Bollandus hechtte de Visch geloof aan de vervalsingen van Alexander Butkens, waardoor de fictieve auteurs Albericus en Victoricus van Ter Doest in de *Bibliotheca* werden opgenomen¹⁴³.

De notities van de Visch over de auteurs van de Duinenabdij en van Ter Doest behoren, alles in acht genomen, tot de meest

137. *BSSOC.*, 1649, p. 7 en 1656, p. 6-7 (Aegidius de Dammis), 1649, p. 59 en 1656, p. 123 (Bernardus/Gerardus Borluut), 1649, p. 100 en 1656, p. 110-111 (Fraciscus Caesar/de Keyser).

138. De Visch had deze vijftiende-eeuwse musicus gesitueerd in de zestiende eeuw, meer bepaald onder de regering van Karel V. In de Keulse uitgave moest hij schrijven dat Arnoldi in de vijftiende eeuw leefde cf. *BSSOC.*, 1656, p. 254.

139. *BSSOC.*, 1649 en 1656, p. 316-319.

140. *BSSOC.*, 1649, p. 8-9, 150, 85-92, 1656, p. 8-9, 176, 90-101, *Auct.*, p. 7, 46, 28.

141. AGSB., Hs. 141/108, f. 41r.-57v. en 160, 142/109, f. 145r.-220v.

142. *BSSOC.*, 1656, p. 226.

143. Zie ook noot 123. Hoewel de Visch Albericus van Ter Doest reeds had vermeld in *BSSOC.*, 1656, p. 17, begon hij zich pas voor deze figuur en zijn werken te interesseren n.a.v. een brief van Bollandus, Antwerpen, 16 mei 1662, uitg. A. ANGILLIS, *o.c.*, p. 238-239. Het antwoord van de Visch aan Bollandus, Brugge, 2 aug. 1662, is uitgegeven door R. DE SCHEPPER, *Lettre inédite de Charles de Visch à Bollandus*, — *ASEB.*, 1908, dl. LVIII, p. 381-388. Een aantal notities zijn uitsluitend gebaseerd op de vervalsingen van Alexander Butkens : *BSSOC.*, *Auct.*, p. 7, 9, 11, 13-14, 28, 44, 46, 64 en 74.

betrouwbare bijdragen van de *Bibliotheca*. Ze zijn meestal gebaseerd op oorspronkelijk bronnenmateriaal en opgesteld door iemand die zeer goed op de hoogte was van de geschiedenis van de twee abdijen. Het staat vast dat de meeste van deze notities nu nog belangrijk zijn voor de geschiedenis van het intellectueel leven in de Duinenabdij en in Ter Doest.

De persoonlijke bijdrage van de Visch in de *Bibliotheca* beperkte zich niet tot het opstellen van notities over de auteurs van zijn eigen abdij en van Ter Doest. Ook voor een aantal notities over andere auteurs heeft hij zelf gegevens bijeengezocht, dit door zelf in enkele bibliotheken handschriften te onderzoeken. De Visch was vooral vertrouwd met de handschriften uit de bibliotheek van de Duinenabdij. In de Keulse uitgave van de *Bibliotheca* heeft hij in twintig trefwoorden 35 handschriften uit de Duinenabdij geciteerd¹⁴⁴. Hoewel dit zeer weinig lijkt, moet opgemerkt worden dat uit een vergelijking met de catalogus van het handschriftenbezit van de abdij, gepubliceerd door Sanderus, blijkt dat de Visch zijn kennis van de bibliotheek optimaal heeft benut¹⁴⁵. Verscheidene handschriften die geciteerd worden, komen niet voor bij Sanderus. En hoewel de Visch soms wat al te lichtvaardig een standpunt innam¹⁴⁶, kan men hem toch niet

144. *BSSOC.*, 1656, p. 10 : 1 hs. (Aelred van Rievaulx), p. 41-44 : 4 hss. (Bernardus van Clairvaux), p. 14 : 7 handschriften (Alanus van Rijsel), p. 61, 123, 130, 130, 133, 137, 163, 163, telkens 1 hs. per trefwoord (statuten van het generaal kapittel, Geroch cisterciensis monachus, G. monachus cisterciensis, Gualterus, abt van Margan, Guerricus van Igny, Guido monachus, Willem van Sint-Thierry, Humbertus van Preuilly, Jacobus van Eltville), p. 172 : 6 hss. (Joachim van Fiore), p. 224 : 2 hss. (Joannes van Limoges), p. 232 en 244 : 1 hs. (Joannes van Villers en anoniem cisterciëns), p. 253 : 3 hss. (Petrus Cantor), p. 303, 305 en 326, telkens 1 hs. (Stephanus Langton, anoniem monnik van Villers en Wilhelmus van Hauterive).

145. Alle cisterciënsershandschriften die vermeld zijn bij A. SANDERUS, *o.c.*, I. p. 150-207, worden ook in de *Bibliotheca* vermeld, op één na, een handschrift van de *Sermones super Cantica Canticorum* van Gilbertus van Hoiland, A. SANDERUS, *o.c.*, I, p. 162, niet in *BSSOC.*, 1656, p. 126. Verscheidene handschriften die niet vermeld zijn bij Sanderus, komen wel voor in de *Bibliotheca* van de Visch.

146. Zonder enige argument durfde hij vermoeden dat «Geroch ordinis cisterciensis monachus», in feite Gerhoch van Riechersberg, en «G. monachus cisterciensis» dezelfde persoon waren, cf. *BSSOC.*, 1649, p. 112 en 1656, p. 123-124.

verwijten dat hij bij het gebruik van de handschriften die binnen zijn bereik lagen, niet gewetensvol te werk is gegaan¹⁴⁷.

Daarnaast heeft hij ook in enkele andere bibliotheken handschriften onderzocht. Tijdens zijn verblijf in Duitsland bezocht hij de abdijbibliotheken van Altenberg, Altenkamp en Eberbach. In zijn *Bibliotheca* heeft hij gebruik gemaakt van gegevens die hij daar had ontdekt. In zeven trefwoorden gebruikte hij tien handschriften uit deze Duitse abdijen¹⁴⁸. De Zuidnederlandse cisterciënserbibliotheken werden door de Visch nooit systematisch onderzocht¹⁴⁹. Andere bibliotheken kende hij zeker niet, met uitzondering van die van de Jezuïeten te Brugge en te Leuven¹⁵⁰.

Om zelf aan onderzoek te doen was Carolus de Visch dus zo goed als uitsluitend aangewezen op het handschriftenbezit van zijn eigen abdij. Dat kon misschien volstaan voor de auteurs van de Duinenabdij en van Ter Doest, voor notities over andere auteurs was het zeker onvoldoende. En hoewel de Visch ook hier zijn beperkte mogelijkheden optimaal heeft benut, was zijn persoonlijke bijdrage voor de notities over deze andere cisterciënserauteurs slechts van weinig belang.

147. De bibliotheek van zijn abdij bewaarde ook een handschrift van de *Summa aurea in 4 libros Sententiarum*, van Guilielmus, bisschop van Parijs, thans AGSB., Hs. 32/160. De Visch dacht eerst dat deze auteur later cisterciënser was geworden, cf. zijn nota op f. 1v. Later ontdekte hij dat dit niet het geval was, cf. *BSSOC.*, 1649, p. 123, en hij heeft het handschrift dan ook niet gebruikt.

148. Hss. uit de abdij van Altenberg : *BSSOC.*, 1656, p. 57 ; 1 hs. (Caesarius van Heisterbach), p. 314-315 : 2 hss. (trefwoord i.v.m. Altenberg). Hss. uit de abdij van Altenkamp : *BSSOC.*, 1656, p. 42 en 118, telkens 1 hs. (Bernardus van Clairvaux en Gallus, abt van Königsaal). Hss. uit de abdij van Eberbach : *BSSOC.*, 1656, p. 86 en 128 : telkens 1 hs. (abdij van Eberbach en Goswinus Bossutus), p. 218 : 3 hss. (Joannes van Eberbach).

149. Eenmaal wordt een handschrift uit Orval vermeld, éénmaal uit Sint-Bernaerts opt Schelt, éénmaal uit Villers en éénmaal uit Cambron. Het betreft handschriften waarvan de Visch uitdrukkelijk zegt dat hij ze gekopieerd of onderzocht heeft, cf. *BSSOC.*, 1656, p. 51, 79, 120 (twee trefwoorden).

150. Driemaal citeert de Visch handschriften uit de bibliotheek van de Brugse jezuïeten : *BSSOC.*, 1656, p. 42, 57 en 172. In 1651 bracht hij een bezoek aan de jezuïeten te Leuven, waar hij enkele handschriften onderzocht, cf. *BSSOC.*, 1656, p. 30, 42, 133.

8. Terugblik.

Het is duidelijk dat de *Bibliotheca* van Carolus de Visch niet mag worden beoordeeld volgens actuele normen, maar naar zijn waarde als werk uit de 17e eeuw. Men kan nochtans niet ontkennen dat de *Bibliotheca Scriptorum Sacri Ordinis Cisterciensis* nog steeds een belangrijk werk is. Voor de raadpleging ervan kan de Keulse uitgave echter niet volstaan. Het *Auctarium* is een noodzakelijke aanvulling op deze Keulse uitgave, terwijl ook de uitgave van Douai nog goede diensten kan bewijzen. Van meetaf aan had Carolus de Visch met dit werk een tweeledige bedoeling: enerzijds wilde hij aan zijn confraters, en ook aan andere geleerden, een nuttig werkinstrument verschaffen, anderzijds wilde hij met zijn repertorium de verdiensten van zijn orde in het licht stellen.

Voor de samenstelling van zijn *Bibliotheca* heeft de Visch in ruime mate een beroep gedaan op bestaande naslagwerken. Het dient gezegd dat hij zich geen moeite heeft ontzien om te kunnen beschikken over een zo breed mogelijke waaier van allerlei hulpmiddelen. Toch heeft hij zich niet beperkt tot klakkeloos compileren van allerlei gegevens: zonder op eigen houtje de verkregen informatie te verdraaien, durfde hij de beschikbare bronnen tegen elkaar afwegen, hij schiftte overbodige uitweidingen, stelde kritische vragen, en probeerde door te dringen tot aan de oorspronkelijke bron. Hij bleef zich bewust van de mogelijke gebreken in zijn informatie en hij liet niet na zoveel mogelijk bronnen te vermelden.

De Visch bleef steeds streven naar meer volledigheid in zijn werk, vandaar stelde hij zich niet tevreden met gegevens uit reeds bestaande naslagwerken. Hij probeerde nog meer oorspronkelijke informatie te krijgen van zijn correspondenten. De Visch moet wel zeer teleurgesteld zijn geweest over de onverschilligheid van velen die hij had aangeschreven. Toch kon hij zich verzekeren van de hulp van enkele verdienstelijke geleerden van zijn tijd. Hun bijdrage betekende een verrijking voor de *Bibliotheca*. De meeste geleerden en ook de andere correspondenten van de Visch maakten dan ook van de gelegenheid gebruik om hun waardering uit te drukken voor het werk van de Visch.

De persoonlijke bijdrage van de Visch, d.w.z. de notities waar-

voor de Visch zelf verantwoordelijk was, is betrekkelijk gering. Toch wist hij, meestal op basis van onuitgegeven bronnenmateriaal, kostbare gegevens te verschaffen over de auteurs van de Duinenabdij en van Ter Doest. Voor persoonlijk onderzoek m.b.t. andere auteurs beschikte hij slechts over beperkte mogelijkheden, zodat hij op dit terrein niet veel resultaten kon bereiken. Toch moeten we deze bijdrage over het werk van Carolus de Visch besluiten met erop te wijzen dat de Visch met zijn *Bibliotheca* zijn naam heeft gevestigd in de geleerdenwereld van zijn tijd. De *Bibliotheca* is geen onpersoonlijk compilatiewerk maar een oorspronkelijk en spontaan initiatief van de Visch. Het hele werk draagt zijn persoonlijke stempel, niettegenstaande het geringe aantal notities waarvoor de Visch verantwoordelijk was. De persoonlijke stempel van de Visch ligt veeleer in de kritische verwerking van het bronnenmateriaal en in de contrareformatorische bezieling van de Visch, die op elke bladzijde tot uiting komt.

November 1979

Bijlage I. Bibliografie van Carolus de Visch.

Het belang van Carolus de Visch ligt voor het grootste deel in zijn werk als auteur en tekstuutgever. Daarom is een exhaustieve bibliografie van Carolus de Visch noodzakelijk. Het zou echter onjuist zijn elke tekst die de Visch genoteerd heeft, te beschouwen als werk van de Visch, en die dus in zijn bibliografie op te nemen. Wij beschouwen als werk van de Visch : vooreerst de werken die hijzelf als zodanig beschouwt door ze in zijn *Bibliotheca*, zijn briefwisseling of in andere notities als zodanig te bestempelen, vervolgens de werken die door anderen als werk van de Visch werden beschouwd, door ze als zodanig uit te geven of te citeren, en ten slotte ook de teksten die door de Visch in druk werden uitgegeven.

In deze bibliografie worden achtereenvolgens de bijdragen van de Visch op het gebied van de geschiedenis van de cisterciënserorde, de geschiedenis van de Duinenabdij, de geschiedenis van andere abdijen, de hagiografie, de uitgave van middeleeuwse cisterciënserauteurs, de spiritualiteit en de theologie, en de genealogie vernoemd. Binnen deze onderverdeling worden de werken chronologisch geklasseerd. Elk werk krijgt een afzonderlijk nummer, hoewel ook de algemene titels, door de Visch gebruikt, worden aangegeven.

Wij poogden steeds van elk werk de autograaf van de Visch en een eventuele uitgave of afschrift op te sporen. In enkele gevallen was het alleen mogelijk een eenvoudige vermelding in één of andere brief of notitie te vinden. Voor de zeventiende-eeuwse uitgaven van de Visch vermelden we ook het formaat en het aantal bladzijden, alsook een aantal bewaarde exemplaren van het werk. Ook mogelijke herdrukken van het werk worden vermeld. Bij de tekstuutgaven van de Visch vermelden we ook de handschriften of uitgaven die hij als legger heeft gebruikt, en voor de Duinenhandschriften wordt ook de huidige signatuur aangegeven.

I. Geschiedenis van de cisterciënserorde.

1. *Chronologia antiquissima Monasteriorum Ordinis Cisterciensis.*

Autograaf : AGSB., Hs. 144/124, f. 164r.-177v., 1632-1634 en 1643.

Legger : SBB., Hs. 394, f. 147r.-150v., gecorrigeerd met behulp van o.a. AGSB., Hs. 128/177, f. 1r.-25v., Hs. 129/176, f. 1r.-31r., Hs. 132/116, f. 1r.-15r.

Uitgave : 1. BSSOC., 1649, p. 271-307 en (I-XXX).

2. BSSOC., 1656, p. 356-406.

2. *Bibliotheca Scriptorum Sacri Ordinis Cisterciensis.*

Uitgave : Douai, 1649. In-4°, (XLII)-307-(XXX) p.

Exemplaren : Stadsbibliotheek te Brugge, Bibliotheek van het Grootse-

minarie te Brugge, Koninklijke Bibliotheek te Brussel, Universiteitsbibliotheek Gent, Sint-Benedictusabdij te Achel, Katholieke Theologische Hogeschool te Amsterdam.

2bis. *Bibliotheca Scriptorum Sacri Ordinis Cisterciensis*. Editio secunda, ab authore recognita, notabiliter aucta.

Uitgave : Keulen, 1656. In-4°, (XLIV)-432 p.

Exemplaren : Stadsbibliotheek te Brugge (2 ex.), Bibliotheek van het Grootseminarie te Brugge, Koninklijke Bibliotheek te Brussel, Universiteitsbibliotheek Gent, Universiteitsbibliotheek te Leuven (UCL.), Sint-Benedictusabdij te Achel.

2ter. *Auctarium ad Bibliothecam Scriptorum Sacri Ordinis Cisterciensis*.

Autograaf : AGSB., Hs. 143/104, f. 1r.-VIIv., 1r.-81v., 102r.-108v., beëindigd op 25 juli 1665.

Uitgave : 1. J.-M. CANIVEZ, in *Cistercienser Chronik*, 1926, dl. XXXVIII, p. 81-92, 122-128, 151-159, 187-197, 224-233, 255-257, 285-289, 317-322, 351-355 en 1927, dl. XXXIX, p. 11-16, 40-48, 71-78.

2. J.-M. CANIVEZ, Bregenz, 1927.

II. Geschiedenis van de Duinenabdij.

3. *Index librorum manuscriptorum bibliothecae monasterii Dunensis, ordinis Cisterciensis in Flandria, in XI classes divisus*.

Vermelding : datering 1628 en identificering van de Visch als auteur in *BSSOC.*, 1649, p. 80 en *BSSOC.*, 1656, p. 85.

Uitgave : A. SANDERUS, *Bibliotheca Belgica Manuscripta*, dl. I, Rijsel, 1641, p. 150-207.

Exemplaar door de Visch geannoteerd : Abdijbibliotheek te Maredsous.

3bis. *Alius catalogus eiusdem Bibliothecae manuscriptae, notabiliter auctior*.

Vermelding : gedateerd 1644 in *BSSOC.*, 1649, p. 80 en *BSSOC.*, 1656, p. 85.

4. *Initium necrologii Dunensis*.

Autograaf : AGSB., Hs. 144/124, f. 195v.-197r., 1632 (aangevuld tot 1662).

5. *Registrum omnium religiosorum et conversorum monasterii Dunensis, ab introductione Ordinis Cisterciensis, usque ad nostra tempora*.

Autograaf : AGSB., Hs. 140/107, f. 208r.-246r., 1652 (aangevuld tot 1665).

Basishandschriften : AGSB., Hs. 132/116, f. 25v.-59r., Hs. 131/102, f. 131r.-133v., Hs. 133/110, f. 70v.-72r., Hs. 144/124, f. 193v.-195v.

6. *Examen Ponderis Sanctuarii, etc. Instructio pro Reverendo ad-*

modum domino Abbate Dunensi contra Quercetanos in materia praecedentiae.

Autograaf : AGSB., Hs. 141/108, f. 104r.-119r., 1656.

7. *Compendium chronologicum exordii et progressus abbatiae clarissimae Beatae Mariae de Dunis, Ordinis Cisterciensis in Flandria.* Eerste redactie.

Vermelding : gedateerd 1657 in nota van de Visch, AGSB., Hs. 142/109, f. 95r.

7bis. *Appendix seu Auctarium Compendii chronologici monasterii Dunensis, quae eidem Compendio hinc inseri posset ab eo qui Annales completos condere vellet.*

Autograaf : AGSB., Hs. 142/109, f. 36r.-67v. en 72r.-73r., 1658 (beëindigd op 27 augustus).

Uitgave : F. VAN DE PUTTE, in *Cronica Abbatum monasterii de Dunis*, Brugge, 1839, p. 109-136.

7ter. *Compendium chronologicum exordii et progressus abbatiae clarissimae Beatae Mariae de Dunis, Ordinis Cisterciensis in Flandria.* Tweede redactie.

Uitgave : Brussel, 1660. In-8°, (XXI)-125 p.

Exemplaren : Archief van het Grootseminarie te Brugge (2 ex., waarvan één, S1, door de Visch geannoteerd), Bibliotheek van de Paters Capucijnen te Brugge (exemplaar met annotaties van de Visch), Koninklijke Bibliotheek te Brussel, Universiteitsbibliotheek Gent.

Herdruk van enkele uittreksels : G. HENSCHENIUS, *Acta Sanctorum*, April, dl. II, p. 584-587.

7quater. *Nomina Religiosorum Dunensium qui successive fuerunt Comites Aquarum Civitatis ac Territorii Furnensis ab anno 1380.*

Autograaf : AGSB., Hs. 140/107, f. 246v.-247v., 1652.

Legger : SBB., Hs. 441, f. 234r.

Uitgave : C. DE VISCH, in *Compendium chronologicum...*, p. 123-125.

7quinter. *Memoria Priorum monasterii Dunensis, quorum notitia assequi potui ex antiquis monumentis nostris.*

Autograaf : AGSB., Hs. 141/108, f. 225r.-230r., 1656 (aangevuld tot 1661).

Uitgave : C. DE VISCH, in *Compendium chronologicum...*, p. 114-122.

III. Geschiedenis van andere abdijen.

8. *Nomina Religiosorum Ebirbacensium quos anno 1631 sub se habuit admodum Reverendus dominus Leonardus Klunckhardt, Abbas 36us eiusdem loci.*

Autograaf : AGSB., Hs. 139/106, f. 224, 1631 (aangevuld tot 1633).

Uitgave : A.J. FRUYTIER, *Namenliste der Religiösen von Eberbach*

aus dem Jahre 1631 von Karl de Visch, in *Cistercienser Chronik*, 1914, dl. XXVI, p. 267-272.

9. *Historia monasterii Apribacensis, vulgo Ebirbach, vel Erbach, Ordinis Cisterciensis, cum foundationibus aliorum aliquot monasteriorum, quae ex Ebirbaco prodierunt ; ut Sconaugiae in Palatinatu Electorali ; Otterburgi, in Palatinatu inferiori ; Montis Sancti Disibodi in Ducatu Bipontino ; et Castri Aquilae, seu Arensburgh, in Wetteravia.*

Autograaf : AGSB., Hs. 139/106, f. 205r.-223r., 1631 (aangevuld tot 1665).

Uitgave : G. JONGELINUS, *Notitia Abbatiarum Ordinis Cisterciensis per Orbem Universum*, dl. II, Keulen, 1640, p. 42-46 en 59-61.

10. *Cort begryp van de fundatie van het Clooster ghenaeemt Speculum B. Virginis, vulgo Groenynghe, in de stat van Cortryck*¹⁵¹.

Autograaf : AGSB., Hs. 139/106, f. 166r.-167r., 1633.

Uitgave : F. VAN DE PUTTE, *Speculum Beatae Mariae Virginis ou chronique et cartulaire de l'abbaye de Groeninghe à Courtrai*, Brugge, 1872, p. 147-148.

11. *Fundatio monasterii Groenyngani in Civitate Cortracensi.*

Autograaf : AGSB., Hs. 139/106, f. 317v.-319v., 1634 (aangevuld tot 1638).

Uitgave : I. A. SANDERUS, *Flandria illustrata*, dl. II, Keulen, 1644, p. 416 (gedeeltelijk).

2. F. VAN DE PUTTE, *Speculum Beatae Mariae Virginis...*, p. 153-155.

12. *Series Abbatissarum monasterii Groeningani.*

Autograaf : AGSB., Hs. 139/106, f. 315r.-316bisv., 1644 (aangevuld tot 1645).

Uitgave : F. VAN DE PUTTE, *Speculum Beatae Mariae Virginis...*, p. 149-152.

13. *Notitie van het Collegie, ofte, de Wet ghenaeemt Grave ende Groenynghe Schepenen, resideerende binnen Cortrycke.*

Autograaf : AGSB., Hs. 139/106, f. IIIr.-IVr., 1645.

Uitgave : F. VAN DE PUTTE, *Speculum Beatae Mariae Virginis...*, p. 146-147.

14. *Fundatio Prioratus Waerschotani, Ordinis Cisterciensis in Flandria, Dioecesis Gandensis, cum serie omnium Priorum.*

Autograaf : AGSB., Hs. 139/106, f. 306r.-309bisv., 1636 (aangevuld in 1645).

151. Dit werk is zeker niet door de Visch geschreven, maar als zodanig door Van De Putte uitgegeven.

Uitgave : BSSOC., 1656, p. 305-309.

15. *Fundatie van het Clooster, ghe-naemt Nova Jerusalem, vulgo Spermalie, binnen de stadt van Brugghe in Vlaenderen.*

Autograaf : AGSB., Hs. 139/106, f. 89r.-91r., 1637 (aangevuld tot 1652).

15bis. *Fundatio Abbatiae B. Mariae de Nova Hierusalem, vulgo Spermalie, olim Tornacensis, nunc Brugensis dioecesis.*

Autograaf : AGSB., Hs. 142/109, f. 100v.-103v., 7 aug. 1658.

16. *Fundatio Monasterii B. Mariae Vallis Coeli cum serie omnium Abbatissarum.*

Autograaf : AGSB., Hs. 144/124, f. 182r.-185v., 1640-1644 (aangevuld tot 1646).

16bis. *Fundatie des Cloosters van Hemelsdaele met de naemen van alle de Abdessen die 't selve hebben gheregiert.*

Uitgave (volgens thans verloren autograaf van 1646) (c. C[ARTON] en F. V[AN DE PUTTE] *Chronique et cartulaire de l'abbaye de Hemelsdaele*, Brugge, 1858, p. 19-28.

Kopie : LEUVEN, ARCHIEF van de UNIVERSITEIT (KUL.) (olim : FLÔNE, ABDIJARCHIEF), *Abdij Hemelsdaele*, Kroniek (2e helft 17e eeuw).

17. *Historia Abbatiae Thosanae, eiusdemque unio cum Episcopatu Brugensi, et ab eodem rursus separatio.*

Vermelding : gedateerd voor 1649 in BSSOC., 1649, p. 60.

Uitgave : BSSOC., 1656, p. 326-333.

18. *Fundatio Abbatiae Ravensbergensis cum serie Abbatissarum.*

Autograaf : AGSB., Hs. 141/108, f. 219r., 8 okt. 1656.

Uitgave : A. ANGILLIS, *L'abbaye de Ravensberg*, in ASEB., 1870, dl. XXII, p. 80-81.

19. *Fundatio Abbatiae B. Marae de Pratis in Urbe Duacensi, Dioecese Atrebatense.*

Autograaf : AGSB., Hs. 142/109, f. 103v.-107v., 8 aug. 1658.

20. *Fundatio Abbatiae B. Mariae de Oosteecloo, Gandavi.*

Autograaf : AGSB., Hs. 142/109, f. 108r.-109v., 8 aug. 1658.

IV. Hagiografie.

21. *De Beatorum Aureolis.*

Vermelding : brief van de Visch aan abt Campmans, Douai, 15 febr. 1625, in AGSB., Hs. 139/106, f. 324r., kopie van de Visch.

22. *Cort Verhael van beyde de vijndijnghe ende principaelste miracelen der Saelighen Idesbaldus.*

Autograaf : AGSB., Hs. 144/124, f. 191r.-193r., 1632.

23. *De levens van de SS. Ligerius en Fulco, eerste Fundatueren van het Clooster van Duynen.*

Vermelding : BSSOC., 1649, p. 60.

Kopie (waarschijnlijk) : AGSB., Hs. 184bis/98, f. 1r.-45r., 17e eeuw.

24. Nederlandse vertaling van verscheidene biografieën van cisterciënserheiligen.

Vermelding : BSSOC., 1649, p. 109, 213, 232 en 241.

Kopieën (waarschijnlijk) : AGSB., Hs. 184bis/98, f. 45v.-113r., 114r.-166v.

25. *Vita Viri Venerabilis Adriani Cancellier, Abbatis 39i Coenobii B. Mariae de Dunis.*

Autograaf : AGSB., Hs. 140/107, f. 183r.-202v., 1652 en 1655.

Uitgave : 1. *Vita Reverendi in Christo Patris ac Domini D. Adriani Cancellier, Monasterii Dunensis Ordinis Cisterciensis quondam Abbatis ; Accesserunt vitae aliorum duorum veterum Monachorum Ordinis Cisterciensis, Sanctitatis opinione illustrium, Eberardi cognomento vulgo de Commeda et Richardi de Aldwert seu de Frisia.* Brugge, 1655. In-12°, 185 p. (Vita Adriani Cancellier op p. 5-81).

Exemplaren : Sadsbibliotheek te Brugge, Bibliotheek van de Société des Bollandistes te Brussel.

2. *Vita Viri Venerabilis Adriani Cancellier, Abbatis 39i Coenobii B. Marae de Dunis.* Brussel, 1660. In-8°, 39 p.

Exemplaren : Archief van het Grootseminarie te Brugge, Koninklijke Bibliotheek te Brussel, Universiteitsbibliotheek Gent (steeds samen ingebonden met *Compendium chronologicum*, cf. nr. 7quinter).

26. *Vita B. Eberardi de Commeda.*

Autograaf : 1. AGSB, Hs. 139/106, f. 144r.-162v., 1631.

2. KONINKLIJKE BIBLIOTHEEK TE BRUSSEL, Hs. 18929-34 (Van den Gheyn 3541), f. 158v.-176, 1635.

Legger : Handschrift uit de abdij van Eberbach.

Uitgave : *Vita Reverendi in Christo...; Accesserunt vitae... Eberardi.* Brugge, 1655, p. 82-166 (zie nr. 25).

Herdruk : F. SCHNEIDER, *Die Vita Eberardi de Commeda (auch de Stalecke genannt) als rheinische Geschichtsquelle für die zweite Hälfte des 12. Jahrhunderts, in Zeitschrift für die Geschichte des Oberrheins*, 1962, dl. CX, p. 50-72.

27. *Vita B. Rychardi de Aedwert.*

Autograaf : 1. AGSB., Hs. 139/106, f. 163r.-165v., 4 dec. 1631.

2. KONINKLIJKE BIBLIOTHEEK TE BRUSSEL, Hs. 18929-34 (Van den Gheyn 3541), f. 176v.-179, 1635.

Legger : Handschrift uit de abdij van Altenkamp.

Uitgave : *Vita Reverendi in Christo...; Accesserunt vitae... Richardi.* Brugge, 1655, p. 167-185 (zie nr. 25).

28. WALTERUS DE MUDA, *Compendium Vitae B. Torphimi Episcopi Hamariae in Norwegia*.

Legger : Handschrift uit de Duinenabdij, voordien van Ter Doest, thans verloren.

Uitgave : BSSOC., 1656, p. 316-317.

29. *Brevis relatio de vita B. Torphimi*.

Legger : Handschrift uit de Duinenabdij, voordien van Ter Doest, thans verloren.

Uitgave : BSSOC., 1656, p. 317-318.

30. *Dissertatio pro B. Juliana Corneliensi, contra R.D. Petrum de Waghenaere, Ordinis Praemonstratensis*.

Uitgave : BSSOC., 1656, p. 204-217.

30bis. *Dissertatio de religiosa professione Sanctae Virginis Julianae Corneliensis*.

Uitgave : J. CHAPEAVILLE (ed. C. DE VISCH), *Tractatus historicus primae originis Festivitatis Sactissimi Corporis et Sanguinis Christi*. Brugge, 1663, In-8°, 101 p. (*Dissertatio* op p. 55-101).

Exemplaren : Stadsbibliotheek te Brugge, Bibliotheek van de Theologische Faculteit te Leuven (KUL.).

31. *Dissertatiuncula, qua breviter demonstratur, quomodo S. Pater Bernardus in Epistola sua 252 vere dicat dominos Praemonstratenses ipsum locum de Praemonstrato habere munere suo*.

Autograaf : 1. AGSB., Hs. 142/109, f. 128r.-132v., juni 1663.

2. AGSB., Hs. 143/104, f. 17v.-21v., 1665 (voor 27 juni).

Uitgave : 1. J.-M. CANIVEZ, *Auctarium D. Caroli de Visch ad Bibliothecam Scriptorum S.O. Cisterciensis*, in *Cistercienser Chronik*, 1926, dl. XXXVIII, p. 154-157.

2. J.-M. CANIVEZ, *Auctarium...*, Bregenz, 1927, p. 20-24.

V. Tekstuitgaven.

ALANUS VAN RIJSEL¹⁵².

Alani Magni de Insulis, Doctoris Universalis, Opera Moralia, Paraenctica et Polemica.

Uitgave : Antwerpen, 1654. In-4°, (XXIV)-436-(XXX) p.

Exemplaren : Stadsbibliotheek te Brugge, Bibliotheek van het Grootse-

152. Hier worden alle werken opgenoemd die door de Visch zijn uitgegeven als werken van Alanus. De vraag naar de authenticiteit wordt in deze bibliografie niet gesteld.

minarie te Brugge, Koninklijke Bibliotheek te Brussel (2 ex.) Universiteitsbibliotheek Gent.

Herdruk : 1. Lyon, voor 1665.

Vermelding van deze herdruk : brief van C. de Visch aan J. Mabillon, Brugge, Duinenabdij, 31 aug. 1665, - uitg. D. DE BRUYNE, *Correspondance inédite entre deux Mauristes et Charles de Visch, prieur des Dunes*, in ASEB., 1905, dl. LV, p. 421-422.

2. J.-P. MIGNE, *Patrologia Latina*, dl. CCX, 1855, kol. 27-593.

32. *Compendiosa in Cantica Cantorum ad Laudem Deiparae Virginis Mariae Elucidatio.*

Legger : Uitgave Parijs, 1540 ; handschrift uit de abdij St.-Martin te Doornik en handschrift uit de abdij van Villers.

Uitgave : *Alani Magni...*, p. 1-50.

PL., dl. CCX, kol. 51-110.

33. *Summa de arte Praedicatoria.*

Legger : SBB., Hs. 193, f. 94vb.-134va. en Hs. 222, f. 1ra.-52rb.

Uitgave : *Alani Magni...*, p. 50-118.

PL., dl. CCX, kol. 109-197.

34. *Sermones VII.*

Legger : handschrift uit de abdij van Aulne.

Uitgave : *Alani Magni...*, p. 118-134.

PL., dl. CCX, kol. 197-222.

34bis. *Sermones III.*

Legger : SBB., Hs. 193, f. 92ra.-94vb. en f. 134va.-135vb.

Uitgave : *Alani Magni...*, p. 135-140.

PL., dl. CCX, kol. 221-228.

35. *Liber Sententiarum ac Dictorum Memorabilium.*

Legger : SBB., Hs. 193, f. 135vb.-147vb. (*Liber Sententiarum*) en f. 147vb.-152vb. (*Dicta memorabilia*).

Uitgave : *Alani Magni...*, p. 141-168.

PL., dl. CCX, kol. 221-228.

36. *Tractatus de sex alis Cherubim.*

Autograaf : AGSB., Hs. 140/107, f. 1r.-13v., tussen 1649 en 1651.

Legger : Handschrift uit de Sint-Vaastabdij te Atrecht.

Uitgave : *Alani Magni...*, p. 169-180.

PL., dl. CCX, kol. 265-280.

36bis. *Compendium libri de sex alis Cherubim.*

Autograaf : AGSB., Hs. 140/107, f. 14r.-16v., 1658.

Legger : Handschrift uit de Sint-Vaastabdij te Atrecht.

Uitgave : Brussel, 1658, met Nederlandse en Franse vertaling van C. DE VISCH.

Vermelding : BSSOC., *Auct.*, p. 20.

37. *Liber Poenitentialis, sive, Methodus recte administrandi et suscipiendi Sacramentum Poenitentiae.*

Autograaf : AGSB., Hs. 140/107, f. 17r.-38r., 1651.

Legger : SBB., Hs. 93, f. 88rb.-95ra. en Handschrift uit de abdij van St.-Ghislain (Henegouwen).

Uitgave : *Alani Magni...*, p. 181-198.

PL., dl. CCX, kol. 279-304.

38. *De Fide Catholica, contra haereticos sui temporis, praesertim Albigenses, libri II.*

Legger : Uitgave Parijs, 1611 en Handschrift uit de Parkabdij, Heverlee.

Uitgave : *Alani Magni...*, p. 199-277.

PL., dl. CCX, kol. 305-400.

38bis. *De Fide Catholica, contra Judaeos et Paganos, seu Mahometanos, libri II.*

Legger : Handschrift uit de abdij van Cîteaux.

Uitgave : *BSSOC.*, 1656, p. 410-432.

PL., dl. CCX, kol. 399-430.

39. *Enchiridion de naturis rerum, seu de planctu naturae.*

Autograaf : AGSB., Hs. 140/107, f. 97r.-114r., 1649 en f. 39r.-96v., 1650.

Legger : Handschrift uit de Parkabdij, Heverlee en de St.-Calixtusabdij te Cysaing.

Uitgave : *Alani Magni...*, p. 279-320.

PL., dl. CCX, kol. 429-482.

40. *Anticlaudianus, sive de officio viri boni et perfecti libri IX.*

Legger : Uitgave Antwerpen, 1611 en twee handschriften uit de bibliotheek van Balthasar Moretus, Antwerpen.

Uitgave : *Alani Magni...*, p. 320-417.

PL., dl. CCX, kol. 491-576.

41. *Rhythmi II.*

Legger : Uitgave Douai, 1625.

Uitgave : *Alani Magni...*, p. 418-420.

PL., dl. CCX, kol. 579-591.

42. *Doctrinale minus, alias Liber Parabolarum.*

Legger : Uitgaven Deventer, 1492, Lyon, 1501, Parijs, 1536 en Handschrift uit de abdij St.-Martin te Doornik.

Uitgave : *Alani Magni...*, p. 421-436.

Andere tekstuittgaven.

43. ELIAS VAN KOKSIJDE. *Sermo primus, habitus in capitulo generali Cistercii.*

Autograaf : AGSB., Hs. 139/106, f. 225r.-232r., 1629.

Legger : SBB., Hs. 260, f. 235va.-239rb.

Uitgave : 1. BSSOC., 1649, p. 85-92.

2. BSSOC., 1656, p. 90-95.

Herdruk : 1. B. TISSIER, *Bibliotheca Patrum Cisterciensium*, dl. VI, 1664, p. 131-134.

2. J.-P. MIGNE, *PL*, dl. CCIX, 1855, kol. 991-1000.

44. BERNARDUS VAN CLAIRVAUX. *Versus de contemptu mundi*.

Legger : *Uitgave Parijs, 1496*.

Uitgave : 1. BSSOC., 1649, p. 41-46.

2. BSSOC., 1656, p. 45-47.

Herdruk : 1. J. MABILLON, *S. Bernardi, abbatis primi Claraevalensis, Opera omnia*, dl. V, 1690, p. 896-897.

2. J.-P. MIGNE, *PL*, dl. CLXXXIV, 1854, kol. 1313-1318.

45. CLAUDIUS DE BECE. *Carmen de 12 gradibus humilitatis*.

Autograaf : 1. AGSB., Hs. 139/106, f. 200r., 1629.

2. AGSB., Hs. 141/108, f. 159v., 1648.

Legger : Handschrift uit de abdij van Altenberg.

Uitgave : BSSOC., 1656, p. 77.

46. ELIAS VAN KOKSIJDE : *Sermo secundus, habitus etiam in capitulo generali, circa annum 1190*.

Legger : Handschrift uit de abdij St.-Ghislain (Henegouwen).

Uitgave : BSSOC., 1656, p. 96-101.

Herdruk : 1. B. TISSIER, *Bibliotheca Patrum Cisterciensium*, dl. VI, 1664, p. 134-136.

2. J.-P. MIGNE, *PL*, dl. CCIX, 1855, kol. 1000-1006.

47. JOANNES VAN LIMOGES. *Salutatio devota ad imaginem Salvatoris, eiusque quinque sacra vulnera, ad Sanctam crucem, B. Virginem et S. Joannem Evangelistam*.

Legger : Handschrift uit jezuïetenklooster, Rijsel.

Uitgave : BSSOC., 1656, p. 225-227.

48. PETRUS DE ROYA. *Epistola de vita et sancta conversatione Religiosorum Claraevallensium istius temporis, suaque ad illud conversione*.

Legger : Handschrift uit de abdij van Hautmont (Maubeuge).

Uitgave : BSSOC., 1656, p. 271-276.

49. WILHELMUS, abt OCist. *Sermo in Assumptione B. Virginis*.

Autograaf : AGSB., Hs. 141/108, f. 170v.-176v., 1654.

Uitgave : BSSOC., 1656, p. 321-326.

Legger : Handschrift uit de abdij St.-Martin.

50. PHILIPPUS VAN L'AUMÔNE. *Epistolae XXV*.

Autograaf : AGSB., Hs. 140/107, f. 117r.-141v., 1651.

Legger : Handschrift uit de abdij van St.-Amand.

Uitgave : BSSOC., 1656, p. 334-352.

Herdruk (alleen uittreksels) : B. TISSIER, *Bibliotheca Patrum Cisterciensium*, dl. III, 1660, p. 250.

51. Paus EUGENIUS III, *Epistolae III.*

Autograaf : AGSB., Hs. 140/107, f. 142r.-145v., 1651.

Legger : Handschrift uit de abdij van St.-Amand.

Uitgave : BSSOC., 1656, p. 353-355.

VI. Spiritualiteit en theologie

Spiritualiteit.

Sermones et exhortationes breves.

Autograaf : AGSB., Hs. 139/106, f. 245r.-294v., tussen 25 maart 1621 en 25 november 1631.

52. *Brevis exhortatio in festo Annuntiationis B. Virginis, anno 1621 habita in capitulo Dunensi.*

Autograaf : AGSB., Hs. 139/106, f. 283r.-286v., 25 maart 1621.

53. *Sermo Ius in professione alicuius Novitii.*

Autograaf : AGSB., Hs. 139/106, f. 246r.-249r., 20 juli 1630.

54. *Sermo alius in professione alicuius Novitii.*

Autograaf : AGSB., Hs. 139/106, f. 249v.-253v., 1630.

55. *Sermo in susceptione habitus Religionis cuiusdam filiae, seu potius in professione.*

Autograaf : AGSB., Hs. 139/106, f. 254r.-260v., tussen 25 maart 1621 en 25 november 1631.

56. *Exhortatio brevis in professione Novitii.*

Autograaf : AGSB., Hs. 139/106, f. 262r.-265v. (datering : cf. nr. 55).

57. *Exhortatio alia eiusdem materiae in professione scilicet Novitii.*

Autograaf : AGSB., Hs. 139/106, f. 266r.-270r. (datering : cf. nr. 55).

58. *Exhortatio tertia in professione item Novitii.*

Autograaf : AGSB., Hs. 139/106, f. 270v.-274v. (datering : cf. nr. 55).

59. *Exhortatio quarta ad Novitium.*

Autograaf : AGSB., Hs. 139/106, f. 275r.-277r. (datering : cf. nr. 55).

60. *Exhortatio quinta ad Novitium.*

Autograaf : AGSB., Hs. 139/106, f. 277v.-282v. (datering : cf. nr. 55).

61. *Exhortatio in festo Annuntiationis B. Virginis.*

Autograaf : AGSB., Hs. 139/106, f. 283r.-286r. (datering : cf. nr. 55).

62. *Exhortatio in festo Assumptionis B. Virginis.*

Autograaf : AGSB., Hs. 139/106, f. 286v.-290v. (datering : cf. nr. 55).

63. *Sermo brevis in festo Beati Patris nostri Bernardi.*

Autograaf : AGSB., Hs. 139/106, f. 290v.-294v. (datering : cf. nr. 55).
Uitgave : A. VAN ITERSOM, *Un sermon de Charles de Visch pour la fête de Saint-Bernard*, in *Collectanea Ordinis Cisterciensium Reformatorum*, 1951, dl. XIII, p. 8-17.

Vyf en twyntich gheestelicke Sermoenen op diversche materien, tot onderwysynge der Religieusen, inde drie weghen der Volmacktheyt, te weten, den Suyverenden, den Verlichtenden ende den Vereenicheen.

Autograaf : AGSB., Hs. 144/124, f. 1r.-162v., 1633 tot 1646, en f. Vr.-VIIr., 1646.

64. *Vande kennesse sijns eyghen selvens.*

Autograaf : AGSB., Hs. 144/124, f. 1r.-4v., 20 maart 1633.

65. *Vanden religieusen staet.*

Autograaf : AGSB., Hs. 144/124, f. 5r.-9v., 21 aug. 1633.

66. *Vande verslappijnghe vande Orden van Cisteaux.*

Autograaf : AGSB., Hs. 144/124, f. 10r.-16r., 9 april 1634.

67. *Vanden religieusen staet.*

Autograaf : AGSB., Hs. 144/124, f. 16v.-22v., 1634.

68. *Vande Excommunicatie.*

Autograaf : AGSB., Hs. 144/124, f. 23r.-29v., 1 april 1635.

69. *Vanden Voortganck tot de Volmacktheyt.*

Autograaf : AGSB., Hs. 144/124, f. 30r.-38v., 16 maart 1636.

70. *Vande kennisse Godts.*

Autograaf : AGSB., Hs. 144/124, f. 39r.-44v., 12 april 1637.

71. *Vande swaericheden inden wech der Religien.*

Autograaf : AGSB., Hs. 144/124, f. 45r.-50v., 22 nov. 1637.

72. *Vande ghehoorsaemheyt.*

Autograaf : AGSB., Hs. 144/124, f. 51r.-57v., 28 maart 1638.

73. *Int profes van een dochter.*

Autograaf : AGSB., Hs. 144/124, f. 58v.-64r., 17 april 1639.

74. *Voor de cleedynghe van een dochter.*

Autograaf : AGSB., Hs. 144/124, f. 66v.-72v., 31 juli 1639.

75. *Int cleetsel van een Religieuse.*

Autograaf : AGSB., Hs. 144/124, f. 73r.-79v., 8 juli 1640.

76. *Int profes van een Leeckesusterken.*

Autograaf : AGSB., Hs. 144/124, f. 79v.-84v., 12 aug. 1640.

77. *Teghen den achterclap.*

Autograaf : AGSB., Hs. 144/124, f. 85r.-90v., 24 maart 1641.

78. *Voor het profes van een dochter.*

Autograaf : AGSB., Hs. 144/124, f. 91r.-95v., 14 juli 1641.

79. *Int cleetsel van een dochter.*

Autograaf : AGSB., Hs. 144/124, f. 97r.-102v., 28 juli 1641.

80. *Teghen de loghenen.*

Autograaf : AGSB., Hs. 144/124, f. 103r.-109r., 13 april 1642.

81. *Van het mondtgebedt.*

Autograaf : AGSB., Hs. 144/124, f. 109v.-116r., 29 maart 1643.

82. *Teghen de eijghen wille.*

Autograaf : AGSB., Hs. 144/124, f. 116v.-122r., 30 maart 1643.

83. *Vande meditatie.*

Autograaf : AGSB., Hs. 14/124, f. 123r.-129r., 20 maart 1644.

84. *Vanden perikeleusen staet des weerelts.*

Autograaf : AGSB., Hs. 144/124, f. 129v.-135v., 8 mei 1644.

85. *Teghen eijghen verstant en eijghen liefde.*

Autograaf : AGSB., Hs. 144/124, f. 136r.-141v., 11 sept. 1644.

86. *Vande contemplatie.*

Autograaf : AGSB., Hs. 144/124, f. 142r.-149r., 9 april 1645.

87. *Teghen droefheynt en scrupelen.*

Autograaf : AGSB., Hs. 144/124, f. 149v.-155v., 28 mei 1645.

88. *Vande trappen der contemplatie.*

Autograaf : AGSB., Hs. 144/124, f. 156r.-162v., 1646.

89-93. Vijf andere semoenen.

Vermelding : *BSSOC.*, 1649, p. 60 en *BSSOC.*, 1656, p. 63, gedateerd in of na 1646.

Theologie

95. *Tractatus amplius de voto et de voti relaxatione.*

Vermelding : *BSSOC.*, 1649, p. 59 en *BSSOC.*, 1656, p. 62, gedateerd tussen 25 sept. 1630 en 24 nov. 1631.

96. *Tractatus de Sacramentis in Genere, de Baptismo, Confirmatione, Eucharistia et de Missa, ac de Poenitentia pro parte.*

Vermelding en datering : cf. nr. 95.

97. *Tractatus brevis de Legibus.*

Vermelding en datering : cf. nr. 95.

98. *Tractatus brevis de Justitia et de Jure.*

Vermelding en datering : cf. nr. 95.

VII. Genealogie

99. *Notitia illustris et antiquae familiae de Visch.*

Autograaf : AGSB., Hs. 144/124, f. VIIv.-XIIv., 1646.

99bis. *Notabilia quaedam concernentia supramemoratam familiam de Visch.*

Autograaf : AGSB., Hs. 144/124, f. XIII, 1646.

100. *De alio ramo supradictae familiae de Visch.*

Autograaf : AGSB., Hs. 144/124, f. 202r.-207v., 1660.

101. *Relatio brevis ex variis authenticis monumentis conflata, de origine et progressu nobilis familiae de Visch.*

Autograaf : AGSB., Hs. 137bis/22, f. 1r.-18quinter, 1660.

102. *Notitiae genealogicae diversarum nobilium et antiquarum familiarum Belgarum, praesertim Flandriae.*

Autograaf : AGSB., Hs. 137bis/22, 1659-1664.

Bijlage II. Lijst van bibliografische werkinstrumenten, verwerkt in de Bibliotheca Scriptorum Sacri Ordinis Cisterciensis.

A. Vanaf de eerste uitgave (Douai, 1649).

Valerius ANDREAS, *Bibliotheca Belgica*. Leuven, 1643.

Iohannes BALAEUS, *Catalogus scriptorum illustrium maioris Britanniae*. Bazel, 1557.

Robertus BELLARMINUS, *De scriptoribus ecclesiasticis*. Parijs, 1617.

Iohannes CARAMUEL, *Theologia Regularis, hoc est in Sanctorum Basilii, Augustini, Benedicti, Francisci etc. Regulae, commentarii*. Frankfurt, 1646. Nog in 1740 bevond dit werk zich in de bibliotheek van de Duinenabdij, cf. de catalogus van A. DE BLENDE, in AGSB., Hs. 166/156, p. 81.

Barnabas DE MONTALVO, *Chronica del Orden del Cistel*. Madrid, 1602.

Thomas DEMPSTERUS, *Historia Ecclesiastica Gentis Scotorum*. Bologna, 1627.

Claudius DORESMIEULX, *Bibliographus Belgicus, seu librorum Index, qui in Regis maxime Catholicis Belgii Provinciis, anno 1640 novi vel emendatiores vel auctiores prodierunt*. Brussel-Rijsel, 1641.

Georgius DRAUDIUS, *Bibliotheca classica, sive catalogus officinalis in quo singuli singularum facultatum ac professionum libri*. Frankfurt, 1625.

ID., *Bibliotheca exotica sive catalogus officinalis librorum peregrinis linguis*. Frankfurt, 1625.

Antonius DU VERDIER, *Bibliothèque, contenant le Catalogue de tous ceux qui ont écrit, ou traduit en François et autres Dialectes de ce Royaume*. Lyon, 1585.

ID., *Supplementum Bibliothecae Tigurinae*. Lyon, 1585.

Guillelmus EYSINGRENIUS, *Catalogus Testium Veritatis seu de Doctoribus orthodoxis*. Genua, 1608.

Frankfurter Messkataloge. Periodiek verschenen sinds 1564.

Iohannes GARETIUS, *De vera praesentia corporis Christi in sacramento Eucharistiae classes contra sacramentariam pestem ex omnibus fere ecclesiasticis auctoribus summo studio collectae*. Leuven, 1561
Nog in 1740 in de bibliotheek van de Duinenabdij, cf. AGSB., Hs. 165/90, f. 60v.

Conradus GESNERUS, *Bibliotheca universalis*. Zürich, 1545.

Chrysostomus HENRIQUEZ, *Phoenix reviviscens sive Ordinis Cisterciensis Scriptorum Angliae et Hispaniae series libri II*. Brussel, 1626.

ID., *Menologium Cisterciense*. Antwerpen, 1630.

Exemplaar van de Visch : SBB., nr. 2896.

Ludovicus JACOB DE ST.-CHARLES, *Bibliotheca Pontificia*. Lyon, 1643.

Gaspar JONGELINUS, *Notitia Abbatiarum Ordinis Cisterciensis per Orbem Universum*. Keulen, 1640.

Exemplaar van de Visch : SBB., nr. 2897.

ID., *Purpura Divi Bernardi*. Keulen, 1644.

Nog in 1740 in de bibliotheek van de Duinenabdij, cf. AGSB., Hs. 166/156, p. 240.

Ferreolus LOCRIUS, *Chronicon Belgicum ab anno 258 usque ad annum 1600 continuo perductum*. Atrecht, 1616.

Nog in 1740 in de bibliotheek van de Duinenabdij, cf. AGSB., Hs. 166/156, p. 180.

Angelus MANRIQUE, *Annales Cistercienses*, dln. I en II. Lyon, 1642.

Nog in 1740 in de bibliotheek van de Duinenabdij, cf. AGSB., Hs. 166/156, p. 292.

Sylvester MAUROLYCUS, *Mare Oceanum*. Messina, 1613.

Aubertus MIRAEUS, *Bibliotheca Ecclesiastica*, dl. I. Antwerpen, 1639.

Exemplaar van de Visch : SBB., nr. 216.

Nomenclator Cardinalium Scriptorum qui ab anno Christi 1000 quidpiam commendati sunt. Toulouse, 1614.

Iohannes PITSAEUS, *De Illustribus Angliae Scriptoribus*. Parijs, 1619.

Antonius POSSEVINUS, *Apparatus sacer ad Scriptores Veteris et Novi*

Testamenti, eorum Interpretes, Synodos et Patres Latinos et Graecos, horum versiones, Theologos Scholasticos, quique contra haereticos egerunt, Chronographos, Historiographos Ecclesiasticos. 3 dln., Venetië, 1603-1608 ; Keulen, 1608.

Antonius SANDERUS, *De scriptoribus Flandriae.* Antwerpen, 1624.

ID., *De Gandavensibus eruditionis fama claris.* Antwerpen, 1624.

ID., *Bibliotheca Belgica Manuscripta.* 2 dln., Rijsel, 1641-1643.

Exemplaar van de Visch : nu in de abdijbibliotheek van Maredsous.

Andreas SCHOTTUS, *Bibliotheca Hispaniae seu de Bibliothecis ac Academiis, item Elogia et Nomenclator clarorum Hispaniae Scriptorum.* Frankfurt, 1608.

Philippus SEGUINUS, *Bibliotheca Cisterciensis seu Libellus de Scriptoribus Ordinis Cisterciensis.* 1590.

Afschrift van de Visch : AGSB., Hs. 141/108, f. 120r.-158r.

Sixtus SENENSIS, *Bibliotheca Sancta.* Frankfurt, 1575.

Nog in 1740 in de bibliotheek van de Duinenabdij, cf. AGSB., Hs. 166/156, p. 32.

Iohannes TRITHEMIUS, *De scriptoribus ecclesiasticis, appendicum istarum prior... posterior nunc recens additur, auctore Balthazaro WERLINO.* Keulen, 1546.

B. Alleen in de tweede uitgave (Keulen, 1656).

Leo ALLATIUS, *Apes urbanae sive de viris illustribus qui ab anno 1630 per totum 1632, Romae adfuerunt ac typis aliquid evulgarunt.* Rome, 1633.

Iohannes BUNDERIUS, *Index omnium librorum manuscriptorum totius Belgicae.*

Onuitgegeven, thans verloren.

Ludovicus JACOB DE SAINT-CHARLES, *De claris Scriptoribus Cabilonensibus libri III.* Parijs, 1652.

Philippus LABBE, *Nova Bibliotheca manuscriptorum Librorum.* Parijs, 1653.

Door de Visch gebruikt exemplaar : SBB., nr. 217.

Angelus MANRIQUE, *Annales Cistercienses,* dl. III. Lyon, 1649.

Hippolytus MARACCIUS, *Bibliotheca Mariana.* Rome, 1648.

Aubertus MIRAEUS, *Bibliotheca Ecclesiastica,* dl. II. Antwerpen, 1649.

Door de Visch gebruikt exemplaar : SBB., nr. 217.

Ferdinandus UGHELLI, *Italia Sacra,* dl. I-III. Rome, 1644 tot 1653.

Iohannes Gerardus VOSSIUS, *De Historicis Latinis libri III.* Leiden, 1651.

Door de Visch gebruikt exemplaar : SBB., nr. 231.

Iohannes WARAEUS, *De Scriptoribus Hyberniae*. Dublin, 1639.

C. Alleen in het Auctarium (1665).

Petrus DE ALVA ET ASTORGA, *Militia Immaculatae Conceptionis Virginis Mariae, contra Malitiam originalis infectionis peccati*. Leuven, 1663.

Door de Visch gebruikt exemplaar : SBB., nr. 215.

William DUGDALE, *Monasticon Anglicanum*, dl. I. Londen, 1655.

Ludovicus JACOB DE SAINT-CHARLES, *Bibliotheca Burgundica*, onuitgegeven.

ID., *Bibliotheca Cardinalitia*, onuitgegeven.

ID., *Bibliotheca illustrium Feminarum*, onuitgegeven.

Philippus LABBE, *Bibliotheca Anti-Janseniana*. Parijs, 1654.

Uittreksels : AGSB., Hs. 141/108, f. 166v.-169v.

ID., *De multis variisque scriptoribus ecclesiasticis philosophica et historica dissertatio*, 2 dln. Parijs, 1660.

Nog in 1740 in de bibliotheek van de Duinenabdij, AGSB., Hs. 166/156, p. 274.

ID., *Bibliotheca Bibliothecarum*. Parijs, 1664.

Exemplaar van de Visch : SBB., nr. 196.

Angelus MANRIQUE, *Annales Cistercienses*, dl. IV. Lyon, 1659.

Bertrandus TISSIER, *Bibliotheca Patrum Cisterciensium*, 6 dln. Bonnefontaine, 1660-1664.

Ferdinandus UGHELLI, *Italia Sacra*, dln. IV-VIII. Rome, 1656-1662.

HET HUISHOUELIJK REGLEMENT VAN J.B. DE CASTILLION, BISSCHOP VAN BRUGGE, 1743-1753

B. JANSSENS de BISTHOVEN

Bisschop de Castillion hield van orde en tucht. Voor zijn priesters liet hij de *Conferentiae clericales* opnieuw uitgeven met uitgebreide richtlijnen over het geestelijk leven, de sacramenten, de Mis, de prediking, alsook over de wellevendheid en de voorzichtigheid in de verscheidene omstandigheden van plaatsen en personen. Hij zorgde voor een betere organisatie van het catechismusonderricht en voor het naleven van de constituties in de kloostergemeenschappen. Ten behoeve van het seminarie publiceerde hij het eerste gedrukte reglement, waaruit blijkt welke hoge eisen hij stelde voor de geestelijke en intellectuele vorming van de priesterkandidaten. In het bisschoppelijk paleis op de Burg zijn de werkzaamheden van het personeel in bijzonderheden uitgestippeld, door de bisschop zelf¹. Hij houdt eraan een orde van dienst nauwkeurig te bepalen, «l'ordre étant une des choses de plus agreables à Dieu et aux hommes... tandis que la propreté fait voir l'ordre d'une maison bien réglée, comme sa Grandeur veut que la sienne le soit tres exactement». Het personeel van het bisdom bestaat uit drie huisknechten, Joseph, Charles, Judone, een koetsier, een paardenknecht, een kok, een keukenmeid en een linnennaaster. Er zijn drie inwonende priesters, de kapelaan en de twee secretarissen, alsook Juffrouw de Castillion, die toezicht houdt over de aankoop van vlees, vis en voedingswaren. De vorm en de inhoud van dit reglement wijzen op strenge voornaamheid en hoge eisen op moreel en godsdienstig gebied.

1. De tekst, bewaard in het archief van het Bisdom, nr. B 200-23, is eigenhandig door de bisschop geschreven, zoals het door Piet Lamiroy werd vastgesteld.

Regles que tous les Domestiques de Monseigneur l'Évêque de Bruges devront observer.

L'ordre étant une des choses les plus agreables à Dieu et aux hommes, Monseigneur l'Évêque de Bruges d'à present veut que tous ses Domestiques observent les regles suivantes :

1° Tous les Domestiques se rendront à la premiere Messe, qui se dira en été à cinc heures et demie, et en hiver à six heures, par l'un ou l'autre de deux Messieurs Secretaires, ou même par Sa Grandeur. Ils y seront appellés par son de la cloche, environ l'heure que la Messe commencera.

On sonnera de même la dite cloche à sept-heures et demie du soir pour la priere du soir à laquelle tous les Domestiques devront aussi se trouver. Cette priere se fera été et hiver toujours à la même heure, savoir 7½, à moins que pour quelque empechement Sa Grandeur la fasse differer.

Si quelqu'un des Domestiques s'absente de la messe, ou de la priere du soir, il en devra le lendemain rendre raison à l'un de deux Secretaires, qui en suite sera obligé d'en faire raport à Sa Grandeur.

2° Après le Messe le valet de Monseigneur, presentement Charles, le servira à sa chambre, et aussitôt Judone commencera à nettoïer le quartier de Sa Grandeur, à quoi Charles l'aidera ci-tôt qu'il sera sorti de la chambre de Monseigneur.

Dans ce temps le Portier portera de l'eau bouillante à la chambre des Messieurs les Secretaire et Chapelain, aux quels en hiver il devra porter de la lumiere à 5 heures du matin, preparer, allumer et entretenir leur feu ; à 7 heures Judone portera de l'eau bouillante à la chambre de Mademoiselle De Castillion.

3° Tous les jours à 8 heures on sonnera la cloche pour appeller les Domestiques au déjeuner, excepté les jours de jeune : Joseph aura le soin de leur donner le pain, le beure et la biere dans leur refectoire, d'ou chacun se devra retirer et se rendre à son devoir a huit heures et demie.

4° Environ les onze heures du matin Joseph viendra prendre de la lingere les nappes et serviettes pour la table de Monseigneur, les quelles apres usage devra les reporter à la dite lingere par compte et notice. Charles devra aussi tenir compte et notice du linge de corps de Monseigneur, qu'il ira querir de tems à autre de la lingere, en lui reportant le sale linge selon le dit compte et notice ; à l'egard des nappes et serviettes pour la table des Domestiques, Joseph en aura le soin comme ci-dessus par compte et notice, et ira tous les dimanches porter les salles à la lingere, la quelle luy donnera alors des nettes.

5° à Onze heures et demie tous les Valets, aussi le Postillon se trouveront dans la place à manger pour couvrir la table, en excepte ici le Portier. A l'heure du midi juste on sonnera la cloche et le quart après 12 heures tous les mets ou plats devront être servis, et tous les Valets devront être prêts et à la main pour les porter et rester tous dans la place à manger pour servir à la table, aussi le Portier, qui pourra en sortir lors qu'on sonne alors à la porte, et cependant il devra retourner aussitôt. Pendant la table Joseph se tiendra au buffet, où il donnera aux Valets tout ce qu'il faut. Lors que Monseigneur congédiera ses Valets pour aller manger, il en restera un, qui aura diné auparavant, dans la place à manger, pour servir, et cela lors que Sa Grandeur aura du monde au midi ou au diner, et on fera scavoir au Valet, qui devra rester, afin qu'il mange auparavant, ce qui se fera la plus part par tour ; le Postillon et le Portier auront ainsi pareillement leur tour, et quand il sera le tour du Portier, on mettra pour ce tems un autre Valet à la porte, pour l'ouvrir si l'on y sonne. Après que Monseigneur aura congédié la Valet qui aura ainsi resté, tous les autres viendront sans tarder un moment dans la place à manger lever la table, plier les serviettes et nappes avec grande propreté et attention, et porter le tout dans l'office. Alors Joseph versera dans des bouteilles le vin resté dans les caraffes, pour être employé par le Cuisinier, au besoin.

Judone eguitera les couteaux de la table de Monseigneur et les reportera d'abord à Joseph. Le Portier n'ayant rien à faire qu'observer la porte, et spécialement après-midi, il aura soin de tous les autres couteaux, qui doivent servir à la table des Domestiques, il les eguitera et les entretiendra fort propres, ceux même que le Cuisinier lui portera à eguiser. Quand Monseigneur n'aura personne à diner aucun Domestique restera dans la place à manger, mais iront tous diner ensemble lors que le desert sera servi, et retourneront tous après une demie heure, pour lever la table.

6° Entre les 4 et 5 heures Joseph portera de la biere dans le refectoire des Domestiques, où ceux qui auront soif iront boire, sans s'y arreter, et y faire une place et un tems de causerie ou de staminé, ce que Monseigneur ne souffra aucunement ; mais fera prendre un soin tres exacte que personne y mene sans permission quelque étranger, chargeant Joseph de donner à boire aux ouvriers qui portent quelque chose, lors qu'il le trouvera bon, mais hors du refectoire de Domestiques, et le la cuisine, ou personne, comme dit, ne pourra entrer.

7° Joseph est chargé de la vaisselle, il aura soin des succades, confitures, épiceries, chandelles, vin, biere, farine ; de faire cuir du pain à tems, et brasser.

8° Le Cocher et le Postillon porteront tous les jours à la cuisine tout le bois et charbons necessaires et suffisant, et en hiver dans les autres

endroits qu'on leur indiquera. Après que les Domestiques auront mangé chacun pliera sa serviette, le Postillon aura soin que cela se fasse, il les mettra de côté à un lieu destiné, reingera tous les pots et les verres, même de Domestiques, et les placera aussi dans un lieu à ce destiné, puis que la propreté fait voir l'ordre d'une maison bien réglée, comme Sa Grandeur veut que la sienne le soit tres exactement. Le Postillon nettoiera aussi les tonneaux lors qu'on le lui dira.

9° Le Cuisinier devra renseigner la batrie de cuisine selon l'inventaire qu'on luy mettra en mains. Le Cuisinier servira exactement à midi, et le soir a 7 heures il demandera à Mademoiselle de Castillion ce qu'il aura besoin pour la cuisine, il rendra compte à l'un ou l'autre de deux Secretaires tous les jours de la depense de la cuisine, et recevra tous les jours de l'un ou l'autre des Secretaires de l'argent pour achepter volailles, poulets etc., poissons etc., et paiera toutes les semaines le boucher sous quitance.

10° Le Portier aura soin d'aller ouvrir la porte, de mettre par notice les visites, de paier toutes les letres, et d'en rendre compte tous les jours au Secretaire, et à son absence au Chapelain, de qui il sera instamment païé.

11° Le Cocher aura soin d'être tres propre à ses chevaux, aux harnois, aux carosses, qu'il nettoiera avec le Postillon ; il battera les coussins des carosses en un mot il apportera une grande propreté à tout ce qu'il concerne les chevaux, leur nourriture et leur écurie.

12° La lingere tiendra notice des linges, les entrediendra tres propres, les rassarcira au besoin, les fera laver, et en donnera des nets aux Domestiques, lors qu'ils luy rapporteront les salles.

13° La Servante de cuisine rendra tous les jours à Joseph la vaisselle, et les porcelaines, lors qu'elle les aura nettoyée et lavée ; elle prendra grand soin que la batterie de cuisine, étain, garde à manger, et la cuisine soient bien arrangees, nets et exactement propres.

14° Aucun Domestique n'entrera dans la cuisine sans necessité, excepté le Cuisinier et la Servante de cuisine.

15° Les Valets iront pour aider la lingere à nettoyer le quartier d'en-haut, lors qu'elle les appellera ; mais la lingere devra auparavant donner part à Monseigneur du jour convenable à cet ouvrage, afin de disposer ses affaires et sortir, pour se passer de ses Valets.

16° Tous les Domestiques auront soin d'être fort propres, de vergetter et batre leurs habits et de les entretenir exactement nets. Aucun ne pourra sortir qu'après avoir obtenu la permission de l'un ou de l'autre des Secretaires, qui en devra donner connaissance à Monseigneur, après qu'il aura permit à quelqu'un de sortir ; il luy dira à qui, et pour combien de tems.

Tous les Domestiques s'acquitteront fort exactement des devoirs qui leur sont imposés, et ne se mêleront pas de l'ouvrage de l'autre sans nécessité ; puis que Monseigneur veut absolument que chacun fasse le sien, veut cependant aussi et tres absolument qu'un chacun fasse tout ouvrage qu'on lui commendera, et que les Domestiques s'entre-aident lors qu'il sera besoin.

Ils doivent absolument s'abstenir de tout discours indecents, ne proferer aucune parole ou malhonnete ou equivoque ; ils doivent vivre dans une maison chretienne et en paix, avoir du respect et de la douceur pour tout le monde, et ainsi éviter tout ce qui sent le mepris, la brusquerie, les amities particulieres et la familiarité : Ils se souviendront que pour remplir avec zele et amour envers Dieu et leur prochain les obligations essentielles de bons chretiens, le premier et le plus sur moien est de s'acquitter de leurs devoirs avec vigilance et exactitude. Ils seront tous obligés de frequenter les saints sacrements de la penitence et de l'Eucharistie du moins six fois par an, à scavoïr à *Pasques*, à la *Pentecotes*, au *Jour du Saint Sacrement*, au *Jour De l'assomption de nôtre Dame*, à *Tous-Saints*, et à Noël, et devront porter a ces jours à l'un des Secretaires un billet de leur confesseur, et a Pasques du Pasteur d'avoir tenu leur Pasques.

Tout Jeu des Cartes leur est absolument interdit, et comme leur refectoire ne peut servir d'une espece de staminai, en hiver ils y pourront pendant le jour aller chauffer, et se rendre ensuite à leur devoirs et occupations.

Charles et Judon se tiendront par tour et par relevement à l'antichambre de Monseigneur, été et hiver.

Outres les devoirs ci dessus exprimés du Portier, il devra aussi nettoyer et vergeter les habits des Messieurs les Secretaires, nettoyer leurs souliers, allumer à 5 heures du matin en hiver dans le refectoire des Domestiques le feu dans l'étuve, preparer et y porter la houille necessaire a quoi le Postillon le devra aider, devra aussi avec aide du dit Postillon nettoïer le susdit refectoire des Domestiques, les bancs, chaises et tables, le ballaïer, le brochetter et l'entretenir propre et net, comme une place convenable à des Domestiques d'un Evêque, et d'une maison bien reglée.

17° Tous les jours à neuf heures et demie du soir, les Domestiques se retireront à leur chambre, à moins qu'on l'ordonne autrement, plus tôt ou plus tard quelques fois : Joseph aura le soin de veiller si les fenestres et les portes, qui donnent sur la rue soïen bien fermées, et de porter les clefs dans sa chambre.

On prelira toutes ces regles aux Domestiques deux fois l'an, à scavoïr, le premier Jour de l'année, et le premier Jour de juillet, et specifique-

ment à celui qui se presentera au service de Sa Grandeur, puis que sa volonté est tres absolue, qu'aucun Domestique y sera receu, ou retenu au service, qui ne les voudra ou ne les observera pas punctuellement.

DE VLOERZERKEN VAN JAN EN CHRISTIAEN DE PLAET IN DE SINT-GILLISKERK TE BRUGGE

J. LAVAERT en R. VAN BELLE

Inleiding

De Sint-Gilliskerk is, zowel bij het toeristisch publiek als bij de geschiedschrijvers van Brugge, een weinig gekende kerk gebleven. Het boek van E. Rembry : «De bekende pastors van Sint-Gillis», met een schat aan gegevens over het kerkgebouw, het kerkelijk en parochiaal leven, heeft daar weinig aan veranderd¹. De bijdrage die wij hier aanbieden wil wat meer licht werpen op een schijnbaar anonieme vloerzerk². Wij steunen hierbij vooral op de twee beste grafmonumentenkenners van de Sint-Gilliskerk : E. Rembry³ en J. Weale⁴. Ook de cartularia van de

1. E. REMBRY, *De bekende Pastors van Sint-Gillis te Brugge, 1311-1896*, Brugge, 1890-1896 ; Verder geciteerd als BPSG.

2. V. VERMEERSCH, *Grafmonumenten te Brugge voor 1578*, Brugge 1976 dl. 3, nr. 575. Verder geciteerd als GMB.

3. Rembry geeft zeer veel informatie over de grafmonumenten van Sint-Gillis. Op een zestigtal plaatsen bespreekt hij grafmonumenten en grafschriften. Hij is ook zeer vertrouwd met het cartularium (nr. 27 R.A.B. Kerkarchief Sint-Gillis). Hij kent de uitgaven van Gaillard en Beaucourt, citeert uit De Molo en uit HS 17 (Gailliaert - Damhoudere). Op blz. 576, nota 1, noteert hij : «Tijdens de werken, (het verlagen van de kerkvloer) hebben wij, dag per dag, nota gehouden van al de vondsten die eenig belang opleverden...».

4. J. WEALE, *Comptes de la fabrique de l'église de Saint-Gilles à Bruges*, in *La Flandre*, DL. I, 1867-1868, blz. 119-131 en 346-376.

kerk en van de dis leverden interessante bijzonderheden op. Dit artikel betekent dan ook een aanvulling op «Grafmonumenten te Brugge vóór 1578, deel 3, nr. 575 van de hand van V. Vermeersch.

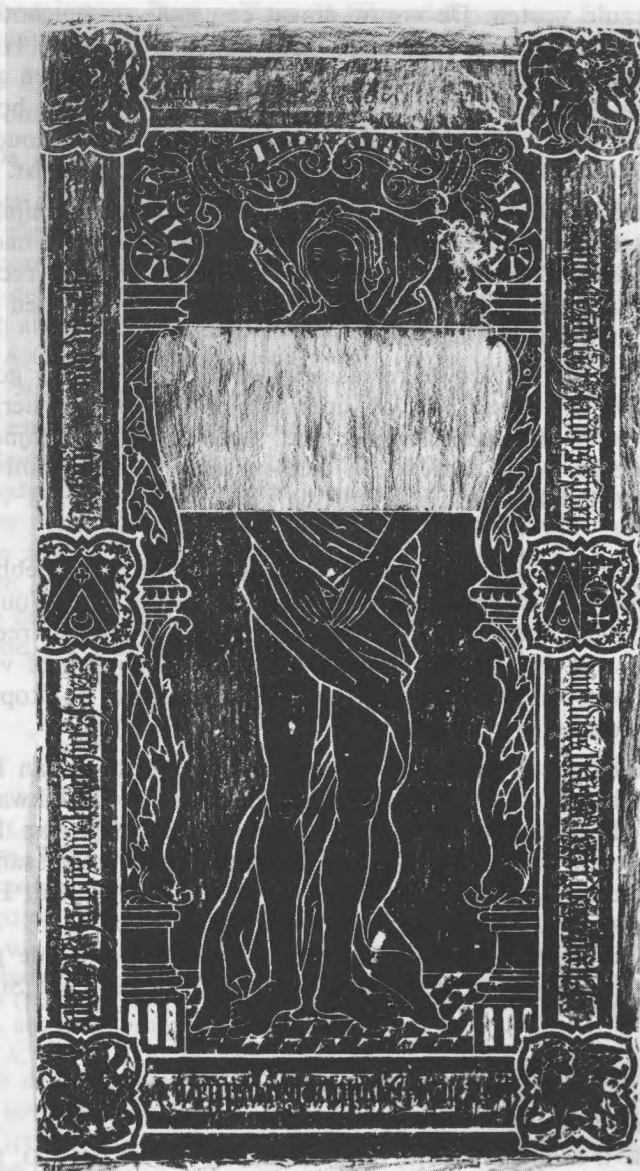
I. De vloerzerk van Christiaan de Plaet (Zie afb. 1).

De zerk bevindt zich onder de trap van de preekstoel en heeft de volgende afmetingen : hoogte 198 cm en breedte 111 cm⁵. De omlijsting met tekstband in spaartechniek uitgewerkt, heeft op de vier hoeken de symbolen van de vier evangelisten, gevat in gepunte vierlobben. De twee lange zijden zijn onderbroken door twee gepunte vierlobben, waarin links het volle wapen van Christiaan de Plaet gevat is en rechts het wapen van zijn echtgenote, Jaacquemijne de Grootte⁶. Heraldisch kunnen wij deze als volgt beschrijven. Christiaan de Plaet : op een veld van azuur een keper van zilver beladen met een klaverblad van sabel ; de keper is vergezeld van twee zespuntige sterren van zilver in het schildhoofd en van een zilveren wassenaar aan de punt. Jaacquemijne de Grootte : gedeeld schild, 1 zoals boven, 2 op een veld van sabel, drie breedarmige kruisen 2 en 1 van goud, met in het hart een bel van goud. De tekstband is zeer moeilijk leesbaar, niet alleen omwille van de sleet, maar ook omwille van het sterk versierde gotisch letterschrift.

Een deel van de tekst, namelijk de bovenzijde en de bovenkant van de linkerlangszijde is volledig afgesleten. In een nisvormige renaissance-omlijsting is een vrouwelijke lijkwadefiguur afgebeeld in liggende en staande houding. De lijkwade fungeert achter het hoofd als hoofdkussen, draait rond het naakte lichaam en valt

5. J. WEALE, a.w., p. 122 nota 7, geeft lichtjes afwijkende afmetingen : 200 x 114. Hij moet inderdaad oorspronkelijk breder geweest zijn dan 111 cm. Hij werd langs de linkerzijde ingekort. GMB dl. 3, nr. 474, blz. 653 geeft volledig verkeerde afmetingen, nl.: 240 x 140.

6. Afbeelding van het wapen van Christiaan de Plaet en echtgenote op de zerk (Zie afbeelding 1) en in HS 1654 f° 176 v° en HS 449, dl 3 blz. 121. Beschrijving bij J. Weale, a.w. blz. 122, nota 7. Hij spreekt echter van een zilveren bel en 3 zilveren kruisen zoals afgebeeld in HS 449 terwijl HS 1654 (Gillaert - Damhoudere - Kerckhof) een gouden bel en drie gouden kruisen vermeldt. Zie f° 176 v°.

Vloerzerk van Christiaan de Plaet (†1490) en echtgenote (†1481), in de Sint-Gilliskerk.
(Wrijfprent van R. Van Belle, 1972).

neer achter de voeten. De vrouw draagt een muts op het hoofd. Zij houdt de ogen geopend, maar naar beneden gewend. Haar handen rusten op haar lenden, op de lijkwade. Haar voeten zijn naar buiten gekeerd. Zij staat op een tegelvloer. Voor de borst van de vrouwelijke lijkwadefiguur is een rechthoekige cartouche aangebracht, waarvan de letters bijna volledig zijn uitgewist.

Enkele letterbeentjes zijn nog zichtbaar. Het zijn waarschijnlijk geen gotische lettertekens maar romeinse kapitalen. Bij nader toezien is het middenveld van de zerk alleen binnen deze rechthoekige tekstband diep uitgesleten. Het lijkt erop dat men de tekst opzettelijk heeft uitgewist.

De lijkwadefiguur zelf en de renaissance-omlijsting zijn zeer goed bewaard. De omlijsting valt op door zijn uitbundige versiering o.a. voluten en balusterkolommen met twee sierlijke dolfijnen. Wat deze zerk ook kenmerkt, is het verschil in stijl: gotisch voor de tekstband en renaissancistisch voor de figuratie en versiering.

Lijkwadefiguren blijken in Brugge een groot succes te hebben gekend⁷. De oudst bewaarde afbeelding is deze van Wouter Copman († 1387). Tussen 1387 en 1577 tellen wij, in het reeds geciteerde werk van Dr. V. Vermeersch, 16 afbeeldingen of vermeldingen van dit iconografisch motief, uitgevoerd op koper, vlakke zerken of laag reliëf⁸.

Wat onmiddellijk opvalt is de evolutie in de afbeelding van het iconografisch motief. Tot ca. 1500 ligt het aksent op de lijkwade zelf; van de afgestorvene is amper een klein deeltje van het gezicht te zien. Bij de overgang van gotiek naar renaissance grijpt een kentering plaats. De mens wordt centraal gesteld. Het lichaam van de afgestorvene wordt nu geheel zichtbaar⁹. De lijkwade doet enkel dienst als lendendoek. Verrassend is de gelijkens in stijl met een mannelijke lijkwadefiguur uit het Sint-

7. GMB, dl. I, blz. 152.

8. GMB, dl. II en III nrs. 87, 110, 137, 156, 202, 286, 386, 422, 423, 453, 526, 535, 553, 556, 576, 622.

9. Een uitzondering hierop vormt GMB, dl. III nr. 622 waar de lijkwadefiguren in de geest van de gotiek zijn opgevat.

Janshospitaal te Damme¹⁰ en de lijkwadefiguur van Joos de Clerc († 1544)¹¹.

Deze figuren schijnen in eenzelfde Brugs (?) familieatelier (?) te zijn ontstaan¹².

II. De identificatie van de zerk.

Gezien de sleet en het moeilijk leesbaar gotisch schrift was het niet mogelijk het grafschrift voldoende te ontcijferen. Daarom zochten wij eerst naar gegevens over deze zerk in publicaties over de Sint-Gilliskerk en in de grafschriftenverzamelingen. GMB geeft alleen een grafische bron, de fotografische inventaris van het A.C.L.¹³. Rembry wordt niet vermeld. Nochtans leverde deze auteur de sleutel voor de identificatie van de zerk¹⁴.

Wij lezen in BPSG : «... tot in 1823, tijdstip van het hervloeren der hoogkerk, lagen daar twee grote zerken in blauwen arduin¹⁵, te weten van de broeders Joannes en Christiaan de Plaet en hunne huisvrouwen. De afstammelingen van Chr. de Plaet¹⁶ lieten alsdan de opschriften van beide zerken kappen op den witten marmeren steen die hunne plaats heeft ingenomen. De oude zerk van Ch. de Plaet is nog in wezen en ligt onder de trap van de preekstoel».

10. L. DE VliegHER, *Kunstpatrimonium van West-Vlaanderen*, deel V, Damme, Tielt. Utrecht, 1971, p. 113 ; afb. 223.

Deze zerk herdenkt drie hospitaalzusters.

11. GMB, dl. III nr. 553, pl. 309.

12. Verder zijn er veel gemeenschappelijke stijkenmerken aan te wijzen met de volgende zerken. GMB, nr. 422, 423 en nog meer met de zerk van Josine Coene († 1550), GMB, dl. III nr. 572 ; o.a. de gelaatsweergave, evangeliestensymbolen, uitsnijding van de wapenschilden.

13. A. JANSSENS DE BISTHOVEN, *Aanwijzende fotografische inventaris van de drie rechterlijke kantons Brugge*, Antwerpen, 1965 blz. 126.

14. BPSG, blz. 160 nota 4.

15. HS. 17, 1854, 449 en 606 spreken van een witte steen met koper voor Jan de Plaet.

16. De familie de Plaet was blijkbaar nog goed gekend in 1824, tijdstip van het hervloeren van de kerk en opmaken van de provinciale inventaris.

In : Een westvlaamse inventaris uit 1824¹⁷ lezen wij onder nr. 31 (inventaris Sint-Gilliskerk), «eene merkwaardigen grafsteen die in het korte de geheugenis bevat van al oude zerken die in het vernieuwen van de kerkvloer, beschadigt zijnde, niet meer hebben kunnen geplaatst worden». Dit betekent dus dat de zerk van Christiaan de Plaet verwijderd werd in 1823 bij het vloeren van de bovenkerk. In 1872 of kort daarop werd hij opnieuw ingelegd in de nieuwe vloer van de benedenkerk op de plaats waar de preekstoel moest komen. Sedertdien veranderde de preekstoel niet meer van plaats en werden er ook geen wijzigingen meer aangebracht aan de vloer zodat wij zeker zijn dat het hier gaat om de zerk van Christiaan de Plaet. Dit wordt ook nog bevestigd door J. Weale. In *La Flandre* T I 1867 - 68 beschrijft hij de zerk en de wapens. Hij zag hem vóór 1868. In 1872 werd hij opnieuw gebruikt.

Waar lag hij in de periode van 1823 tot 1872 ? Waarschijnlijk in dezelfde benedenkerk, maar op een andere plaats. Het is niet uitgesloten dat J. Weale, Duclos en andere geestverwanten door hun akties voor het herwaarderen van grafmonumenten, mede aan de basis lagen van het herleggen van verschillende zerken op meer beschermde plaatsen tijdens het hervloeren van de benedenkerk in 1872¹⁸.

III. Reconstructie van het grafschrift op de vloerzerk.

Nu wij de vloerzerk voldoende geïdentificeerd hebben kunnen wij de grafschriftenverzamelingen naslaan en het grafschrift reconstrueren door vergelijking met de gedeeltelijk zichtbare tekst op de zerk.

A. De getuigenissen van de grafschriftenverzamelingen¹⁹.

17. L. DE VliegHER, *Een westvlaamse inventaris uit 1824*, in *Bulletin van de koninklijke commissie voor Monumenten en Landschappen*, XVI (1965-1966) en XVII (1967-1968) ; overdruk van de Gidsenbond, Brugge, 1968 blz. 24.

18. *Bulletin de la Gilde de St.-Thomas et St.-Luc* ; 1874-1876 - 10e sessie. 1 september 1875, blz. 33 en 34.

19. Wij vermelden bij de reeks getuigenissen ook de Westvlaamse inventaris uit 1824 omdat deze voor het eerst een uitdrukkelijke belangstelling vertoont voor grafmonumenten en grafschriften.

1. Handschrift 17 Gailliaert - Damhoudere, 1562-1603, f° 79 v^o20 :

«Op die noordzijde onder een blauwen zarck licht Christiaen Plaet fs Jacob die starf 1490 den... ende was int clooster ten Duijnen begraven ende Joncvrouwe Jaecquemijne fa Jacob de Groote zijn wijf starf 1481 den XXen september».

2. Handschrift 1654 Gaillaert - Damhoudere, met aanvullingen door J.A. Kerckhof²¹. Geeft de tekst van Gillaert - Damhoudere letterlijk weer. Een later schrift (Kerckhof) corrigeert deze tekst en voegt er de afbeeldingen bij der wapens van de Plaet en de Groote met een gedetailleerde beschrijving ervan.

3. Handschrift de Hooghe - Van Laerebeke 1698/1707 - 1789, dl. 3, blz. 121²² :

«op een blauwe steen teghen de voorgaende Sepulture van Christiaen De Plaet fs Jacops die starf in 't jaer 1490 ende was begraven int' klooster te Dune, hier licht Jonc^vr Jacquemijne S' groote fa Jacops christiaens wijf was starf a^o 1481 den 20n dagh in September».

4. Handschrift 606, blz. 114²³. Is een copie van HS 449 met lettervariante : P van Jacops wordt b.

5. Handschrift Gaillard. Rond 1860 deel II f° 13²⁴.
«op eenen blauwen steen tegen den voorgaenden

20. *Superscriptien ende momorien van alle de tomben, sepulturen ende epitaphien...* cornelis Gailliaert, 1562... Jacques de Damhoudere,... 1603. Geciteerd als HS 17, (Brugge Bisschoppelijk archief).

21. *Superscriptien ende memorien van alle de tomben, sepulturen ende epitaphien ...*Cornelis Gailliaert, 1562 ... Jacques de Damhouder, 1603. De correcties, aanvullingen en heraldische gegevens van de hand van J.A. Kerckhof geven de indruk van volledigheid, zeker wat betreft de St.-Gilliskerk. Heel waarschijnlijk te dateren rond 1677. Zie f° 176 r° en 176v^o, na HS 449 de belangrijkste grafchriften-verzameling met betrekking tot de Sint-Gilliskerk.

22. *Verzamelinghe van alle de sepulturen, epitahien... binnen de stad van Brugghe...* 1698/1707. Ignace de Hooghe... Matt. Van Laerebeke, 1789. Geciteerd als HS 449, (Brugge, Stadsbibliotheek).

23. *Inscriptions funéraires de S. Jacques, S. Gilles...* veiling Tavernier Antwerpen 1929. Geciteerd als HS 606, (Brugge, Stadsbibliotheek).

24. *Grafchriften van Vlaenderen*, bijeenverzameld door J. Gaillard 19e eeuw. (Ca. 1860). Geciteerd als HS Gaillard, (Brugge Rijksarchief).

Spulture van Christiaen De Plaet fs jacops die starf in't jaer 1490 ende was begraven in klooster te Dune, hier light joncvr jacquemie s' grootte fa jacops, christiaens wijf was, starf a^o 1481 den 20n dagh in september».

6. Een Westvlaamse inventaris uit 1824 (geeft de tekst weer die in die tijd op de nieuwe grafplaat wed gebeiteld).

«Sepulture van d'Heer Christiaen De Plaet fil. Jacops die starf in het jaar 1490 ende was begraven in het clooster ten Duijne. Hier ligt jonv. Jacquemie De Groote fa Jacops Christiaens wijf was. Starf anno 1481 den 20 dag in september ; (volgt de tekst van Jan De Plaet).

B. Het grafschrift zoals het tot op heden bewaard is en te lezen is op de zerk.

«Septēber Sepulture vā Xpistiaen de / plaet fs Jacops die starf int Jaer M IIII^c ende w.. b.... / ne Sgroote fa Jacops Xpiaen wijf was starf a^o LXXXI dē XXn dach in /».

Bepaalde letters zijn zo verweerd dat slechts na raadpleging van de grafschriftenverzamelingen de betekenis duidelijk wordt. Dit geldt vooral voor de eerste zin. De woorden en letter's die niet meer zichtbaar zijn werden niet opgenomen.

C. Rconstructie van het volledige grafschrift.

1. Septe(m)ber Sepulture va(n) Xpistiaen de

2a.plaet f(iili)s Jacops die starf int jaer

b.M IIII^c XC ende was begraven int clooster

3.ten Duijnen Hier licht joncvr(ouwe)

4a. Jaecquemijne Sgroote f(ili)a Jacops Xpi(sti)aen(s)

b. wijf was starf a^o L XXX I de(n) XXn dach in (zie nr 1).

D. Opmerkingen :

1. HS 17 geeft geen letterlijke weergave van het grafschrift. Plaatsaanduiding, aard van de drager en grafschrift worden in één zin samengebracht.

Daardoor vervalt het woord «sepulture van» en wordt vervangen door «... licht».

HS 449 splitst plaatsaanduiding en aard van de drager en geeft het grafschrift dan ook juister weer : «sepulture van...».

2. HS 17 vergeet het woordje «de» en schrijft Christiaen Plaet in plaats van de Plaet. Een vergetelheid van Gailliaert-Dam-

houdere of van zijn copist ?

3. HS 17 laat ruimte open om de datum van afsterven in te vullen.

Nu bemerken wij dat dag en maand ook op het grafscript op de zerk zelf ook niet ingevuld is. De verklaring daarvoor vinden wij in het volgende zinnetje, «... ende was begraven int clooster ten Duijnen». Men vond het blijkbaar belangrijker te verwijzen naar zijn feitelijke begraafplaats dan dag en maand van afsterven in te vullen²⁵.

4. HS 449, 606 en HS Gaillard geven ook de wapens der echtgenoten. De twee laatstgenoemde steunen op HS 449, dat echter twee volle wapens weergeeft.

In het wapen van Christiaen de Plaet tekent HS 449 een zes-puntige ster. Dit is onjuist. Het moet een klaverblad van drie zijn²⁶.

En in plaats van het volle wapen de Groote moet men eigenlijk het gedeelde wapen de Plaet - de Groote lezen.

5. De tekst van de inventaris uit 1824 is met lichte wijzigingen getrouw weergegeven.

6. Het grafscript moet in éénmaal gegraveerd zijn. Het sterfjaar van de vrouw wordt immers verkort weergegeven zonder duizend- of honderdtal. Deze datum is alleen te begrijpen wanneer men verder leest tot aan het sterfjaar van Christiaen de Plaet, 1490. We besluiten daaruit dat de zerk gemaakt werd na de dood van Christiaen de Plaet, zeker niet vroeger.

IV. Datering van de vloerzerk.

De studie van het grafscript levert ons de datum op van 1490. De vergelijking van de lijkwadefiguur met afbeeldingen te Damme (de drie hospitaalzusters) (Afb. 2) en in het boek GMB nr 553 (Joos de Clerc) levert ons een datum op rond 1540. De renaissanceafbeelding en vooral de omlijsting van onze vloerzerk

25. «begraven ten Duijnen» ; dit betekent volgens een westvlaamse inventaris uit 1842, de abdij van Spermalie. Deze was in het jaar 1490 de refuge van de Duinenabdij van Koksijde.

26. Zie afb. 1.

Lijkwadefiguur van drie hospitaalzusters uit het St.-Janshospitaal te Damme.
(Wrijfprent R. Van Belle 1972).

worden door Dr. V. Vermeersch ten vroegste gedateerd in het derde kwartaal van de 16e eeuw, dus tussen 1550 - 1575²⁷. Wordt de auteur hier niet misleid door de foutief gelezen datum van 1581 ?

Wat betreft de datering kunnen dus verscheidene hypothesen uitgewerkt worden.

1. Wij houden ons aan de datum van 1490 als tijdstip van vervaardiging van het kunstwerk, of enkele jaren na de dood van Christiaen de Plaet.

Dan zou onze zerk een vroege voorloper zijn van de renaissance-ornementiek in de brugse funeraire kunst ! Dit lijkt om stilistische redenen weinig waarschijnlijk. De vroegste lijkwadefiguur in dezelfde trant, maar nog zonder renaissanceomlijsting, is deze op de zerk van Pierre Noirot en dateert van omstreeks 1508²⁸.

2. Wij kunnen ook veronderstellen dat de zerk besteld werd in 1490 of kort na de dood van Christiaen de Plaet, waarbij enkel een band met het randschrift gegraveerd werd. Later, rond 1540 zou het middenveld aangevuld geweest zijn met een lijkwadefiguur in renaissanceomlijsting en cartouche met bijkomend graf-schrift.

Deze wijziging zou in opdracht van een dochter of familielid zijn uitgevoerd. In «Inventaire des chartes»²⁹ vonden wij de vermelding van een akte van verkoop en overdracht van een rente door Jan de Lannoy en Clara de Plaet, dochter van Christiaen. Deze akte dateert van 1493. Ook in «Bruges et le Franc»³⁰ blijkt dat Christiaen een dochter had.

Daar is zij de tweede vrouw van Jan Van de Velde. Deze hertrouwe na de dood van zijn eerste vrouw, Anne Pagant, rond 1510.

De cartouche op de lijkwadefiguur bevatte een graf-schrift. De

27. GMB, dl. III nr. 575, blz. 653.

28. GMB, dl. III nr. 422, blz. 447.

29. H. GILLIODTS-VAN SEVEREN, *Inventaires des archives de la ville de Bruges, Inventaire des chartes*, dl. 6, blz. 382-383.

30. J. GAILLARD, *Bruges et le Franc*, dl. 3, blz. 376.

eerste letter is nog leesbaar nl. een «S» en restanten van andere letters laten de reconstructie toe van het eerste woord : «Spulture». Kan dit het grafschrift geweest zijn van de dochter Clara ?

3. We menen, met wat meer kans op zekerheid, een derde hypothese te kunnen vooruitschuiven. Het grafschrift bepaalt duidelijk dat Christiaen de Plaet begraven is «ten Duijnen». Het is dan ook hoogst eigenaardig dat een grafmonument voor hem en zijn reeds lang overleden echtgenote in de Sint-Gilliskerk wordt geplaatst. De dochter Clara zal waarschijnlijk een grafmonument hebben hernieuwd of gemaakt voor haar moeder, dat tegelijk de gedachtenis aan haar vader bevatte, maar wel specificerende dat hij in werkelijkheid begraven was «ten Duijnen». Wanneer kan Clara dit nieuwe grafmonument laten maken hebben ? Het is niet onwaarschijnlijk dat dit gebeurde ter gelegenheid van de stichting van een solemneel jaargetijde in het jaar 1530 : «Ter lavenesse vander ziele van joncvrauwe Jakemyne de Groote de dochter van Jacop de Groote t'voorseyts joncvr. Clairens joncivr. moeders ziele...» (Zie bijlage II). Dan wordt ook begrijpelijk waarom een vrouwelijke lijkwadefiguur afgebeeld staat op de zerk van Christiaen de Plaet. Deze afbeelding verwijst dan waarschijnlijk naar haar moeder, Jacquemijne de Groote. Het is echter ook mogelijk dat Clara dit jaargetijde stichtte om haar eigen rechten op deze begraafplaats te behouden. Dan zou de afbeelding eerder naar haarzelf verwijzen. Het grafschrift in de cartouche zou dan ook op haar betrekking hebben gehad.

In feite werd zij echter begraven in de St.-Annakerk. HS 17 deelt ons mee : «Onder een witte zarck voor den epistolare licht joncvrauwe Clare de Plaet fa Christiaens wed^e van Jan Vande Velde fs Marcs die starf 1543 den 6en Sporcle». Ook HS 449 vermeldt het grafschrift met de twee wapens³¹. Het nieuwe grafschrift maakte dit uit de Sint-Gilliskerk overbodig.

31. Vande Velde : van sinopel met een keper van zilver en in het linkerschildhoofd een schelp van zilver ; de keper is beladen met een zespuntige ster van keel. — de Plaet : 1. zoals boven ; 2. van azuur met een keper van zilver, twee zespuntige sterren in het schildhoofd en een wassenaar aan de punt. (bemerkt dat het klaverblad op de keper niet werd weergegeven ; een fout van HS 449 ?)

Daarom werd het uitgewist met eerbiediging van de afbeelding. De grafzerk zoals hij er nu uitziet zou dus ontstaan zijn tussen 1530-1543.

Een tegenindicatie voor deze hypothese is het gebruik van Romeinse kapitaalletters zo korte tijd na het graveren van de versierde gotische letters op de lijst. Daarom blijft de mogelijkheid bestaan dat iemand anders dan Clara de Plaet verantwoordelijk is voor dit uitgewiste grafschrift op de cartouche.

We vonden echter geen enkele aanduiding om deze veronderstelling te staven noch om de uitwissing van het grafschrift begrijpelijk te maken.

V. De Onze-Lieve-Vrouwkapel en de vloerzerk van Jan de Plaet

De Sint-Gilliskerk was oorspronkelijk een kruiskerk, met smalle, lage zijbeuken. Links en rechts van het koor waren er twee zijkapellen. In de noordelijke koorkapel had de gilde der scheepsgezellen sedert 1446 een altaar waar ze haar diensten hield³². In 1471 - 1474 herbouwde men de twee koorkapellen. De gilde der «vrije scipmaats» en Jan de Plaet en echtgenote droegen veel bij tot de herbouw, inrichting en meubilering van deze nieuwe Onze Lieve Vrouwkapel, het huidige noordzijkoor³³. In 1473, nog voor de voltooiing van de bouwwerken overled Jacquemijne Macharis, echtgenote van Jan de Plaet. Zij kon dus nog niet begraven worden in de nieuwe Onze Lieve Vrouwkapel voor het altaar. Pas in 1476 verkrijgen de «vrye scipmaats» en Jan de Plaet het gebruik van de kapel. In dit akkoord van 22 oktober 1476 steekt dan ook een belangrijke clause die de grafconcessies regelt. Ze luidt als volgt: «de voorscreven plaetse van lande, van de voorscreven trappen upwaerts outaerewaerts ende rondomme den outaer om aldaer te maken al zulke sepulturen ende zaercke te legghen, als den voorscreven Jan ghelieven sal»³⁴. Uit hetzelfde akkoord blijkt

32. BPSG, Inleiding, blz. XII.

33. BPSG, blz. 160 met nota 4. Ook HS 17 vermeldt de weldaden van Jan de Plaet: «ende zijn fondateurs vande capelle, ende alle die vensters ghedaen maeken, andere cappen, casulen ende ornamenten».

34. Bijlage I.

dat er zeker drie graven werden gemaakt voor het altaar. Rechts lag de zerk van Jacob de Plaet en echtgenote, de ouders van Jan. In het midden voor het altaar lag de witte zerk met koper van Jan de Plaet en echtgenote Jacquemijne Macharis³⁵. De zerk van Christiaen de Plaet lag links³⁶. Hoewel hij niet bekend staat onder de weldoeners van de nieuwe Onze Lieve Vrouwekapel³⁷, toch heeft hij het voorrecht van een grafconcessie genoten dank zij zijn broer Jan³⁸.

Wanneer werd de vloerzerk met koper van Jan de Plaet op zijn plaats voor het altaar in de vloer gelegd? Heel waarschijnlijk kort na 1476, datum van de overeenkomst met de kerkraad. Hij liet het grafschrift aanbrengen, maar de datum van zijn overlijden kon nog niet ingevuld worden. Toen Jan in 1486 stierf werd de datum ook niet ingevuld (wat meer voorkwam)³⁹.

Om dit tekort aan te vullen werd er een koperen tekstplaat met gotische letters gegraveerd en geplaatst tegen een muur⁴⁰.

Deze tekstplaat bevindt zich sedert 1927 in het museum van de kathedraal (Afb. 3). Dr. V. Vermeersch uit het vermoeden dat het hier om dezelfde Jan de Plaet kan gaan⁴¹. Dit vermoeden wordt zekerheid, wanneer wij de tekst van de koperplaat vergelijken met de akte van 22 oktober 1476 en met het grafschrift ons overgeleverd door HS 17 en HS 1654. De overeenkomst van 22 oktober 1476 spreekt van: «... Jan de Plaet Jacopssone hostelier

35. HS 17 f° 79 v°.

36. HS 17 f° 79 v°.

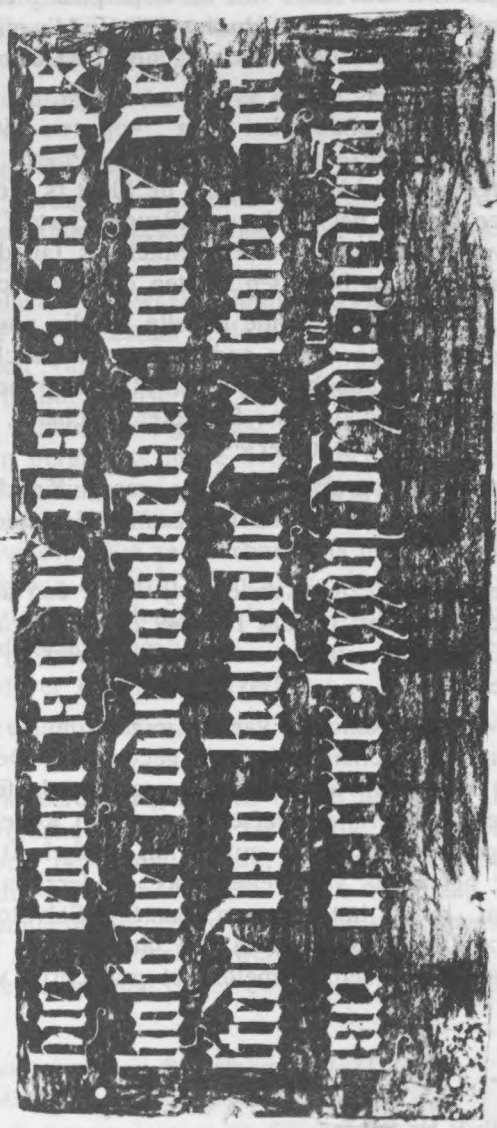
37. De «westvlaamse inventaris» vergist zich hier.

38. Volgens Bruges et le Franc, a.w. dl. III, blz. 376 en ook volgens Weale, a.w. blz. 26, nota 9, was Jan de Plaet ook een belangrijk ambtenaar in de stad Brugge. Schatbewaarder in 1463, 1464, 1477, 1478, 1479, 1480, 1481, 1482; schepen in 1468. Hij was ook kerkmeester van de St.-Gilliskerk in 1462 (Cartularium van de dis. R.A. Brugge; nr. 343: lening van 330 Rijnse guldens aan de kerk door de dis) in 1465, 1466 en 1468 (Cartularium van de kerk. R.A. Brugge; nr. 27, f° 1 r°, f° 1 r°, f° 3 r°, f° 4 r°).

39. Voorbeelden van niet ingevulde overlijdensdatum: zie GMB, dl. 2 nr. 169-175.

40. GMB dl. 2, nr. 329, Pl. 156. Zie afbeelding 2 in dit artikel.

41. GMB dl. 2, nr. 329.

Koperen plaat van Jan de Plaet (†1486), in de Sint-Salvatorskathedraal.
(Wrijselopname R. Van Belle, 1974).

ende makelare...». De tekst van de koperplaat luidt als volgt : «hier leghet jan de plaet.f.jacobs/hostelier ende makelare binnē der/stede van Brugghe die staerf int/jaer .M.CCC.LXXXVI.dē. XXVen.in.decēber».

HS 449 geeft de volgende tekst weer : «op een witten steen bij de voorgaende (nl. deze van Christiaen de Plaet), zijnde al het koper al uytgevallen : hier leghet Jan de Plaet fs Jacobs hostelier en makelaere binnen der stede van Brugghe, starf a^o 14... hier leghet joncvr Jacquemyne fa Pieter Macharis Jan de Plaets wijf was, die starf int jaer 1473 den laesten dagh van october»⁴².

HS 17 is nog vollediger : «Inde capelle op die noordtzijde nefens de choor voor den outaer onder een witte zarck met motaal licht Jan de Plaet fs Jacobs, die starf 1486 den 26en december. Ende joncvrauwe Jaecquemijne fa Pieter Macharis, zijn wijf die starf 1473 den laetsten october»⁴³.

HS 1654 neemt dit grafschrift over maar Kerckhof noteert bovenaan : «hostelier ende makelare binnen der stede van Brugge»⁴⁴.

Bij de vergelijkende lezing kunnen wij direct een aantal opmerkingen maken. Het valt op dat HS 449 de sterfdatum niet ingevuld heeft. Over de toestand van de zerk noteert hij : «het koper al uytgevallen».

Wij kunnen ons niet ontdoen van de indruk dat de Hooghe een grafschrift van een stenen zerk heeft gecopieerd. Deze zerk was versierd met koper, bijvoorbeeld met gegraveerde figuren (?) en wapenschilden. Indien het grafschrift op een koperen plaat of lijst was gegraveerd, kon de auteur dit grafschrift niet gezien hebben daar het reeds verdwenen was. Anderzijds, had hij de koperen plaat, nu in het museum van Sint-Salvators bewaard, gezien, dan zou hij de sterfdatum van Jan de Plaet weergegeven hebben. Maar deze plaat vermeldt het grafschrift van de echtgenote niet.

42. HS 449 dl. 3, blz. 122.

43. HS 17, f° 79 v°. Wapen van Jacquemijne Macharis volgens dit HS : «dasur à la bende d'argent met drye roo eenchoorenkens».

44. HS 1654, f° 176 v°.

Heeft hij het grafschrift van een andere auteur afgeschreven ? Waarschijnlijk niet. HS 17 vermeldt het volledige grafschrift met de sterfdatum erop : 26 (!) december 1486.

Wij denken daarom eerder dat er op de zerk zelf een grafschrift was gebeiteld.

Wat dan met de koperen plaat in het museum van Sint-Salvators ? De geringe sleet (eerder corrosie) en de aard van de plaat, nl. een kleine rechthoekige plaat laat vermoeden dat het een muurplaat was.

Deze muurplaat werd waarschijnlijk vervaardigd en na de dood van Jan de Plaet bevestigd in de kapel van de «vrye scipmaats». Het loskomen van de plaat, of het bouwen van een nieuw barokaltaar of het plaatsen of verschuiven der houten lambrizing kunnen aanleidingen geweest zijn om de plaat over te brengen naar een bergplaats in de kerk. Toen de Hooghe zijn grafschriftenverzameling aanlegde vond hij dan ook de sterfdatum niet terug van Jan de Plaet. In 1927 was de plaat in het museum van Sint-Salvators. Wie ze overbracht is niet bekend, maar zeker is dat de persoon die erop vermeld wordt één en dezelfde Jan de Plaet is als deze van de grafzerk : «hostelier ende makelare binnen der stede van Brugghe»

Wat gebeurde er met zijn grafzerk ?

«Een Westvlaamse inventaris» zegt ons daarover het volgende :⁴⁵

«eenen merkweerdigen grafsteen die in het korte de geheugenis bevat van verscheijde al oude zerken die in het vernieuwen van den kerkvloer, beschadigt zijnde, niet meer hebben kunnen geplaat worden». De bovenkerk werd inderdaad hervloerd in 1823⁴⁶. Sommige grafschriften werden herkapt op nieuwe marmereen platen. Sommige zerken werden verlegd naar de benedenkerk, andere verdwenen onder de nieuwe vloer⁴⁷. De nakomelin-

45. Westvlaamse inventaris. St.-Gilliskerk, blz. 23, nr. 31.

46. BPSG, blz. 338.

47. Kon. Instit. Kunstparimonium. St.-Gilliskerk Brugge foto E 38348.

Foto genomen door een amateur tijdens de graafwerken voor de nieuwe verwarmingskanalen in 1967. Hieruit blijkt dat de nieuwe vloer boven de oude gelegd werd. Er kunnen dus nog heel wat waardevolle zerken onder het huidig vloerniveau bewaard zijn.

gen van de familie de Plaet lieten toen de grafschriften van Jan en Christiaen de Plaet op een nieuwe witmarmeren plaat kappen.

De grafschriften zijn redelijk getrouw weergegeven, zelfs de sterfdatum van Jan de Plaet is correct (25 december). Onderaan staat de vermelding :

«Ten jaere 1823 zijn dese oude grafschriften hier geleghen hebbende vernieuwt door de afstammelingen van den voornoemden heer Christiaen de Plaet».

Wat er verder gebeurde met deze grafplaat vertelt ons weer Rembry⁴⁸.

In 50 jaar tijd was het grafschrift en het wapen van Jan de Plaet omtrent volledig afgesleten. Om de herinnering aan deze weldoener van de kerk levend te houden plaatste men in 1857 zijn wapen in een van de glasramen van het noordzijkoor. John Sutton was de milde schenker en Bethune de ontwerper.

In 1968 werden de glasramen vervangen door klaar glas in lood. Waarom werd het wapen van Jan de Plaet niet teruggeplaatst ?

De marmeren grafplaat van 1823 is intussen nog verder afgesleten. Zij ligt voor de ingangseur van de kommuniebank in het noordzijkoor.

Er resten nog enkele letterbeentjes van het grafschrift en nog enkele lijnen van een wapenschild. Niets verslijt sneller dan de hardste steen.

Besluit

In deze bladzijden konden wij de bijna vergeten vloerzerk van Christiaen de Plaet en de koperen tekstplaat van zijn broer Jan wat meer in het licht stellen. Rembry, Weale en Vermeersch wezen ons de weg.

In de loop van onze opzoekingen is het ons opgevallen hoeveel materiaal geruisloos verdwijnt of verloren gaat. Nochtans zijn grafmonumenten zeer belangrijk voor de studie van onze kerken. Stenen zijn feiten ! zegt het spreekwoord. Maar zelfs de hardste

48. BPSG, blz. 569-570, nota 4.

steen is niet bestand tegen de sleet veroorzaakt door kerkbezoekers, of tegen de breekijzers van werklieden of van zorgeloze restaurateurs.

Moge deze bijdrage wat meer aandacht vestigen op deze belangrijke sporen van ons kerkelijk verleden. Maatregelen ter bescherming dringen zich op voor de nog overblijvende grafmonumenten. De tijd dringt.

BIJLAGE I

Rijksarchief Brugge (St.-Gilliskerk) nr. 27 Cartularium van de St.-Gilliskerk f° 138 v°-141v^o

Wy Johannes de Man, priester, prochiepape vander kerke van Sint Gillis, binnen Brugghe, Pieter Ruebins, Gillis Blaublomme, Andries Houtmaert ende Lodewyc Laris, kercmeesters vander voorseide kerke, ghedinckende overziende ende merkende de grote duechden ende profyten de welke Jan de Plaet Jacobssone, hostelier ende makelare binnen der vorseider stede van Brugghe ende joncfrauwe Jakemine zin wyf, Pieter Macharis dochter, in tyden verleden ghedaen hebben der vorseider kerke van Sint-Gillis ende speciallic ande nieuwe capelle van Onser Vrouwen, staende ande noordzyde vanden hoghen choor der vorseide kerken, als van te doen hoghen den vloer vander vorseide capelle, te doen paveerne ende rysene met trappen der zelve capelle, den outaer van Onser Vrouwen inde vorseide capelle te doen maken ende al dat te outare dient ende toebehoort de zelve capelle ende outaer te doen wyen, alle de glaze veynstren inde vorseide capelle te doen maken, de dueren ten westhende den doxael, daerenboven de dueren zomen vander capelle gaet inden hoghen choor, den wiewatersteen staende beneden ande trappen inde vorseide capelle, alle de scilderyen binnen der zelve capelle, der bruden zittens, de siegen boven den trappen commende rondomme de vorseiden outaer, des helichs sacraments huus met datter omtrent es ende generalic al tguene vander reparacien ende verchieringhen daer de waepens ende maerken vanden vorseiden Jan de plaet ende van joncfrauwe Jakemine ziner vorseide wive, an staen te hueren groten ende zwaren costen, ende ooc up hopen van meer duechden der vorseider kerke byden zelven jan de plaet ghedaen te worden, soo hebben wy prochiepape ende kercmeesters vorseid over ons ende over onse naercommers als prochiepape ende kercmeesters gheconsenteert ende al noch consenteere by desen jeghenwoordighen

brieven, den vorseiden Jan de Plaet joncfrauwe Jacquemine zinen wive vorseid, huerlieden naercommers, vrienden ende maghen ende meester Symoen vander Kerrest, metgaders den vryen sciplieden ende scipmaets vander stede van Brugghe alzo wel de vrouwen als de mannen van nu voort an ten ewighen daghen rustelic ende paisivelic te laten ende te doen ghebruken de vorseide capelle van Onser Vrouwen, alsoo zy nu staet vanden trappen uppe waerts metten siegen outaer ende al dat daer toe dienst of dienen zal zonder enich veranderen of laten veranderen ten ware by den vorseiden Jan de Plaet by zinen naercommers ende vryen sciplieden ende scipmaets vorseid metgaders eendrachticheit van ons prochiepape ende kercmeesters die nu zyn of in toecommende tyden wesen zullen, welke vorseide trappen strecken duer de middel vander vorseide capelle vanden middel pilaer staende tusschen der vorseide capelle ende heeft choor tot den muer ande noordzyde vander zelve capelle wel verstaende dat de prochianen by dien niet vervreynt zullen wesen vander vorseide capelle maer altyts daer inne moghen commen gaen, staen ende zitten omme den dienst Gods te horen of zelve dienst te doen doene den vorseide Jan de Plaet zinen wive huerliden naercommers vrienden ende maghen of vryen sciplieden ende scipmaets vorseid niet belettende, ende zal de zelve Jan de Plaet meester Symoen vander Kerrest joncvrauwe Jakemine zyn wyf Jan de Plaets vorseide dochter huerlieder leven lanc gheduerende ende naer hemlieden thoudste hoir van hemlieden commende ende de deken vande vorseide vryen sciplieden ende scipmaets of wient den zelve deken ghelieven sal elc eenen slotel moghen hebben, diemen toter westduere vander vorseide capelle omme daer inne te commene ende uute te gane tallen redeliken tyden dies zoo worden de vorseide vrye sciplieden ende scipmaets ghehouden teewighen daghen te re.. p te houdene de vorseide capelle als vande zesse glase veynstren doxael dueren siege der bruyt zittens den outaer ende alle de ornamenten ende juweelen daertoe dienende te hueren kosten. Voorts zoo consenteren wy prochiepape ende kercmeesters vorseid over ons ende over onse naercommers den vorseiden Jan de Plaet, joncfrauwe Jaequemine zinen wive vorseid ende haerlieder naercommers de vorseide plaetse van lande vanden vorseiden trappen up waerts ten outare waerts ende rondomme den outaer omme al daer te maken al sulke sepulturen ende zaerke te legghen als den vorseiden Jan ghelieven sal, behoudens datmen inde sepulture van Jan de Plaet vorseid ende van joncfrauwe Jaequemine zinen vorseide wive nu liggheende inden middel vander vorseide plaetse voor den outaer naer den vorseide Jan niemand sal laten begraven noch hoir noch aeldinc noch den zaerk noch gheschrifte sal laten verlegghen of veranderen inder ghelycke zoo en sal men niemand van nu voort an begraven inde sepulture van Jacob de Plaet ende joncfrauwe Margriete zins wive vorseide Jan de Plaet vader ende moeder liggheende ande zuudzyde

vande vorseide sepulture van Jan de Plaet ende van joncfrauwe Jakemine, zinen vorseide wive, noch die laten veranderen ende eist dat zo gheschiet dat meester Symon vander Kerrest ende joncfrauwe Jakemine zins wyf vorseid svorseide Jan de Plaets dochter huerlieder sepulture kiezen inde vorseide plaetse daert hemlieden ghelieven sal.

Behoudens de vorseide twee sepulturen zoo en sal men ooc naer hemlieden ende naer huerlieden kinderen niemant daer inne begraven in toecommende tyd, noch den zaerk of gheschrifte laten veranderen maer inde ander sepulture zal men moghen begraven Christiaen de plaet, broeder vanden vorseide Jan de plaet, alle de naercommers vanden vorseide Jan de plaet, van joncfrauwe Jaquemine zinen vorseide wive, de naercommers vanden vorseide meester Symoen vander Kerrest ende van joncfrauwe Jaquemine, zinen vorseide wive, zonder der kerke yet daerof te gheven, maer elc sal zin graf ende sepulture moghen doen maken ten minsten costen dat hy can ende mach. Voort zoo beloven wy prochiepape ende kercmeesters vorseid over ons ende over onse naercommers den vorseide Jan de Plaet, joncfrauwe Jakemine, zinen vorseide wive ende haerlieder naercommers ten ewighen tyden te laten ende doen ghebruken twee zittens inde vorseide capelle, wanof teen staet ten zuudwesthoucke vander vorseide capelle ande zuudzyde vander westduere ende tander anden middel pilaer, tusschen der vorseide capelle ende hooch choir ende boven dien noch een zittens eewelike ende ervelike gheduerende staende ande noordzyde vander vorseide capelle benden ande trappen commende metten oosthende tot an de siegen staende boven den vorseide trappen ende dat ten oorboire vanden bruuden van vrouwen hueren kercganc doende ende vanden vrouwen commende ter uitvaerd ende offerande vanden dooden ende waert datter yemant int vorseide zittens stonde of zate ten tyden dat de vorseide bruuden vrouwen vanden overledenen of kercganghen int vorseide zittens commen zoude ende die binnen waren niet rumen wilden zo zal de roedragher tvorseide zittens doen rumen. Noch bovenal dat voorscreven staet, zoo beloven wy prochiepape ende kercmeesters vorseid, over ons ende over onse naercommers, te re .. p te houden ten ewighen daghen ende te repareren up date van nooden ware tvorseide helichs sacraments huus ten costen vander vorseide kerke ende waert zo dat gheviele dat niet en moete dat wy prochiepape ende kercmeesters die nu zyn, of in toecomende tyden wesen sullen, in eenich point of article voorscreven ghebreckelic vonden waren by den vorseide Jan by zine naercommers of by den vryen sciplieden ende scipmaats, soo consenteeren wy ende willecueren nu als dan over ons ende over onse naercommers als prochiepape ende kercmeesters te verbuerne ende ter stont up te legghene in ghereeden penninghen over elc point oft article daer tghebrec in vonden wort also dickens ende menich waerven alst gheschiet de somme van vive pond groten wanof deene helt zal hebben

myn heere de bisscop van Doornike ende dander helt zal worden ghe-deelt in tween wanof de vorseide Jan de naercommers van hem ende van zinen vorseide wive zullen hebben deene helt ende dander helt sullen hebben de vorseide vrye sciplieden ende scipmaets Ende waert dat zoo ghevele in toecommende tyden dat er geen hoir of naercommers en waren vanden vorseiden Jan ende zinen wive, zoo zullen danne heffen ende ontfanghen de vorseide heltsceede vander gheheelder boete van v lb groten, de zelve vrye sciplieden ende scipmaets daer inne verbindende al tgoed vader vorseide kerke voorooghen ende toecommende ons ende onse naercommers als prochiepape ende kercmeesters van al dat voorsreven staet stellende ter justicie ende bedwinghenesse van allen jugen gheestelic ende werlic zonder fraude of malengien Ende omme dat dese voorsrevene zaken van pointe te pointe inder manieren dat vorseid es wel ende duechdelike ten eewighen daghen ghedaen ende onderhouden zouden zyn, soo hebben wy prochiepape ende kercmeesters vorseid dese kennis uuthanghende ghezeghelt al vooren met onsen propren zeghelen.

Ende ter meerder verzeckerheit ter begherte van Jan de Plaet vorseid ende bede van ons prochiepape ende kercmeesters vorseid, so hebben wy Jacob Fiennes (?), Adriaan de Muer, Willem Houtmaert ende Jan van Bouchoute, dischmeesters vander zelve kerke, ooc dese voorooghen brieven ghezeghelt met onse zeghelen Ende es te wetene dat hier of zyn drie ghelyke brieven alleens tinhoudende wanof den eenen sal hebben de vorseide Jan de Plaet ende naer hem zine naercommers ende den anderen de vorseide vrye sciplieden ende scipmaets ende den derden sal bliven der vorseide kerken.

Dit was ghedaen int jaer ons heeren als men screef dusentich vierhondert ende zesse ende tseventich, up den twee ende twintichsten dach van october.

BIJLAGE II

Rijksarchief Brugge (Sint-Gilliskerk) nr 343 Cartularium van den dis^o II^c I.

Copie vanden lettren van verbande vande fondatie van joncvrauwe Clare de Plaet weduwe van Jan vanden Velde

Wy Adriaen vanden Velde, Jan Draek, Maertin Behaghel ende Lyon de Valcke dischmeesters vanden aermen schamelen huusweken binder prochie van St.-Gillis in Brugghe in desen tyden ; doen te wetene allen den ghuenen die dese lettren zullen zien of hooren lesen, hoe dat joncvrauwe Clare de Plaet weduwe van Jan vanden Velde uut goeder jonste, devotie, herte, ende menighe hebbende de goddelicke diensten te vermeerse enede den aermen te secoursene van tghuent die haer van

Gode almachtich tydelic verleent mach wesen in deser weerelt. Heift ghefondeert binnen der voirnoemde kercke van St.-Gillis nu ende ten eeuweweghen daghen eeuwelic ende ervedic gheduerende, ten love ende werdicheyt vander helegher Drievuldicheyt, der reynder ende zuver moeder der maghet Maria ende alle Godts lieve helegghen. Ter lavenesse vander ziele van joncvrauwe Jakemyne de Groote de dochter van Jacob de Groote t'voorseyts joncivr. Clairens joncivr. moeders ziele, haer voorders ende alle gheloveghe zielen.

Een solempneel jaerghtyde met commendatien, met eenen zynghender messe van Requiem met dyaken ende subdyaken ende met vullen choore. Voort metten grooten gheluude ter vigelie met drie lessen ende sanderdaechs ter voornomde messe. Voort te gane ten grave vander voornomde joncvrauwe Jakemyne de Groote met eender cappe al ghegherwet met ghewijden watere ende wieroocke ende aldaer te lesene miserere mei Deus ende de profundis metter collecten daertoe dienende.

Voort te leveren een pont nieuwe offerkeersen ende vier stallichten ten grave ende die te doen barnen *naer costume ende emmer alsoemen pleicht over de ziele van zalegher memorie Jan de Plaet tvoornomde joncivr. Jakemyne oom pleicht te doene.*

Voor al twelcke wij dischmeesters voirseyt ghehouden zyn die vanden commune vander kercke jaerlicx te besorghene de somme van v sch. gr. omme die by die vanden selven commune te smaldeelen ende elcken zyn part ende portie te gheven ende te besorghen. Voort te becleeden telcken daghe van elc jaerghtyde inde voornomde kercke eenen disch van xxx provenden, elcke provende weert zynde iiii groote vlaemsch in broodt, in buetere ofte in ghelde ; omme die ghedistribueirt ende gedeelt te wordene den aermen vander voorn. prochie omme de minne Godts beddevast liggheende ende andere meest nootd hebbende. Ende zullen de voorn. dischmeesters nu ofte naermals wesende vanden voorn. xxx teekenen hebben de xviii teekenen omme die te distribueren den voorn. aermen vander voirseyde prochie ende twee teekenen de scipmaets ende dander xen teekenen zal hebben de voorn. joncivr. Clare haer leven lanc gheduerende ende naer haer overlyden touste apparenste hoir binnen deser stede wuenende ende residerende. Ende dies werden wy, dischmeesters voirseyt de xen teekenen ghehouden by onsen dischnape der voornomde joncvrauwe ofte haere vrienden sdaechs te vooren die te besorghene ende te zendene.

Ende hiertoe zyn ghestelt als toezyenders vanden voorn. fondatien een deeken ende eedt vanden scipmaets die voor haerlieder moyte ende travail hebben zullen ten coste ende ten laste vanden voorn. dissche xii gr. ende twee teekens dies werden de voirs. deken ende eedt ghehouden te comen offren ter messe vanden voorn. jaerghtyde upde verbuerte van xii gr. voirseyt ende ii teekens de welcken men in dat gheval den

aermen vander voorn. prochie distribueeren zal omme de minne de minne Godts. Ende zal t'le jaerghetyde wesen daer de voorn. dischs inne ghehouden werdt thueren laste te doen doene den xxn daghe van september in elck jaer, twee daghen daervooren ofte daernaer alsoot inde voorn. kercke best passen zal. *Omme dewelcke jarelicx ende disschen met diesser anneeleeft in alle zyne pointen ende conditien vooren verhaelt te vulcommen ende te doen onderhoudene, de voorn. joncvr. Clare den voorn. dischmeesters ghegheven heift in goeden, ghereeden ghevalueerden ghelde, de somme xix £ iiiii schell. grooten vlaemscher munte omme daermede te coopen xvi schell. gr. tsjaers den penninck xx iiiiii. De welcke voorn. somme van xix £ iiiii sch. gr. wy dischmeesters voirseyt kennen die vanden voorn. joncvrauwe Clare ontfaen thebbene. Ende wy dischmeesters voorn. over ons ende onsliden naercommers die dischmeesters van de voorn. kercke in toecommenden tyden zyn zullen, beloven by desen onsen lettren, wel ende ghetrauwelicke ten eeuweghen daghen de voorn. fondatie met alle zyne poincten ende conditien te onderhoudene ende te doen onderhoudene ende te vulcommene ende de voorn. joncvrauwe Clare, haer hoirs ende naercommers te onlastene, nu ende in toecommende tyden van zulcken amortisatie, die thaeren laste ter cause van deser fondatie zoude mueghen commen. Verbindende hierinne ons ende onsliden naercommers alle t'voorn. dischs goeden, muble ende inmuble present ende toecommende, zo waer dat zy ghestaen ende ghelegghen zyn binnen ofte buten den schependomme van brugge, al zonde fraude ofte argelist. Ende hierof zyn ghemaect twee brieven van verbande van eenen inhouden, daerof mer voorn. joncvr. ofte vrienden van haer den eenen hebben, ende de voorn. deken ende heet als toezinder den anderen. *In kennessen ende oorconsepe van welcken dinghen, zo hebben wy dischmeestes voirseyt over ons ende onsliden naercommers, ter eeuwegher ghedinckenesse dese lettren ghedaen zeeghelen metten zeeghelen van elcken van onsliden uuthanghende. Den sviii n in jullet vyfhondert ende dertich.**

DE LAATSTE LEVENSJAREN VAN BEELDHOUWER HENDRIK PULINX

P. LENDERS

Over het leven, de kunstproductie en plateelonderneming van de Brugse beeldhouwer Hendrik Pulinx de Oude (1698-1781) is heel wat bekend. Men weet ook dat zijn levenseinde — en met name de jaren 1764-1781 — alles behalve prettig geweest zijn. Veel concreets is er echter niet bekend over het drama van die laatste zeventien jaar.

H. Pulinx is tijdens zijn gloriëtijd erg gewaardeerd geweest als kunstenaar en als stichter van de stedelijke Academie voor Schone Kunsten. Hij moet echter steeds zeer eenvoudig en naïef zijn geweest. Steeds te goeder trouw vermoedde hij niet dat men hem zou kunnen bedriegen. Dat zou zijn ongeluk worden. Het viel hem des te harder dat het zijn eigen zoon was die vals spel speelde. En hij had nochtans veel voor zijn Hendrik gedaan...

Te Parijs had de zoon (1724-1787) op kosten van zijn vader enkele jaren kunstopleiding genoten : de jongen was begaafd voor schilderkunst en houtsnijden. Na zijn terugkeer bezorgde de vader hem onmiddellijk een goedbezoldigde directieplaats in het departement Openbare Werken en Waterstaat van de Staten van Vlaanderen : Henrik junior was immers evenals zijn vader architect-ingenieur. De vader liet zich na de terugkomst van de zoon uit Frankrijk in 1750 pramen tot het starten met een faïencezaak. Om een aanvangskapitaal te realiseren verkocht hij de

twee kleine handelszaken die hij bezat en begon met de productie van artistiek plateelwerk. Wij hebben dat elders bestudeerd¹.

Als wij de in 1764 door de vader opgestelde en in druk verspreide aanklacht tegen zijn zoon mogen geloven, had deze laatste stilaan een flink deel van het bedrijfskapitaal in handen gekregen zonder enig argwaan bij de vader op te wekken. Hij had dit zo vernuftig gedaan dat de naïviteit van de vader helemaal voor schut werd gezet door de handigheid van de zoon. Hendrik de Oude moet in het management van het bedrijf aanvankelijk totaal blind geweest zijn voor de ware toedracht van zaken. Hij was zelfs bereid de faïence-onderneming te reorganiseren zodat zij van een eenmanszaak een maatschappij op aandelen werd : zo kon hij zijn zoon als vennoot in de zaak opnemen. Stilaan kreeg deze — samen met zijn schoonbroer — een overweldigende meerderheidsparticipatie in de maatschappij : samen bezaten zij 34¾ aandelen van de 36 der onderneming met een bedrijfskapitaal van fl. 36.000 en twee deelbewijzen op drie van de eigendom van gebouwen en gronden. Ondertussen had de vader, steeds te goeder trouw, ten privé-titel leningen aangegaan en dus schulden gemaakt voor de maatschappij op aandelen, alsof de fabriek nog steeds zijn persoonlijke onderneming was, en zonder de gelden officieel als lening in de vennootschap in te brengen zoals de statuten van de maatschappij het voorzagen. Dan zou deze schuld hem statutair 6% intrest opgebracht en hem een mogelijkheid tot verhaal op de vennootschap gegeven hebben.

Het bedrijf kende aanvankelijk schitterende jaren. In 1758 werkten er 60 man. In 1759 moest vader Pulinx aan de Raad van Financiën bekennen dat hij de bestellingen van siertegels voor schoorstenen niet kon bijhouden : men moest er circa 100.000 produceren. Hij kreeg bestellingen van zowat alle groten o.m. van de porselein- en aardwerkker Karl von Cobenzl, gevol-

1. P. LENDERS, *Ondernemer en Overheid in Vlaanderen circa 1750-1780. Een gevalstudie : de ceramieffabriek Pulinx-de Brauwere te Brugge*. In *Bijdragen tot de Geschiedenis*, dl. 60, 1977, blz. 91-132.

In noot 3, blz. 92 vindt men daar verdere bibliografische gegevens.

machtigd minister te Brussel en hoofd van de regering².

Ten gevolge van moeilijkheden, waarvan de juiste toedracht ons ontsnapt, werd het bedrijf in 1763 verkocht aan een Brugs zakenman Pieter de Brauwere. Daar zoon Hendrik en schoonzoon Alexander Emmery de meeste aandelen bezaten had de vader slechts recht op een klein deeltje van de koopsom. Bovendien bleef hij met de schulden zitten die hij ten persoonlijke titel, — maar ten gunste van het bedrijf — had aangegaan. Hij tekende een kwitantie van fl. 139-8-4, het saldo van wat hij uit de verkoop trok. Deze had nochtans fl. 24.000 netto opgebracht. Daarna kwamen de schuldeisers bij hem aankloppen...

Nu pas gingen de ogen van beeldhouwer Pulinx open. De man bestierf het van schaamte, wanneer de schuldeisers hem aanklumpten en de zoon de verplichtingen van zijn vader als privé-transacties afwees. Verontwaardigd schreef de bejaarde man een pamflet tegen zijn zoon en liet dit in druk verspreiden³. Het bevatte zoveel financieel-technische gegevens dat hij zeker door ervaren vrienden geholpen is geweest. De zoon wist echter de Brugse magistraat te bewegen de tekst uit de omloop te nemen onder het beding dat de auteur niet meer goed bij zijn zinnen was en de tekst laster over hem verspreidde.

2. Daar een Brugse handelaar in de winter 1758-1759 had gevraagd 100.000 siertegels uit het buitenland te mogen betrekken aan een verminderd invoerrecht, werd aan Pulinx gevraagd of hij ze niet kon leveren. Hij antwoordde dat hij geen mogelijkheid zag ze vóór de maand mei in zijn produktieprogramma in te schakelen. De beeldhouwer-bedrijfsleider beloofde echter aan de Raad van Financiën, «*de faire construire encore un four. J'augmenterai le nombre de ouvriers*». Zie Raad van Financiën, Rijksarchief Brussel (verder R.F.), n° 5177 : Pulinx aan de Raad op 29 januari 1759 en dossier. Bij een bestelling van minister Karl von Cobenzl deed zich iets analoogs voor. In januari 1761 had Pulinx aan de minister een groot model voorgelegd voor de faïencebloembakken, die deze voor zijn tuin besteld had. Hij kon ze niet meer ten uitvoering leggen vóór de nabije lente. Cobenzl, een kenner van ceramiek, antwoordde hem dat het model hem erg beviel, maar vroeg hem «*de presser l'exécution*». Zie Sekretariaat voor Staat en Oorlog, Rijksarchief te Brussel (verder SSO) n° 1199 : Pulinx aan Cobenzl op 24 januari 1761 en antwoord op 29 januari 1761.

3. *Deductie ofte demonstratyf bewijs van den Ondergank ende ruine van Hendryck Pulinx d'Oude, Konstbeeldhauer in alderhande materien van Hout, Marmer ende Steen. Bauwmeester ende Oversiender ofte Controleur van Stadswerken der Stad Brugge*. S.d.s.l.

In datzelfde jaar 1764 richtte de vader een eerste brief om financiële hulp aan de gevolmachtigde minister te Brussel, graaf Karl von Cobenzl. Wij publiceren hem hieronder. Voor een beter begrip van de brief moeten wij even op de omstandigheden van dit schrijven ingaan.

Pieter de Brauwere, de nieuwe eigenaar van de plateelfabriek, had op dat ogenblik een verzoekschrift bij de regering te Brussel ingediend om te bekomen dat het octrooi en de voordelen, die in 1753 aan H. Pulinx ten gunste van zijn onderneming waren toegekend, nu aan hem en zijn bedrijf zouden worden overgedragen⁴. Heel wat officiële diensten weigerden immers de daar vermelde fiskale en douanevrijstellingen toe te staan, daar de verkoop van het bedrijf hun nooit was medegedeeld. Vader Pulinx moet door vrienden getipt geweest zijn : hij kan deze omstandigheden alleen door insiders vernomen hebben. Hij maakt er in zijn schrijven gebruik van. Hij richt zijn verzoekschrift tot de man, die enkele jaren voordien nog een belangrijke bestelling bij hem plaatste en nog steeds eerste minister was. Hij vraagt hem de volledige uitvoering van de koopakte te eisen als voorwaarde voor de overdracht van het octrooi en van de rechten op regeringshulp.

Uit de toedracht van zaken blijkt eens te meer met hoeveel naïviteit de oude Pulinx twaalf maanden voordien bepaalde toezeggingen als klinkende munt aanvaard heeft. Hij was er nl. heilig van overtuigd dat door de koopakte hem een jaargeld van fl. 200 toegezegd was tot het einde van zijn dagen. Dit blijkt niet helemaal juist te zijn. De regering, die de zaak ernstig onderzocht, liet zich dan ook nauwkeurig over de verkoop informeren. De tekst, die vader Pulinx betref, luidde als volgt :

«voorts sal den cooper uyt de fonds der fabrique betaelen aan sieur Henderyck Pulinx d'Oude twee hondert guldens sjaers over syne te doene devoiren in het voortsetten de selve fabrique soo lanck als den cooper believen sal»⁵.

Bij deze passage moeten twee bemerkingen gemaakt worden.

4. R.F. 5186 : Verzoekschrift van 5 december 1764.

5. R.F. 5186 : Akte van 14 januari 1765.

Ten eerste de clause slaat op een verdere medewerking van Pulinx aan het bedrijf. Ten tweede P. de Brauwere kan hem naar goeddunken afdanken. Dit laatste beding maakte de oude beeldhouwer tot een speelbal in de handen van de nieuwe eigenaar : zo lang hij voldoende creatief was, kreeg hij nog iets voor zijn levensonderhoud.

Pieter de Brauwere reageerde zelf heel lakoniek op een verzoek om uitleg van de Raad van Financiën dat het niet in zijn bedoeling lag aan Pulinx elk jaar een geschenk aan te bieden. Sinds de overdracht van eigendom had de beeldhouwer geen voet meer gezet in de faiënciefabriek : hij mocht hem dus gerust voor het gerecht dagen ter uitvoering van de omstreden jaarwedde⁶.

In zijn verzoekschrift aan Cobenzl had Pulinx ook melding gemaakt van oneerlijke praktijken bij de verkoop, waarbij hij nochtans niet had willen aanwezig zijn. Deze beschuldiging was aan notaris Charles Dony overgemaakt, de notaris bij wie de verkoopsakte verleden was en ook aan Karel Gijsselen, gevolmachtigd door beeldhouwer Pulinx voor de verkoop. Beide reageerden daarop. De notaris verklaarde dat hij van nabij bij de onderhandelingen betrokken geweest was. Als opsteller van de verkoopakte getuigde hij dat alles normaal verlopen was en dat Pieter de Brauwere geen oneerlijke middelen had aangewend. De mandataris van Pulinx verklaarde van zijn kant dat hij met zijn opdrachtgever open gesprekken over de verkoop had en hem in het bijzonder de clause die op zijn verdere leeftocht betrekking had, vóór het verlijden van de akte heeft voorgelegd.

Op 1 januari 1764 keurde de beeldhouwer de verkoop en de verdeling van de gelden goed en tekende hij een ontlasting voor zijn mandataris, aldus K. Gijsselen⁷.

Het eerste verzoek om financiële steun leverde dan ook niets op voor Hendrik Pulinx. De Geheime Raad vermeldde de zaak uitdrukkelijk in haar consulte betreffende de overdracht van het octrooi aan Pieter de Brauwere. Zijn argumentatie luidde als volgt : *Le conseil... dit que cette clause avait été inserée en effet*

6. R.F. 5186 : Akte van P. de Brauwere van 14 januari 1765.

7. R.F. 5186 : Akte van 14 januari 1765 getekend door Donny en Gijsselen.

dans son acte d'achat, que cette pension de fl. 200 que lui, de Brauwer, promettait de payer à Pulinx était pour son industrie, que lui, de Brauwer, se soumettait de payer sur ce pied aussi longtemps qu'elle lui serait agréable, mais que Pulinx n'ayant fait aucun devoir pour mériter cette gratification il doit s'imputer à lui-même que cette pension ne lui est point payée⁸.

Het eerste verzoek om financiële steun liep dus voor beeldhouwer Pulinx op een sisser uit. De Geheime Raad had hem wel de weg van de gerechtelijke procedure willen open laten, maar had inmiddels toch zijn eis afgewezen.

Ondertussen verbeterden de levensomstandigheden niet. Dit is een van de weinige zaken die men weet over Pulinx' laatste jaren. Na 1764 was hij in elk geval totaal onproductief op artistiek gebied. Allerlei rampen blijven hem overvallen. Hij wordt totaal blind. Men vindt zelfs dat hij niet meer bij zijn zinnen is. In 1772 ziet hij zich zijn twee stadsambten ontnemen, die zijn enig inkomen betekenden. Hij was daarbij weer eens zo naïef dat hij zijn eigen ontslagbrief ondertekende, die hem door een onbekende werd voorgelegd. Later berouwde hem dit. Een officiebezitter kon immers niet uit zijn ambt ontzet worden. Door de koop van het officie was hij er eigenaar van geworden. Het contract had de betekenis van een lijfrente. Hoogstens had men hem kunnen verplichten een uitvoerder van de taken — een substituut of «bedienelijk man» — aan te duiden, indien hij niet meer in staat was de functies uit te oefenen. Ondertussen werd de blinde beeldhouwer opgesloten in een tehuis voor insolvablen en misdadigers. Hij moet er zeer ongelukkig geweest zijn en veel gepiekerd hebben.

Anderhalf jaar na zijn opsluiting dicteert de voormalige directeur der stadswerken een brief gericht aan de Brusselse sekretaris voor Staat en Oorlog, H. de Crumpipen. Hij verzocht deze topambtenaar bij de landvoogd Karel van Lorreinen te willen bemiddelen voor zijn invrijheidstelling en voor herstel in zijn stadsambten. De landvoogd was hem in zijn glorietijd tweemaal komen bezoeken te Brugge en had bij hem beeldhouwwerken be-

8. R.F. 5186 : Consulte van 17 januari 1765.

steld zoals alle groten te Brussel bij hem bestellingen geplaatst hadden. Dit schrijven, dat wij als bijlage 2 publiceren, is een aangrijpend document van menselijk leed en heeft een autobiografische inslag. Opgesteld in een onbeholpen taal openbaart het de radeloosheid en de schrijnende hulpbehoevendheid van de oude, weleer gevierde en gevleide kunstenaar. Hij uit er geen klacht meer in tegen zijn zoon. Alleen heeft hij vriendelijke woorden voor zijn schoonzoon Alexander Emmery. Op zijn brief kwam nooit een antwoord. Alleen maakte de geadresseerde er een onpersoonlijke ambtenarensamenvatting van in het Frans waaruit blijkt dat hij hem niet meer kende.

«Le nommé Pulinx dit qu'il a été préposé à la direction des ouvrages de la ville de Bruges pendant 50 ans. Il dit avoir été colloqué en 1772, qu'il est aveugle et d'avoir signé un billet par lequel il renonce à ses gages et il demande que le billet soit annulé et qu'il soit remis en liberté. Il paraît que le suppliant a beaucoup de dettes»⁹.

Hendrik Pulinx stierf in armoede en vergetelheid.

Bijlage 1 :

Verzoekschrift van beeldhouwer H. Pulinx aan Gevolmachtigd Minister Karl von Cobenzl om de integrale uitvoering van de verkoopsakte der Brugse faïencefabriek te bekomen, die een jaargeld van fl. 200 ten zinnen gunste voorziet.

Brugge 1764. (R.F. 5186.)

A son Excellence le comte de Cobenzl etc.

Henri Pulinx, directeur des ouvrages de la ville de Bruges et statuaire, remontre respectueusement à Votre Excellence que Sa Majesté a daigné accorder au suppliant le 5 avril 1753 un octroi exclusif pour trente ans à fabriquer la faïence dans la dite ville de Bruges et que le suppliant et associés a vendu au sieur Pierre de Brauwer la manufacture de la faïence et porcelaine en y joignant cedit octroi à condition — faite insérer par l'acheteur dans le contrat de vente — qu'il payera au suppliant une pension annuelle de deux cents florins si longtems qu'il plaira audit acheteur.

9. SSO 1956.

Mais comme ledit sieur Pierre de Brauwer sera obligé de présenter requête à Sa Majesté pour que ledit octroi soit mis à son chef le suppliant prie avec un humble respect Son excellence qu'Elle daignerait favoriser une condition dans son appointment¹ que le dit Sieur Pierre de Brauwer sera tenu de payer au suppliant une pension annuelle de deux cents florins à vie en considération de la grande perte qu'il fait par la vente et du grand profit que ledit sieur Pierre Brauwer en fera vu qu'il a fait l'achat pour une somme très modique.

Le suppliant fait observer à Votre Excellence que il a été surpris par l'acquéreur par une subtilité et subterfuge, que ledit suppliant se trouve débouté et frustré de son attente et au lieu — comme de droit — d'avoir la vie durant la pension accordée et convenue, le suppliant se trouve vis à vis de rien. Cette vexation oblige le suppliant de prendre son recours à Votre Excellence espérant être par faveur et justice octroyé que ledit sieur de Brauwer soit obligé de donner au suppliant la pension convenue durant sa vie à moins que la fabrique ne faisat et n'aie pas de suite.

C'est la grace etc.

(get.) H. Pulinx 1764

Bijlage 2 :

Brief van de blinde beeldhouwer Hendrik Pulinx de Oude aan de sekretaris van Staat en Oorlog H. de Crumpipen te Brussel over zijn stedelijke ambten, financiële nood en opsluiting¹. SSO 1956.

Brugge 7 september 1773.

Geachte Heer Crumpipen²,

Ik durf erop vertrouwen dat U.E. zich nog zal herinneren dat ik in het jaar 1762 in het huis van U.E. ben geweest en dat U.E. mij op bevel van zijne Excellentie graaf von Cobenzl een gesloten brief ter hand gesteld heeft bestemd voor de heer voorschepen van de stad Gent

1. appointment : beslissing die als antwoord op een verzoekschrift in de marge van dit verzoekschrift geschreven werd.

1. De tekst werd uit het achttiende eeuwse Vlaams in modern Nederlands omgezet.

2. Zie over H.H. de Crumpipen (1738-1811) J. LEFEVRE in *Nationaal Biografisch Woordenboek*, Brussel, 1964, dl. I, blz. 351-355.

Vilain XIII³ om geld te bekomen voor de faïencefabriek. Terzelfdertijd gaf U mij een open brief mee als gedragslijn.

Bij deze verzoek ik U.E. zeer ootmoedig mij te willen steunen bij Zijne Koninklijke Hoogheid prins Karel van Lorreinen. De prins is in mijn fabriek geweest op 13 september 1752 en op 25 juni 1756⁴. Ik heb voor Zijne Hoogheid ook vier stenen beelden gemaakt, die in de galerij van het kasteel van Tervuren geplaatst zijn. In het jaar 1716 heb ik de Academie voor Schone Kunsten opgericht, die zo befaamd is dat Hare Majesteit haar jaarlijks een prijs schenkt.

Op 15 juni 1720 werd ik aangesteld als bouwmeester van de stadswerken. Ik heb dit ambt met ijver en nauwgezetheid vijftig jaar lang bediend. Door het economisch reglement, artikel 62, werd mijn inkomen, alleen voor de inspectie (der stadswerken), gesteld op L 70, waardoor L 35 wegviel⁵. Ik had nog een andere bron van inkomen wegens het opstellen van de kramen van de jaarmarkt⁶. Dit bracht mij L 30 groten op. Dat geld heb ik ongestoord getrokken gedurende 29 jaar. Ik had dit ambt gekocht voor L 300 groten en heb die som betaald. Zo had ik jaarlijks een inkomen van L 100. Dat alles werd mij ontnomen tot schade van weduwen en wezen en andere schuldeisers⁷. Indien ik, steller van het verzoekschrift, deze schade zelf berokkend had, zou ik verdienen gestraft te worden. Op 18 maart 1772 werd ik gecolloqueerd

3. Zie over J.J.P. Vilain XIII (1712-1777) P. LENDERS in *Nationaal Biografisch Woordenboek*, Brussel, 1966, dl. II, blz. 909-915.

4. Volgens M. ALLAERT, *Ghedinboeck Brugse Kroniek over 1713-1787*. Inleiding door A. SCHOUTEET, Brugge, 1953, blz. 20 gebeurde het eerste bezoek op 12 september 1752 te zes uur 's morgens. Van het tweede bezoek wordt door M. Allaert geen expliciete vermelding gemaakt. Alleen tekende hij op «na alhier alle bezienwaardigheden bewonderd te hebben» (blz. 24).

5. Slaat op het Reglement voor het financieel beheer van de stad Brugge van 18 maart 1765 in *Recueil des ordonnances des Pays Bas Autrichiens*, dl. IX, Brussel, 1897, blz. 173. De wedde van Pulinx als inspecteur der stadswerken werd tweemaal gewijzigd. Aanvankelijk moet zij twee schellingen per dag bedragen hebben. In 1735 werd hieraan L 35 toegevoegd. In 1765 werd de hele wedde op L 70 teruggebracht. Vandaar het verlies van L 35.

6. De hier vermelde functies komen overeen met de officieën opgesomd door L. DEVLIEGHER s.v. *Pulinx senior H.* in *Nationaal Biografisch Woordenboek*, Brussel 1966, dl. II, blz. 712. Het reglement van 18 maart 1765 vermeldt naast zijn ambt van inspecteur der stadswerken de officies van ontvanger van de oude halle en bewaker van de jaarmarkt. Voor de beide eerste, die steeds samen gingen, kreeg hij L 70, voor het ambt van bewaker van de jaarmarkt L 30.

7. Omdat hij met dat geld zijn schulden verder zou afbetaald hebben.

en heeft men mij onverwacht een briefje doen tekenen. Men gaf mij daarvoor alleen als reden op dat mijn schuldeisers toch met mijn inkomen zouden weglopen. Ik ben er zeer gevoelig aan dat ik, op de ouderdom van 76 jaar en blind, mijn schulden niet kan voldoen. Het meest pijnlijke is dat ik mij bevind op een plaats waar men personen omwille van hun slecht gedrag onderbrengt. Mij in die klasse te bevinden is voor mij de ergste vernedering.

In het bijzonder verzoek ik U.E. mij te willen informeren over hetgeen Zijne Hoogheid voor mij zal believen te doen en deze beslising te willen adresseren aan Alexander Emmery in de Steenstraat, die met mijn dochter gehuwd is. Indien er echter enig verzet zou rijzen, zou ik U.E. willen verzoeken mij daarvan kennis te geven daar ik U.E. als mijn beschermer aanzie. Mijn pen kan niet voldoende weergeven hoe pijnlijk de toestand voor mij is, vermits ik vanaf mijn jonge jaren steeds het stadsbelang met alle zorg gediend heb en tot in 1735 mijn ambt heb uitgeoefend voor een klein loon van 2 schellingen per dag.

Verdere informatie zal U.E. halen uit hetgeen hiernaast als bijlage komt. Ik durf erop betrouwen dat U.E. aan Zijne Koninklijke Hoogheid het verzoek zult overmaken mij mijn vrije woonst en het inkomen, dat hiervoor vermeld werd, terug te geven en dat ik — om alle problemen van aanhouding en dergelijke te voorkomen — dit mag bekomen als onderhoudsgeld voor een oude en insolvente ambtenaar. Hierdoor wordt de stad niet meer belast. Het komt het gezag van Zijne Hoogheid toe mij in staat te stellen dat ik van dit inkomen voor de rest van mijn dagen in rust en vrede mag genieten. Hiervoor durf ik beroep doen op de goedheid van U.E. daar ik mij beroofd zie van alle hulp en troost en mij dat hard valt. Ik heb mijn leven lang hard gewerkt en werd door iedereen geëerbiedigd en bevind mij nu zonder raad of hulp in de gevangenis. U gelieve dit toch te bemerken dat er geen toestand ongelukkiger kan zijn dan deze.

Mogelijk kan Zijne Koninklijke Hoogheid de bedenking maken dat hij deze stad niet opnieuw wil belasten. Wil Zijne Koninklijke Hoogheid dan doen inzien dat de stad deze alimentatie van fl. 600 per jaar echt aan mij schuldig is en dat zij mij dit betaald heeft tot september 1770 overeenkomstig bijgevoegd bordereel, niettegenstaande dat baas Pulinx toen al blind was. Het moet trouwens gezegd worden dat alle ambtenaren in stadsdienst het recht hebben een persoon in hun plaats te stellen indien zij hun dienst niet kunnen waarnemen en dit aan mij geweigerd werd.

Wil daarom zo goed zijn Uw aandacht te geven aan hetgeen bij deze voor mij gevraagd wordt en mij, zo vlug dit mogelijk is, opnieuw in het genot te stellen van mijn inkomen.

Ik heb de eer met alle ootmoed en eerbied te zijn, Mijnheer,

Uw ootmoedige en welwillende dienaar
Dit is het merkteken + van Hendrik Pulinx de Oude

Brugge 7 september 1773.

Nota :

Het valt aan te stippen dat het aan sommige heren van het schepen-college onbekend was waarom ik de 50 pond 's jaars ontving. Daarop heb ik een memorandum ingediend, dat op 30 maart 1763 in het college werd besproken. Hieruit blijkt dat ik over stadswerken beliste ten belope van L 3.433-8-8 en dat ik verder in kleine posten de som van L 6.620-9-0 betaald heb zodat het kleine loon van 13 stuivers daags niet voldoende was om zulk een arbeid te volbrengen. In 1735 werd beslist mij mijn leven lang een bijkomende wedde van 50 pond groten uit te betalen. Deze regelingen zal U.E. in de stadsrekeningen van 1735 terug vinden met het nodige detail. Het werd door de regeringscommissarissen bij de controle van de rekeningen goedgekeurd en ik heb het ontvangen tot in 1765, d.i. gedurende 30 jaar⁸.

8. Tussen 1735 en 1765 nl. Cfr. verder in tekst.

BOEKBESPREKING

H. VAN DER WEE en E. VAN CAUWENBERGHE (Eds.), **Productivity of land and agricultural innovation in the Low Countries (1250-1800)**. Leuven, University Press, en Belgisch Centrum voor Landelijke Geschiedenis nr. 54, Leuven, 1978, VIII + 187 blz. Met de medewerking van (behalve de uitgevers) F. Daelemans, F. De Wever, M.P. Gutmann, J.C.G.M. Jansen, M.-J. Tits-Dieuaide, C. Vandembroeke, W. Vanderpijpen, A.M. Van der Woude.

A. VERHULST en C. VANDENBROEKE (Eds.), **Landbouwproductiviteit in Vlaanderen en Brabant 14de-18de eeuw**. Studia Historica Gandensia nr. 223 en Belgisch Centrum voor Landelijke Geschiedenis nr. 56, Gent, 1979. XX + 414 blz. Met de medewerking van (behalve de uitgevers) F. Daelemans, J. Mertens, E. Thoen, P. Vandewalle, J. Vermaere.

Sinds enkele jaren is in de historische wereld een hernieuwde belangstelling ontstaan voor de studie van de landbouwproductiviteit en -productie. De Nederlanden bleven op dit vlak een heel stuk achterop in vergelijking met de ons omliggende landen. Nochtans is het duidelijk dat het hier een essentiële faktor in de geschiedenis betreft. De mogelijkheden tot het al dan niet uitbreiden van de voedselvoorraad, inzonderheid door middel van de graanteelt, zijn bepalend voor de studie van de levensstandaard omdat het graan tot het einde van de 18e eeuw het hoofdbestanddeel vormde in het voedselpakket van de mens. De twee geciteerde studies trachten een deel van deze achterstand weg te werken. Het past beide hier onder één noemer te plaatsen, niet alleen

omdat de thematiek grotendeels dezelfde is, maar ook omdat hun opvatting gelijkaardig is : in de twee werken gaat het om een verzameling van artikelen, voorafgegaan door een resumerende inleiding van de uitgevers. Het dient echter vooraf gezegd dat het ene (Verhulst - Vandenbroeke eds.) zich uitsluitend, het andere (Van der Wee - Van Cauwenberghe eds.) zich hoofdzakelijk beperkt tot de Zuidelijke Nederlanden (op de bijdrage van A.M. Van der Woude na).

Tot voor korte tijd aanvaarde men in verband met de landbouwopbrengst de theorie die vooral door de Nederlandse historicus B.H. Slicher Van Bath werd naar voor gebracht en die steunde op de separate gegevens die toen ter beschikking stonden. Hij kwam aldus tot een model van een progressief toenemende agrarische produktiviteit van de middeleeuwen tot het einde van de 14de eeuw ten gevolge van een steeds verder evoluerende landbouwtechniek.

Sinds echter de laatste twee decennia het sociaal-ekonomisch georiënteerde onderzoek zich meer en meer toelegt op de studie van het platteland zijn heel wat nieuwe bronnen en werkingsmethoden aan het licht gekomen. Op initiatief van de Franse historicus E. Le Roy Ladurie werden hierover twee internationale congressen georganiseerd te Parijs, nl. in januari 1969 en juli 1977. Ook op het internationaal congres te Edinburgh in de zomer van vorig jaar kwam dezelfde problematiek opnieuw aan bod. De confrontatie van de nieuwe gegevens leidde ertoe dat een groot deel van de geleerden tot de overtuiging zijn gekomen dat het vroeger algemeen aanvaarde model diende genuanceerd, en zelfs geheel herzien te worden. Zo blijkt stilaan dat de evolutie van de graanproduktie van de volle middeleeuwen tot op heden niet rechtlijnig (stijgend) verliep. Veeleer is men geneigd aan te nemen dat in de meeste gebieden de landbouwomzet een hoogtepunt had bereikt in de 13e eeuw, een hoogtepunt dat vóór de tweede helft van de 18e eeuw niet meer werd bereikt (of slechts in geringe mate werd overschreden). Sommigen twifelen zelfs aan de betekenis van de «agrarische revolutie» die men zo graag situeert in de tweede helft van de 18e eeuw. De landbouwproduktiviteit schijnt nog minder geëvolueerd te zijn.

De resultaten in verband met de Nederlanden zoals ze naar voor komen uit deze twee werken blijken, in grote lijnen, vrij conform te zijn aan het (vernieuwd) Europees model zoals het daarnet werd geschetst.

Ook de bronnen en de methodes zijn geïnspireerd op de buitenlandse voorbeelden, al werd voor het eerst met deze doeleinden dokumentatie verwerkt die typisch is voor onze streken. De gebruikte bronnen zijn verschillend al naar gelang ze inlichtingen verschaffen over de «produktiviteit» of de «produktie». Terecht werd op dit onderscheid ondermeer door J. Mertens gewezen. Verschillende auteurs verwarren echter ook in de hier besproken studies deze begrippen. Onder de *produktiviteit*, in

dit geval de fysische grondproductiviteit, dient te worden verstaan de waarde van de produktie per eenheid, in deze kontekst van de graanproduktie per (bebouwde) oppervlakte-eenheid (over de produktiviteit van de andere gewassen zijn maar weinig gegevens beschikbaar). Nieuwe cijfers werden in dit verband voornamelijk gepubliceerd door M.J. Tits-Dieuaide (voor de streek van Leuven, 15e-18e eeuw, op basis van enkele — voor onze streken zeer zeldzame — door een grootgrondbezitter rechtstreeks geëxploiteerde gronden), P. Vandewalle (voor het gebied rond Veurne, 16e-18e eeuw) en C. Vandebroeke in samenwerking met W. Vanderpijpen (voor het Land van Aalst, 17e-18e eeuw). De twee laatstgenoemde studies maken voor het eerst met dit doel gebruik van de «staten van goed» (inventarissen van roerend en onroerend bezit opgesteld bij overlijden). Anderen bestuderen pacht- en verkoopprijzen van gronden, al spelen bij het bepalen van deze prijzen een hele boel andere elementen dan het rendement een rol (studies van F. De Wever, A.M. Van der Woude, M.J. Tits, E. Van Cauwenberghe en H. Van der Wee). Het valt op dat de landbouwproductiviteit tijdens het Ancien Régime in vergelijking met het buitenland wel vrij hoog was, maar toch in vele streken lager lag dan men vroeger hierover heeft gedacht en geschreven. Voor de 17e eeuw bijvoorbeeld bereikt men in de streek van Aalst een opbrengst van ongeveer 13 hl./ha.; in de streek van Oudenaarde 14 hl.; in de streek van Veurne komt men tijdens dezelfde periode tot een gemiddelde opbrengst van ongeveer 13 hl./ha. Dit alles is vrij gering, wanneer men deze cijfers vergelijkt met wat we weten voor Noord-Frankrijk, waar een recente studie van A. Derville (nadien verschenen) bekend maakte dat in de streek van Rijsel reeds in de 13e, 14e, 15e eeuw opbrengsten werden bereikt van 21,24 hl. per ha. gemiddeld. Deze grote lokale verschillen kunnen niet uitsluitend door bodemkundige factoren worden bepaald. Ongetwijfeld was ook de landbouwtechniek van belang. Op dit terrein is sinds P. Lindemans (Geschiedenis van de landbouw in België, 1952), behalve voor enkele Waalse gewesten, nog maar weinig onderzoek gebeurd en ook in deze boeken komt dit onderwerp zogoed als niet ter sprake, al worden hier en daar wel enkele speculaties in die zin gedaan. Zijn de interregionale verschillen vrij groot, wat betreft de evolutie zijn de (schaarse) gegevens betreffende de landbouwproductiviteit vrij eenvormig: vóór 1750 kan alleen een geringe vooruitgang worden vastgesteld in de 16e eeuw (of is dit alleen aan klimatologische oorzaken te wijten?). Men is unaniem over het feit dat de tweede helft van de 18e eeuw een fase van vooruitgang is, al blijft men oneens over de impact ervan (cfr. C. Vandebroeke).

De evolutie van de *produktie* is lokaal veel meer gedifferentieerd. Produktie en produktiviteit hoeven immers niet noodzakelijk een parallel verloop te kennen. Al te vaak werd over het hoofd gezien dat bij de

bepaling van de omzet een aantal andere factoren doorslaggevend zijn, zoals de evolutie van het landbouwareaal (uitbreiding of inkrimping), maar vooral ook de verhouding tussen de diverse teelten. Wanneer bijvoorbeeld in een bepaald gebied de «armere» graansoorten (gerst, haver, spelt...) gedeeltelijk vervangen worden door «rijkere» (tarwe, rogge dan zal de produktiviteit van deze laatste misschien dalen (of konstant blijven), terwijl de waarde van de omzet kan stijgen (over de verhouding van de teelten in het Ancien Régime is echter maar weinig informatie ter beschikking, al zou o.m. de exploitatie van officiële tellingen, vooral tijdens crisisperiodes opgesteld, hierover meer kunnen leren). Toch heeft J.C.G.M. Jansen het in zijn, overigens interessante, bijdrage betreffende de streek van Zuid-Limburg (14e-18e eeuw) steeds over «tithes and the productivity of land», terwijl de opbrengsten van tienden precies een typische waarmeder zijn voor de produktie en veel minder voor de produktiviteit. Behalve in genoemde studie werden voor onze gewesten nog andere interseculaire tiendenseries gepubliceerd voor Brabant (F. Daelemans, 14e-18e eeuw), Zuid-Vlaanderen (E. Thoen, 14e-18e eeuw), Zeeuws-Vlaanderen (J. Vermaere, 15e eeuw) en het Luikse (M.P. Gutman, 17e-18e eeuw). Al deze series bevestigen de afwezigheid van enige economische groei van betekenis vóór 1750, al blijkt de dynamiek toch, globaal genomen, iets groter te zijn geweest dan het West-Europese gemiddelde.

Hoewel de nadruk in deze publikaties gelegd wordt op de publikatie van gegevens betreffende het eigenlijk onderwerp, trachten de meeste auteurs de diverse fenomenen in een ruimere kontekst te plaatsen. Zo wordt voor het Land Van Aalst het verband nagegaan tussen graanomzet en bevolkingsevolutie (C. Vandenbroeke, E. Thoen), M.P. Gutmann onderzocht de relatie met de oorlog in het Luikse tijdens de 17e-18e eeuw. Pachtprizen, opbrengstcijfers en exploitatiegrootte worden door H. Van der Wee en E. Van Cauwenberghe met elkaar geconfronteerd in hun artikel betreffende enkele grafelijke domeinen in Vlaanderen en Brabant. De besluiten in dit verband blijven echter provisoir omdat voor de Nederlanden nog te weinig regionale studies betreffende het platteland voorhanden zijn die de evolutie van de landbouwopbrengst in zijn sociaal-economische kontekst plaatsen (door ze in verband te brengen met bedrijfsgrootte, landbouwtechniek, arbeidsmarkt, afzetmogelijkheden, prijzen enz...), zoals we die bijvoorbeeld wel bezitten voor Frankrijk (Le Roy Ladurie, Bois, Neveux...).

Tot besluit kunnen we stellen dat beide werken een interessante bijdrage leveren tot onze kennis van de landbouw. Het is echter duidelijk dat het onderzoek nog in een beginfase zit. Bovendien kan een betere afbakening van de begrippen schijnbare tegenstellingen in de toekomst wegwerken.

E. THOEN

KRONIEK

PERSONALIA

Bibliografie A. Viaene. — Hier volgt de lijst van de bijdragen van onze betreunde voorzitter in de *Handelingen* van ons Genootschap verschenen.

Herinneren wij er eerst aan dat A. Viaene zijn vroegere leermeester Mgr. C. Callewaert, die op 6 augustus 1943 was overleden, opvolgde. Naar een moeilijk te controleren overlevering, was de keus van invloedrijke leden van het Genootschap op de leeraar van het St.-Lodewijkscollege gevallen om de geestelijke overheid te ontraden de veelbelovende historicus als pastoor buiten de bisschopsstad te verwijderen, en hem zo gedeeltelijk verloren te zien gaan voor de geschiedkundige vorsing. Dit gebeurde gedurende de oorlog, toen het Genootschap inactief was. Toen het in 1945 opnieuw vergaderde, was het ten huize van de nieuwe Voorzitter, 82 Annunciatenstraat, waar zijn gezellige eetzaal het toneel werd van de luimige tweespraken tussen «Egied» en «Michiel» en de onvergetelijke buien van vrolijkheid van deze laatste. Het administratieve werk werd meestal vlug geleid door de redactiesecretaris, de gezagvolle prof. Egied Strubbe. De meeste zorgen van de Voorzitter bleven ook naar zijn blad, *Biekorf*, gaan. Hij hield er nochtans aan in onze Handelingen aanwezig te zijn; hij plaatste er enkele bijdragen in, namelijk zijn langste en wellicht belangrijkste artikel: *Vlaamse vluchtelingen te Douai* en zijn ontdekkingen over de raadselachtige verblijven van de hlg. Ignatius van Loyola te Brugge. Niettemin zal het verwondering wekken dat hij, die de geschiedkundige werkzaamheid in West-Vlaanderen zo aandachtig in *Biekorf* bleef volgen, slechts twee boekbesprekingen voor onze *Handelingen* bezorgde. Zijn laatste bijdrage was toevallig de «In memoriam» van prof. Egied Strubbe († 1970), met

wie hij nauw bevriend was, en wiens laatste ogenblikken hij ook had bijgewoond.

N.H.

1. *Antonius Andries van Kortrijk, prior in de Duinenabdij (1585-1627)*. - 70 (1927), 187-189.
2. *De loonregeling van 1588 voor Veurne en Veurneambacht*. - 72 (1929), 180-191.
3. *Het stichtelijk vertaalwerk van Adrianus van Loo*. - 73 (1930), 101-118.
4. *En beeldstormer in Zuid-Vlaanderen, 1566*. - 73 (1930), 139-143.
5. *Inventarissen van de juwelen der abdij Ter Doest (1569)*. - 76 (1933), 159-163.
6. *In memoriam : le chanoine A.C. De Schrevel, 1850-1934*. - 79 (1936), 138-147.
7. *Strafbedevaarder in de rechtspraak van het O.-L.-Vrouwkapittel te Kortrijk*. - 80 (1937), 129-136.
8. *In memoriam : Mgr. C. Callewaert*. - 83 (1940-1946), 211-215.
9. *In memoriam : Dr. Paul Allossery*. - 83 (1940-1946), 219-221.
10. *In memoriam : Z.E.H. Emiel van Cappel*. - 85 (1948), 179-181.
11. *Pater Donche te Kortrijk (1807-1809)*. - 87 (1950), 171-181.
12. *Flansburg. En conjectuur uit 1538 van Jacob de Meyere*. - 88 (1951), 74-81.
13. *Jacob de Meyere. Een herdenking*. - 89 (1952), 5-13.
14. *Boekbespreking : A. Janssens de Bisthoven en R.A. Parmentier, Le Musée communal de Bruges (Les primitifs flamands. Corpus de la peinture des anciens Pays-Bas méridionaux au quinzième siècle, fasc. 1-4)*. Antwerpen, 1951. - 89 (1952), 90-92.
15. *Boekbespreking : J.E. Cornillie, Ieper door de eeuwen heen*, Langemark, 1951. - 89 (1952), 93-95.
16. *Twee zeldzame Brugse drukken van Hubert Goltzius*. - 90 (1953), 43-56.
17. *Vlaamse vluchtelingen te Douai. Hun verweer tegen Marnix' Biënkorf, 1578-1584*. - 93 (1956), 5-37.
18. *Ignatius van Loyola te Brugge, 1528-1530*. - 93 (1956), 145-155.
19. *Malou-Riga in de politieke omkeer te Ieper, 1791*. - 94 (1957), 47-52.
20. *In memoriam : Baron Charles Gillès de Pélichy*. - 96 (1959), 238-242.
21. *Een Brugs Vademecum voor de Rome- en Jeruzalemvaarder samengesteld door Rombout de Doppere, 1491*. - 100 (1963), 301-322.

22. *Appoort. Een term uit de kerkelijke boekhouding in Vlaanderen, 1300-1600.* - 103 (1966), 87-101.
23. *De tarieflijst van gerechtelijke bedevaarten van Geraardsbergen en van Gent.* - 104 (1967), 203-214.
24. *De historiograaf Jan-Baptist Gramaye. Zijn rondreis in West-Vlaanderen, 1608-1612.* - 108 (1971), 319-330.
25. *In memoriam Prof. E.I. Strubbe.* - 108 (1971), 109-116.

In memoriam prof. dr. J. Duverger. — Op 2 augustus 1979 overleed prof. dr. J. Duverger (*11 oktober 1899), hoogleraar-emeritus aan de Gentse Rijksuniversiteit. Prof. Duverger was een kunsthistoricus die de kunstgeschiedenis op een streng-historische wijze beoefende; stijlkritiek lag hem minder; dichtelijke beschrijvingen en esthetische beschouwingen waren hem vreemd. Wat hij neerschreef, was doordacht en van blijvende waarde. Wij denken hier o.m. op zijn studie «Nieuwe gegevens aangaande XVIde eeuwse beeldhouwers in Vlaanderen en Brabant» (1953; met M. Onghena en K. Van Daalen), aan «Brugse schilders ten tijde van Jan van Eyck (*Bul. Kon. Musea Schone Kunsten*, 4, 1955, 83-119), aan «Lanceloot Blondeel (1498-1561). Zijn rol en betekenis» (met E. Roobaert, in *Gentse Bijdragen tot de Kunstgeschiedenis*, 18, 1959-1960, 95-105), aan talrijke bijdragen over de gebroeders van Eyck (cfr. zijn «De navorsing betreffende de van Eyck's», in *Het oude Land van Loon*, 9, 1954, 192-210). Jammer, dat zijn beloofde studie over het praalgraf van Maria van Bourgondië beperkt gebleven is tot enkele voorlopige mededelingen.

Een kunsttak die hem nauw aan het hart lag, was wel de tapijtkunst. In 1951 stichtte hij de «Vereniging voor de geschiedenis van de textiele kunsten» en in 1953 het tijdschrift *Artes textiles*; in 1954 was hij medeoprichter van het «Centrum voor de geschiedenis van de Vlaamse tapijtkunst». In *Artes textiles*, 2, 1954-1955, 3-17, schreef hij «Schilders en borduurwerkers aan de arbeid voor een vorstenduel te Brugge in 1425 (met dr. J. Versyp). Eveneens met J. Versyp publiceerde hij «Brugs tapijtwerk in het Paleis van het Brugse Vrije en het belang ervan voor de kennis van de Brugse tapijtkunst» (in *Album Albert Schouteet*, Brugge, 1973, 75-84).

Met prof. dr. H. van Gelder deelde hij de redactie van de 3e uitgave van de *Kunstgeschiedenis der Nederlanden* (3 dln., 1954-1956). Hij was redacteur van *Twintig eeuwen Vlaanderen*, deel 11, II: «Bouwkunst, beeldende kunst en kunstnijverheid» (1978). In beide uitgaven schreef hij zelf ook verscheidene bijdragen.

Tenslotte dient hier het sinds 1964 verschijnende *Nationaal Biografisch*

Woordenboek vermeld te worden, een onderneming waarvoor redactie-secretaris Duverger zich én als wetenschapsmens én als Vlaming totaal heeft ingezet.

Luc Devliegher

In memoriam M. Selschotter. — Op 18 november 1979 overleed te Brussel dr. Marcella Wenes-Selschotter (°1896). In ons tijdschrift publiceerde ze in jg. 70 (1927), 174-180. «Romaansche sculptuur te Brugge. De doop van den H. Basilius in de onderkapel van het H. Bloed» en in jg. 73 (1930), 1-35 «Henri Pulinx, sculpteur brugeois (1698-1781)» dat nog altijd het basisartikel is over deze 18de-eeuwse beeldhouwer.

In andere tijdschriften publiceerde zij nog over grafmonumenten uit de 15de en 16de eeuw te Brugge.

ALGEMENE GESCHIEDENIS EN OUDHEIDKUNDE

Sociaal-economische en demografische structuur van de vlaamse bevolking in het jaar IV. — Gedurende de Franse overheersing (1795-1814) grepen in ons land in bijna alle sectoren van het maatschappelijke leven grondige hervormingen plaats. De belangrijkste was wellicht de administratieve reorganisatie. Het rijk werd ingedeeld in departementen, kantons en municipaliteiten. Een ambtenaren-hiërarchie werd uitgebouwd.

Op 10 Vendémiaire IV (2 oktober 1795) vaardigde de Nationale Conventie een wet uit over de ordehandhaving in de gemeenten¹. Hierdoor werd elke gemeente verplicht een lijst op te stellen van alle inwoners. Deze lijst moest de naam, leeftijd, staat of beroep van al de inwoners boven de 12 jaar met hun woonplaats, het aantal kinderen onder de 12 jaar en eventueel de datum van aankomst in de gemeente bevatten. Niet elke gemeente volgde dit bevel trouw op. Sommige lieten zelfs meerdere jaren voorbij gaan alvorens de gevraagde telling in te leveren, en misschien is de telling op bepaalde plaatsen zelfs nooit uitgevoerd. Het is duidelijk dat men vreesde dat de telling door de bezetter zou gebruikt worden voor fiscale en militaire doeleinden. Ondanks de onvolkomenheden is de telling van het Jaar IV zeer belangrijk. Het is de eerste

1. Zie hiervoor de uitvoerige studie van G. Gadeyne, *Bevolkingsregisters en tellingen (1794-1814)*, in *Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis* 112 (1975), 231-357.

telling die zoveel informatie bevat en die in principe dan toch voor gans het land uitgevoerd werd. Niet alleen zijn de uniformiteit en de rijkdom aan gegevens zeer groot, maar bovendien geeft zij de toestand weer op een cruciaal punt in de geschiedenis, namelijk op het ogenblik van de overgang van het Ancien naar het nieuwe Régime. De telling biedt dan ook enorme mogelijkheden om de demografische en economische structuur van onze gewesten beter te leren kennen.

Dit blijkt duidelijk uit de reeds bestudeerde gemeenten. We vermelden de studies van A. Cosemans over Brussel, J. De Belder over Antwerpen, J. De Brouwer over het land van Aalst, P. Deprez over de streek ten N.W. van Gent, F. Duchateau over Sint-Truiden, J. Grauwels over Maaseik, J. Vandenbroeke over de streek van Oudenaarde, R. Van Uytven over Heverlee en J. Verbeemen over Mechelen².

Van de telling moesten twee exemplaren gemaakt worden : één bestemd voor het kanton en één voor het departement. Het departement deelde dan de globale cijfers (bij ons weten enkel bevolkingsgegevens) mede aan Parijs. Door gebrek aan degelijke medewerking heeft het vele jaren geduurd voor deze telling klaar was. Sommige gemeenten leverden pas ca. 1810 een bevredigende telling, zodat wel eens van de eeuwigdurende telling gesproken werd. De telling is echter vrij gemakkelijk herkenbaar door de gegevens die erin opgenomen werden, al kunnen sommige ontbreken. In feite vertoont ze hetzelfde gegevenpatroon als onze eerste bevolkingsregisters.

Verleden jaar startte een interuniversitaire werkgroep van het Belgisch

2. A. COSEMANS, Bijdrage tot de demografische en sociale Geschiedenis van de stad Brussel 1796-1846. Brussel, 1966. J. DE BELDER, De telling van het Jaar IV (1796) te Antwerpen, in *Noordgouw*, 17 (1977), 27-47. J. DE BROUWER, Demografische evolutie van het land van Aalst, 1570-1800. Brussel, 1968. P. DEPREZ, De bevolking van Evergem, Knesselare, Ronsele en Zomergem in het licht van de volkstellingen van 1796-1798, in *Vijf Bijdragen tot lokale Demografie*, Brussel, 1963. F. DUCHATEAU, De bevolking van Sint-Truiden in 1796, in *Historische Bijdragen opgedragen aan Mgr. Dr. H. Kesters*, Sint-Truiden, 1971, 87-102. C. VANDENBROEKE, Bevolkingsstructuur en gezinstypologie in Zuid-Oost-Vlaanderen op het einde van het Ancien-Régime, in *Handelingen van de Geschied- en Oudheidkundige kring van Oudenaarde*, 18 (1796), 243-305. R. VAN UYTVEN, Heverlee en Oud-Heverlee in 1795. Een demografische bijdrage tot de studie van het Brabantse platteland, in *Heverlee*, 1 (1959-1960). J. VERBEEMEN, Mechelen in 1796. Demografische en sociaal-economische studie, in *Handelingen Koninklijke Kring voor Oudheidkunde, Letteren en Kunst van Mechelen*, 58 (1954), 135-179. J. GRAUWELS, De bevolking van Maaseik in 1796, in *Het Oude Land van Loon*, 12 (1957), 87-102.

Centrum voor Landelijke Geschiedenis o.l.v. prof. dr. H. Van der Haegen met een B.T.K. project dat beoogde

1° al de bestaande tellingen te inventariseren. Dat is gebeurd voor bijna 900 gemeenten in de vlaamse provincies en Brabant.

2° al de gegevens op uniforme wijze in een computerbestand op te nemen. De opname (op dit ogenblik reeds 340 gemeenten) van al de gegevens van de telling werd gecentraliseerd in drie kernen : nl. Antwerpen o.l.v. dr. J. De Belder, Gent o.l.v. dr. C. Vandenbroecke en Leuven o.l.v. dr. M. Cloet en dr. H. Van der Haegen.

In dit laatste centrum worden de gegevens op computer gezet. Voor 88 Limburgse gemeenten is dit bestand reeds volledig in orde.

Op dit ogenblik zijn de tellingen die in de Rijksarchieven van Antwerpen, Brugge, Brussel, Gent en Hasselt (kopie Maastricht) aanwezig zijn, geïnventariseerd. In de Rijksarchieven bleken voor een zeer beperkt aantal gemeenten (o.m. in Brabant) de twee exemplaren (kantonale en departementale) aanwezig te zijn. Voor andere is de telling voor twee verschillende jaartallen voorhanden. Er blijkt echter zeer duidelijk dat voor heel wat gemeenten geen exemplaar kon teruggevonden worden in de Rijksarchieven, terwijl voor een aantal gemeenten de tellingen zo slecht uitgevoerd werden dat ze onbruikbaar zijn.

Vroegere studies tonen dat er in een aantal stedelijke en gemeentelijke archieven de telling (vermoedelijk het kantonale exemplaar) bewaard bleef. We zouden nu aan de lezer van het tijdschrift willen vragen ons mede te delen in welke gemeentelijke (of privéarchieven) zij nog exemplaren van de telling terugvonden, dit niet alleen voor de ontbrekende gemeenten maar ook voor de andere. De kans bestaat immers dat de lokale exemplaren van een betere kwaliteit zijn. Dit om de studie tot een zo juist en volledig mogelijk resultaat te leiden. De lijst van de thans geïnventariseerde Westvlaamse gemeenten drukken wij hierbij ter informatie af.

Prof. dr.H. Van der Haegen
Belgisch Centrum voor Landelijke Geschiedenis
Celestijnenlaan 300, Leuven

PROVINCIE WEST-VLAANDEREN	FRANS FONDS						
	Adm. Arr. Brugge	Jaar	nr.	Jaar	nr.	Jaar	nr.
31005 BRUGGE		IV	1235				
31006 DAMME		VII		VII	1244		
31008 HEIST		VII		VII	1246		
31010 HOEKE		VII		VII	1246		
31013 KNOKKE		VII		VII	1246		
31014 KOOLKERKE		VII		VII	1244		
31015 LAPSCHEURE		IV	1242	VII	1246		
31016 LISSEWEGE		VII		VII	1244		
31019 MOERKERKE		VII		VII	1244		
31020 NIEUWMUNSTER		IV	1237 A				
31023 OOSTKERKE-BRUGGE		VII		VII	1245		
31024 RAMSKAPELLE-BRUGGE		VII		VII	1246		
31029 SINT-KRUIS		IV	1236				
31039 WESTKAPELLE		IV	1242	VII	1246		

PROVINCIE WEST-VLAANDEREN	FRANS FONDS						
	Diksmuide	Jaar	nr.	Jaar	nr.	Jaar	nr.
32002 BOVEKERKE		IV	1236				
32004 ESEN		IV	1236				
32005 HANDZAME		IV	1241				
32011 KORTEMARK		IV	1241				
32013 LEKE		VII		VII	1244		
32014 LO		1237 A	IV	1237 A		IV	1237 B
32014 LO		1237 B					
32016 NIEUWKAPELLE			IV	1237 B			
32018 OOSTKERKE DIKSMUIDE			IV	1239			
32019 OUDEKAPELLE			IV	1237 B			
32020 POLLINKHOVE		1237 A	IV	1237 A		IV	1237 B
32020 POLLINKHOVE		1237 B					
32021 RENINGE			IV	1237 B			
32023 STUIVEKENSKERKE		VII		VII	1245		
32017 NOORDSCHOTE			IV	1237 B			

Ieper	FRANS FONDS					
	Jaar	nr.	Jaar	nr.	Jaar	nr.
33006 KOMEN	IV	1241				
33007 DIKKEBUS	IV	1236	VII	1244		
33008 DRANOUTER	IV	1242				
33009 ELVERDINGE	IV	1237 B				
33011 GELUWE	IV	1242				
33013 HOUTHEM	IV	1242				
33016 KROMBEKE	IV	1237 B				
33017 LANGEMARK	IV	1237 A				
33020 NIEUWERKE (WEST-)	IV	1242				
33021 OOSTVLETEREN	IV	1237 B				
33025 POPERINGE	IV	1240				
33027 RENINGELST	IV	1236				
33028 ROESBRUGGE-HARINGE	IV	1237 A				
33030 VLAMERTINGE	IV	1236				
33032 WAASTEN	IV	1241	VII	1246		
33033 WATOU	IV	1237 B				
33034 WERVIK	IV	1242				
33036 WESTVLETEREN	IV	1237 B				
33039 WULVERGEM	IV	1242				
33040 ZANDVOORDE IEPER	IV	1242				
33043 ZUIDSCHOTE	IV	1237 A				
33005 BRIELEN	IV	1237 B				

Kortrijk	FRANS FONDS					
	Jaar	nr.	Jaar	nr.	Jaar	nr.
34001 AALBEKE	IV	1236				
34005 BELLEGEM	IV	1236				
34011 DOTTENIJS	IV	1236				
34012 SPIERE	IV	1236				
34013 GIJZELBRECHTEGEM	IV	1236				
34017 HELKIJN	IV	1236				
34018 HERZEEUW	IV	1236				
34024 KOOIGEM	IV	1236				
34027 LAUWE	IV	1236				
34029 LUINGNE	IV	1236				

34030 MARKE	IV 1236	
34031 MENEN	VII	VII 1245
34033 MOORSELE	VII	VII 1245
34034 MOESKROEN	IV 1236	
34037 REKKEM	IV 1236	
34038 ROLLEGEM	IV 1236	
34039 SINT-DENIJS	IV 1236	
34045 WEVELGEM	VII	VII 1245

PROVINCIE WEST-VLAANDEREN

FRANS FONDS

Oostende	Jaar	nr.	Jaar	nr.	Jaar	nr.
35001 BEGEGEM	VII		VII	1244		
35004 ETTELGEM	VII		VII	1244		
35005 GISTEL	VII		VII	1244		
35008 LEFFINGE	VII		VII	1244		
35009 LOMBARDSIJDE		IV	1238			
35010 MANNEKENSVERE		IV	1238			
35011 MIDDELKERKE		IV	1238			
35012 MOERE	1244	VII		VII	1244	
35012 MOERE	1246	VII		VII	1246	
35013 OOSTENDE		IV	1238			
35014 OUDENBURG		IV	1237 B			
35015 ROKSEM	VII		VII	1244		
35016 SCHORE		IV	1237 B		IV	1238
35018 SLIJPE	VII		VII	1244		
35022 WESTENDE		IV	1238			
35023 WESTKERKE	VII		VII	1244		
35024 WILSKERKE	VII		VII	1244		
35025 ZANDE	VII		VII	1244		
35027 ZEVEKOTE	VII		VII	1244		
35028 MARIAKERKE	VII		VII	1244		

ROESELARE	FRANS FONDS					
	Jaar	nr.	Jaar	nr.	Jaar	nr.
36001 ARDOOIE						
36002 BEVEREN ROESELARE			IV	1237 A		
36003 DADIZELE			IV	1238		
36004 EMELGEM		VII			VII	1245
36005 GITS			IV	1237 A		
36006 HOOGLEDE	1237 A		IV	1237 A		IV 1237 B
36006 HOOGLEDE	1237 B					
36007 INGELMUNSTER		VII			VII	1245
36008 IZEGEM		VII			VII	1245
36009 KACHTEM			IV	1237 A	VII	1245
36010 LEDEGEM			IV	1238	VII	1245
36013 OEKENE			IV	1237 A		
36014 OOSTNIEUWKERKE	1237 A		IV	1237 A		IV 1237 B
36014 OOSTNIEUWKERKE	1237 B					
36015 ROESELARE			IV	1240		
36018 SINT-ELOOIS-WINKEL			IV	1238	VII	1245
36019 STADEN			IV	1237 A		
36020 WESTROZEBEKE			IV	1237 A		
36016 ROLLEGEM-KAPELLE					VII	1245

TIELT	FRANS FONDS					
	Jaar	nr.	Jaar	nr.	Jaar	nr.
37001 AARSELE			IV	1242	VII	1246
37002 DENTERGEM		VII			VII	1246
37003 EGEM		VII			VII	1245
37004 KANEGEM		VII			VII	1246
37005 KOOLSKAMP		VII			VII	1245
37006 MARKEGEM		VII			VII	1246
37007 MEULEBEKE		VII			VII	1245
37008 OESELGEM		VII			VII	1246
37009 OOGEM			IV	1237 A		
37011 PITTEM		VII			VII	1245
37012 RUISELEDE			IV	1241	VII	1245
37014 SINT-BAAFS-VIJVE			IV	1242		
37015 TIELT			IV	1241	VII	1246
37016 WAKKEN			IV	1242		
37017 WIELSBEKE		VII			VII	1246

PROVINCIE WEST-VLAANDEREN	FRANS FONDS						
	Veurne	Jaar	nr.	Jaar	nr.	Jaar	nr.
38001 ADINKERKE		IV 1241		VII 1246			
38002 ALVERINGEM		IV 1237 B					
38003 AVEKAPELLE		IV 1239		VII 1245			
38004 BEVEREN VEURNE		IV 1237 A					
38006 BULSKAMP		IV 1241		VII 1246			
38007 EGGewaartskapelle		IV 1241		VII 1246			
38008 GIJVERINKHOVE	1237 A	IV 1237 A				IV 1237 B	
38008 GIJVERINKHOVE	1237 B						
38009 HOOGSTADE		IV 1237 B					
38010 HOUTEM		IV 1237 B					
38011 IZENBERGE	1237 A	IV 1237 A				IV 1237 B	
38011 IZENBERGE	1237 B						
38012 KOKSIJDE		IV 1241		VII 1246			
38013 LEISELE	1237 A	IV 1237 A				IV 1237 B	
38013 LEISELE	1237 B						
38015 MOEREN DE		IV 1238					
38015 NIEUWPOORT							
38016 OEREN	1237 A	IV 1237 A				IV 1237 B	
38016 OEREN	1237 B						
38017 OOSTDUINKERKE	1238	IV 1238				IV 1238	
38017 OOSTDUINKERKE	1238						
38019 PERVIJZE		IV 1239		VII 1245			
38021 SINT-JORIS VEURNE		IV 1238					
38022 SINT-RIJKERS	1237 A	IV 1237 A				IV 1237 B	
38022 SINT-RIJKERS	1237 B						
38023 STAVELE		IV 1237 A					
38024 STEENKERKE		IV 1241		VII 1246			
38025 VEURNE		IV 1241					
38026 VINKEM		IV 1237 B					
38027 WULPEN		IV 1241					
38028 WULVERINGEM		IV 1237 B					
38030 ST-KATHARINAKAPELLE				VII 1245			
(deel PERVIJZE)							

Industriële archeologie. — De Vlaamse Vereniging voor Industriële Archeologie is een vereniging zonder winstoogmerk waarvan de statuten gepubliceerd werden in de Bijlagen van het Belgisch Staatsblad, van 24.08.1978.

De doelstellingen worden door art. 2 der statuten omschreven als :

- 1° Het promoveren der industriële archeologie, en van het wetenschappelijk onderzoek in dit verband ;
- 2° Het zich inzetten voor het behoud van industrieel-archeologische relikten. Als industriële archeologie wordt gezien : de studie van de materiële cultuur der industriële periode.

Monumentenzorg in Nederland. — Door de Nederlandse Rijksdienst voor de Monumentenzorg werden in 1977-1978 zes foto-vouwbladen uitgegeven met de bedoeling de bevolking voor te lichten over de monumenten en hun geschiedenis. Deze vouwbladen, geïllustreerd met foto's en tekeningen, behandelen de molens, boerderijen, kastelen, kerken, woonhuizen en stads- en dorpsgezichten. Deze brochures werden dit jaar samengebracht in een boek «Kijken naar monumenten in Nederland». (Uitg. Bosch en Keuning te Baarn), waarin nog een zevende hoofdstuk over industriële architectuur toegevoegd werd. Wie over de Nederlandse monumentenzorg heel wat wil vernemen, kan terecht bij J. Tillema, «Schetsen uit de geschiedenis van de Monumentenzorg in Nederland» (658 blz., Staatsuitgeverij, Den Haag, 1975).

PLAATSELIJKE GESCHIEDENIS EN OUDHEIDKUNDE

Transitus arcuatus. — In een bespreking in deze jg., blz. 116-117, van de Franse vertaling van Galbertus' «Moord op Karel de Goede», behandelt prof. dr. N. Huyghebaert de betekenis van *in transitu qui arcuatus erat et ex lapidibus constructus* (c. 41), de boven de straat gelegen gaanderij tussen de grafelijke woning op de Burg en de vroeg-romaanse Sint-Donaaskerk. Dom Huyghebaert vertaalt : «une galerie qui était construite sur des arcs de pierre» en voegt erbij : «car il est question d'arcs, pas de voûte».

De uitvinder van de «overwelfde» gaanderij schijnt volgens hem F. Guizot (1825) te zijn, die in zijn Franse vertaling van Galbertus spreekt van «ce passage construit en pierres et en forme de voûte» (blz. 314). A. Duclos in «De Looze» (*Rond den Heerd*, 15, 1879-1880, 67-69, 89-91) spreekt op blz. 91 van een «gemetste gaanderie» en een «gewelfde gang». Ook J.B. Ross (1960) vertaalt in deze zin : «passage-

way, which was vaulted and made of stone» (blz. 175). Ook in de recente vertalingen (1978) van drs. A. Demyttenaere en prof. dr. J. Gengoux blijft de overwelfde stenen overgang bestaan.

Het is evident dat de boven de straat gelegen gaanderij gebouwd was op pijlers en rondbogen. Dit sluit echter een gewelf op de benedenverdieping hoegenaamd niet uit; het lexicon van J. Niermeyer geeft trouwens als vertaling van *arcuatus*: vouûté - vaulted. Overigens is een gewelf veiliger en duurzamer dan een zoldering van balken en planken. Op deze opengewerkte overwelfde benedenverdieping bevond zich de eigenlijke overgang of gaanderij die waarschijnlijk enkel met een houten dak overdekt was.

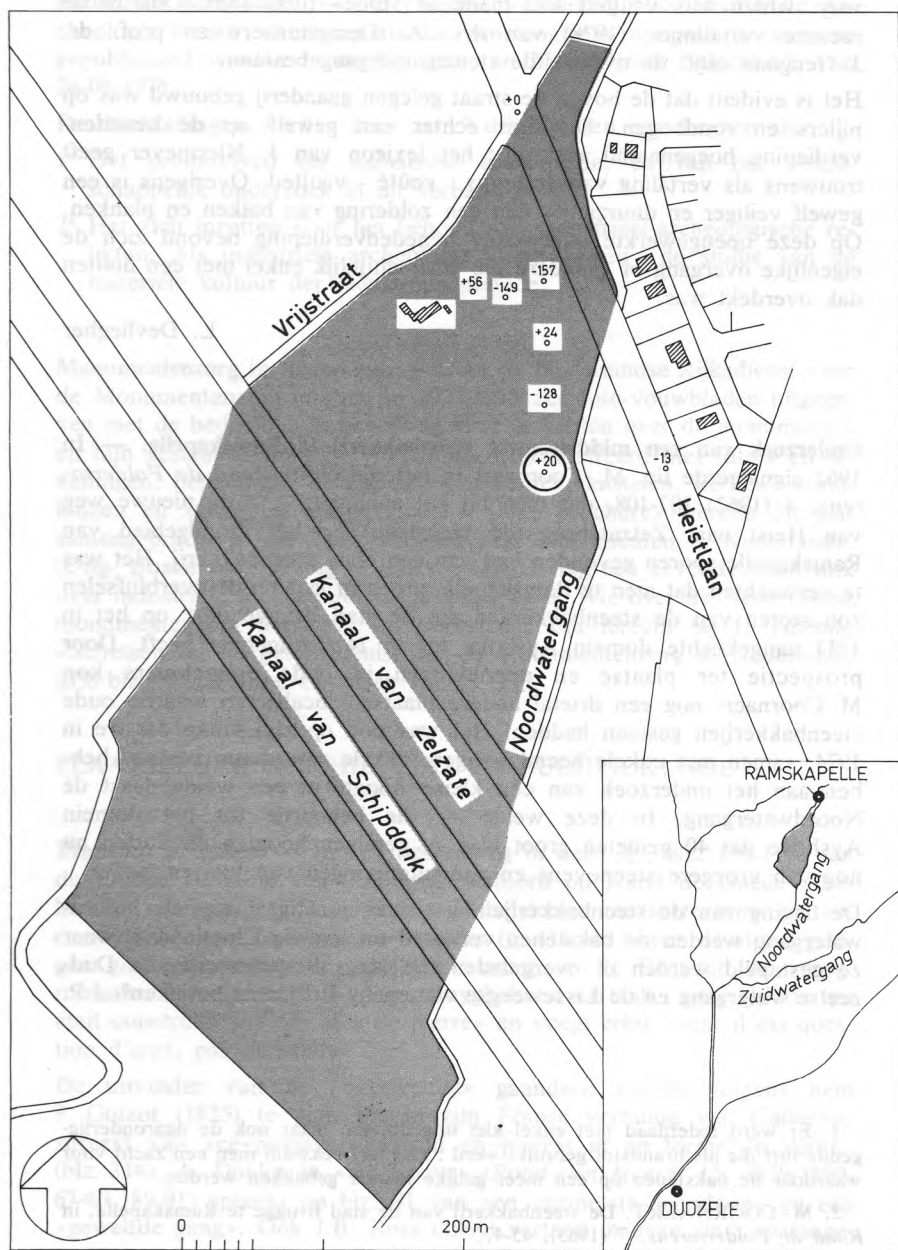
L. Devliegher

Onderzoek van een middeleeuwse steenbakkerij in Ramskapelle. — In 1962 signaleerde lic. M. Coornaert in het tijdschrift *Rond de Poldertorens*, 4 (1962) 107-108, dat men bij het aanleggen van de nieuwe weg van Heist naar Zelzatebrug (de Heistlaan) op het grondgebied van Ramskapelle sporen gevonden had van een oude steenbakkerij. Het was te verwachten dat men te Ramskapelle vroeg of laat op de overblijfselen zou stoten van de steenbakkerijen die de stad Brugge daar op het in 1331 aangekochte domein Ayshove tot in 1416 uitgebaat heeft. Door prospectie ter plaatse en opzoekingen in oude ommelopers kon M. Coornaert nog een drietal andere plaatsen localiseren waarop oude steenbakkerijen gestaan hadden. Het was ook op zijn vraag dat we in 1974, samen met enkele heemkundigen, enkele zaterdagen besteed hebben aan het onderzoek van een kleine hoogte in een weide naast de Noordwatergang. In deze weide — die behoorde tot het domein Ayshove dat 40 gemeten groot was — getuigen hoogten en putten nu nog van vroegere steenovens en van uitgravingen van klei en turf¹.

De ligging van de steenbakkerijen was zeer gunstig. Langs de Noordwatergang werden de bakstenen vervoerd tot aan de Cloetinsdam waar ze gestapeld werden of overgeladen om langs Stapelvoorde, de Dudzeelse watergang en de Lisseweegse watergang Brugge te bereiken². J.P.

1. Er werd inderdaad niet enkel klei uitgedolven, maar ook de daaronderliggende turf die als brandstof gebruikt werd; met turf bekwam men een zacht vuur waardoor de bakstenen op een meer gelijke manier gebakken werden.

2. M. COORNAERT, De steenbakkerij van de stad Brugge te Ramskapelle, in *Rond de Poldertorens*, 7 (1965), 45-47.

Het domein Ayshove te Ramskapelle. De hoogten en diepten in de weide getuigen van ovens en uitgravingen ; hoogte + 20 werd in 1974 onderzocht.

*Steenbakkerij van de stad Brugge,
op het in 1331 aangekochte leengoed
Aishove te Ramskapelle.*

*Tussen de zijmuur en de stoekgang
ligt nog een laag gebakken steen. De
kleurfoto toont de ovenvloer na ver-
wijdering van die laag gebakken
steen.*

*Het terrein van de
opgraving : in de
linker benedenhoek de
Noordwatergang.*

Sosson³ heeft uitgerekend dat de Brugse steenbakkerijen te Ramskapelle in de periode 1332-1416 ten minste zeventienhalf miljoen bakstenen vervaardigd hebben.

Ons onderzoek, dat tot enkele sleuven beperkt gebleven is, heeft een middeleeuwse steenbakkerij gedeeltelijk vrijgelegd, zonder nochtans alle problemen over grootte en opbouw van de oven te hebben kunnen oplossen. De verplichting elke zaterdagavond de gemaakte sleuf terug dicht te leggen, heeft ons onvoldoende gelegenheid gegeven om een overzichtelijk werkvlak te verkrijgen. Toch is uit het onderzoek gebleken dat de opgegraven oven tot het type veldoven behoort heeft, t.t.z. een oven met vier gemetselde baksteenmuren, waarvan één of twee langszijden voorzien was van kleine door bogen afgedekte openingen — stookgaten of vuurmonden — waardoor turf of hout in de daarachter gelegen vuurgangen of stookkanalen gebracht werd. Deze vuurgangen — aan weerszijden begrensd door rijen op hun kant geplaatste vormstenen — werden tijdens het stapelen van deze stenen uitgespaard en, op een hoogte van 50 à 70 cm afgedekt door over elkaar kragende stenen. Bovenaan werd de oven overdekt door enkele lagen bakstenen waarboven klei gelegd werd; in deze afdekking werden enkele trek gaten uitgespaard⁴.

De te bakken stenen werden langs de laadopening in een korte zijde, in de oven gebracht en gestapeld; na het vullen van de oven werd de opening met baksteen en klei toegemaakt.

Van zulke ovens bleven — zoals reeds gezegd — slechts enkele fragmenten bewaard⁵.

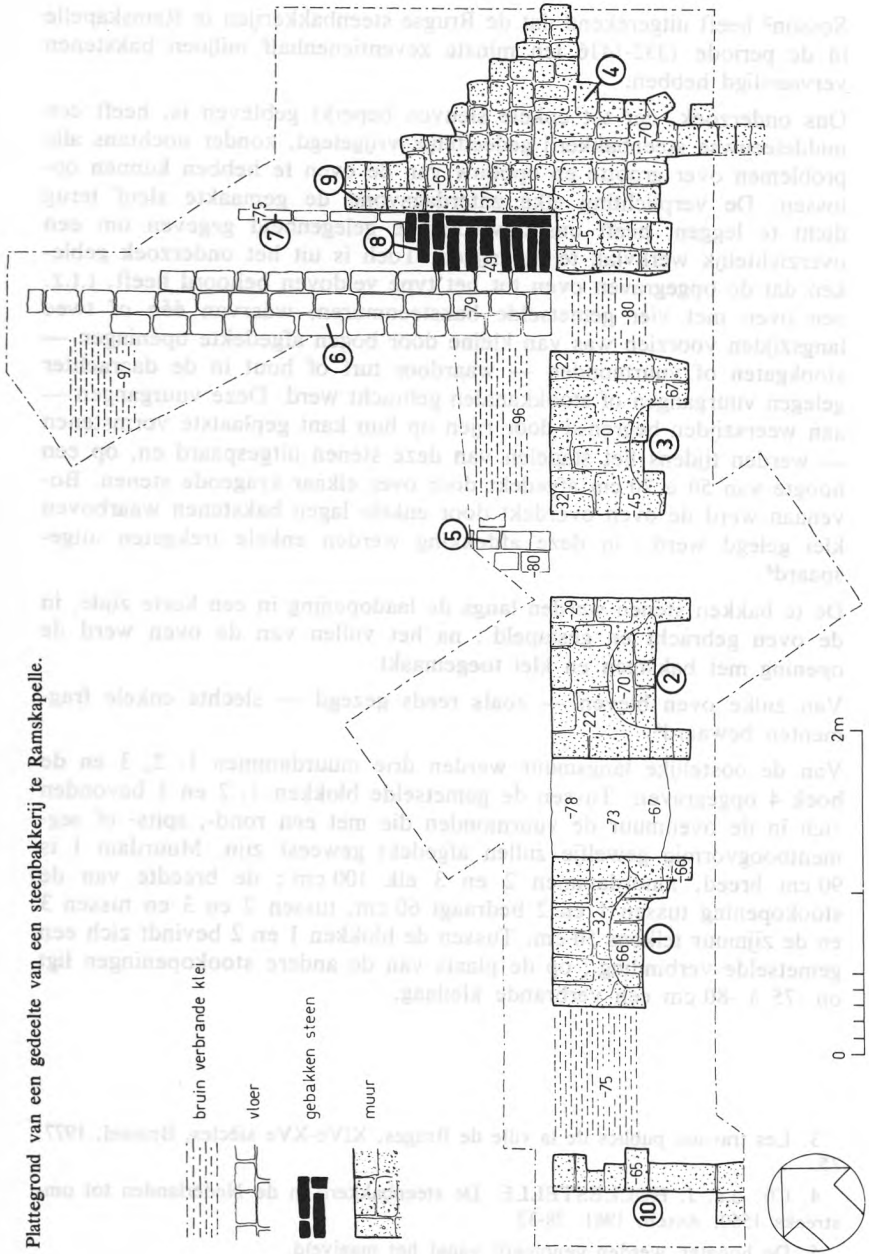
Van de oostelijke langsmuur werden drie muurdammen 1, 2, 3 en de hoek 4 opgegraven. Tussen de gemetselde blokken 1, 2 en 3 bevonden zich in de ovenmuur de vuurmonden die met een rond-, spits- of segmentboogvormig gewelfje zullen afgedekt geweest zijn. Muurdam 1 is 90 cm breed, muurdammen 2 en 3 elk 100 cm; de breedte van de stookopening tussen 1 en 2 bedraagt 60 cm, tussen 2 en 3 en tussen 3 en de zijmuur telkens 50 cm. Tussen de blokken 1 en 2 bevindt zich een gemetselde verbinding; op de plaats van de andere stookopeningen ligt op -75 à -80 cm een verbrande kleilaag.

3. Les travaux publics de la ville de Bruges, XIVE-XVe siècles, Brussel, 1977, 75.

4. Cfr. o.a. J. HOLLESTELLE. De steenbakkerij in de Nederlanden tot omstreeks 1560, Assen, 1961, 28-32.

5. De hoogten werden genoteerd vanaf het maaiveld.

Plattgrond van een gedeelte van een steenbakkerij te Ramskapelle.

Langs de buitenkant zijn de blokken uitgehold ; deze uithollingen waren bepleisterd met klei.

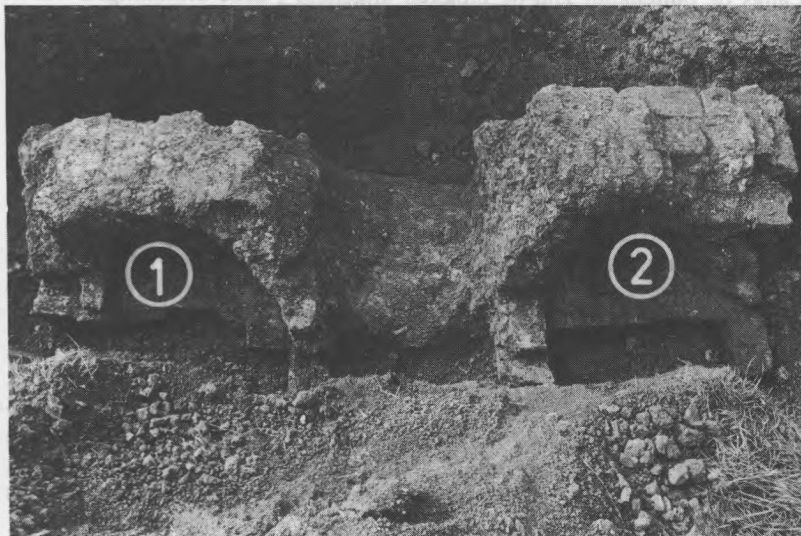
De bovenkant van blok 2 ligt op -30 cm onder het maaiveld. De vier bovenste baksteenlagen (baksteen van 27,5-28 x 12,5-13 x 5-6 cm) zijn aan de binnenkant van de oven overdekt met groene glazuur die over de voegen doorloopt ; de verglazing vermindert naar onderen ; aan de bovenste laag heben verscheidene bakstenen groen-verglaasde vervormingen. Onder deze vier lagen bakstenen bevinden zich twee lagen stenen die bedekt zijn met groenachtige hardgebakken klei, die een begin van verglazing vertoont. Tenslotte is er een laag purperachtige baksteen die op -81 cm rust op een harde bruin verbrande kleilaag van 22 cm dikte, die overgaat in normale klei.

Van de stookkanalen 5 en 6 is een gedeelte van de vloer bewaard, bestaande uit één laag op hun plat gelegde bakstenen (27 x 13 x 6 cm) ; de bovenkant van de vloer ligt op -80 cm. Vloer 6 is drie rijen bakstenen breed (ca. 40 cm) en werd ingetekend over een lengte van 315 cm. Op de vloer lag zwarte afval van de brandstof, waarschijnlijk turf. Vloer 5 bestaat uit drie rijen baksteenfragmenten van telkens 13 cm breedte.

Tussen de stookgangen 5 en 6 is er een 100 cm-brede baan waar de te bakken stenen gestapeld werden ; op -96 cm ligt de bruinverbrande kleilaag, zoals die ook aanwezig is onder de vloeren 6 (op -86 cm) en 7 (op -90 cm). Op de noordkant van stookgang 6 ligt een 36 cm-brede vloer 7 die bestaat uit een dubbele laag (met klei) gemetselde bakstenen op hun kant ; de bovenkant van deze 28 cm-dikke vloer ligt op -63 cm ; de onderkant rust op -90 cm op een laag verbrande klei. Op te merken is dat de bovenkant van vloer 7 (-63 cm) hoger ligt dan de vloer van stookgang 6 (-79 cm).

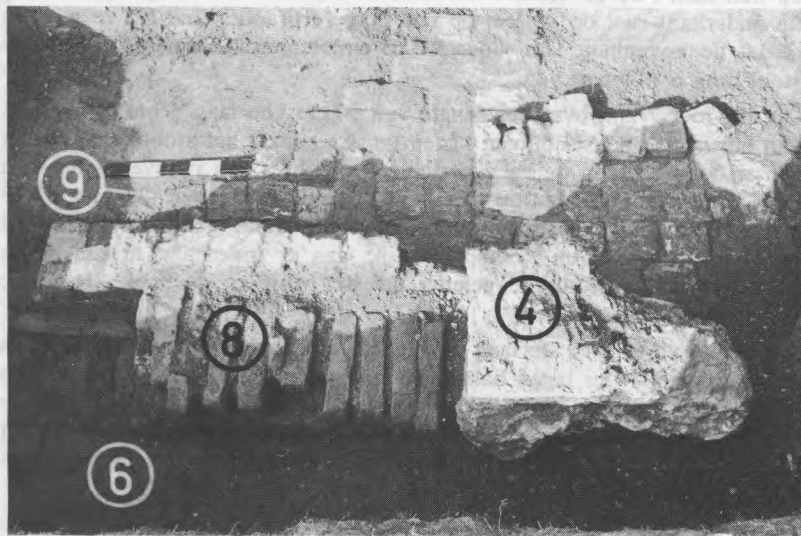
Op de vloer 7 zijn over een lengte van 90 cm een laag gebakken stenen van het laatste baksel blijven liggen (nr. 8) : naast het stookkanaal 6 ligt een rij loodrecht op de gang gericht en erachter een rij evenwijdig met het kanaal. Tussen deze op hun kant liggende bakstenen (27-28 x 12-13 x 6 cm) bevindt zich thans aarde, die daar maar gekomen is na het opvullen van de oven ; oorspronkelijk was er inderdaad tussen de te bakken stenen wat ruimte gelaten om het vuur en de rook tussen de stenen door te laten.

Achter de vloer 7 en de laag bakstenen 8 bevindt zich een restant van een muurtje — vier lagen bakstenen hoog — dat aan de bovenkant (op -37 cm) nog slechts 13 cm breed is, en op -67 cm op een laag verglaasde bakstenen (27,5 x 13 x 6 cm) rust. Waarschijnlijk is dit een klein restant van de noordelijke zijmuur (br. 1,30 m ?) waarvan verder nog een gedeelte van de onderste baksteenlaag ter plaatse gelaten is.

De muurdammen 1 en 2 ; ertussen de restant van de vuurmond.

Naast stookgang 6 ligt nog een laag gebakken steen (8).

Aan de andere kant van de oven ligt op 80 cm van muurdam 1 een muurtje 10 waarvan maar één laag baksteen bewaard is (bovenkant op -65 cm). De functie van dit muurfragment is niet duidelijk : misschien heeft het te maken met een latere verbouwing van de oven.

Voor de datering van de oven beschikken wij over twee soorten documenten. Een «terminus post quem» is 1331, het jaar van aankoop van Ayshove. Of we hier echter staan voor één der ovens die in 1332 e.v. gebouwd werden samen met enkele droogloodsen (cfr. J.-P. Sosson, o.c., 72) is moeilijk met zekerheid uit te maken. Naar het gevonden baksteenmateriaal — 27-28 x 12-13 x 5,5-6 cm — te oordelen, zou de oven van omstreeks 1325 dateren. We weten echter dat in de steenbakkerijen van Ramskapelle ook bakstenen van «grootte voorre» gemaakt werden⁶, tzt. bakstenen die groter waren dan het toen gangbare formaat. Daarmede vervalt de mogelijkheid om de opgegraven oven te dateren aan de hand van de afmetingen van de gevonden bakstenen.

Voor de grootte van de oven zijn we aangewezen op gelijkaardige middeleeuwse ovens in Nederland opgegraven ; de binnenwerkse maten van de vloer variëren er tussen 7-10 m voor de lengte en 3-4,5 m voor de breedte⁷. Dikwijls zijn er zes of acht vuurmonden in één langswand⁸.

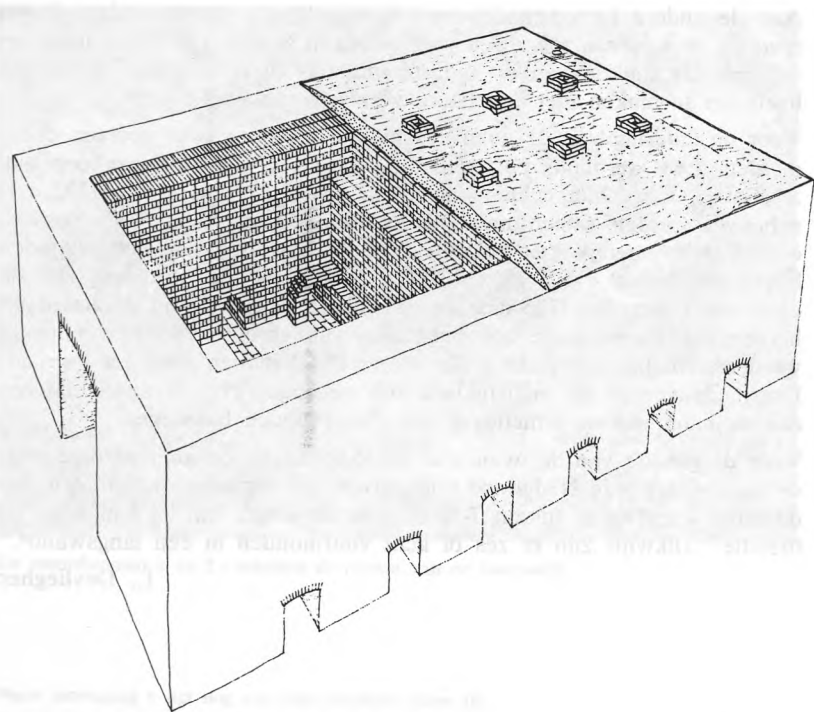
L. Devliegheer

6. M. COORNAERT, o.c., 91-92 ; J.-P. Sosson, o.c., 78-79.

7. A. VAN GIFFEN, Een laat-middeleeuwse steenoven en oude nederzettingssporen bij Erm, gem. Sleen, in *Nieuw Drentsche Volksalmanak*, 1940, 182-190 ; H. PRAAMSTRA, Sporen van laat-middeleeuwse tichelbedrijven aan het Selwerderdiepje bij Groningen, in *Groningse Volksalmanak*, 1958, 127-144 ; H. HALBERTSMA, Een middeleeuwse steenoven bij Deersum, Friesland, in *Berichten R.O.B.*, 12-13 (1962-1963), 326-335 ; L. DE KEYZER, Middeleeuwse steenoven in 't Goy, in *Spiegel Historiae*, 8 (1973), 45-50 ; J. HOLLESTELLE, Soilmarks of late medieval brick clamps at Wijk by Duurstede, in *Berichten R.O.B.*, 24 (1974), 185-189 ; G. HOEK, Gemeentewerken Rotterdam. Verslagen van de afdeling Oudheidkundig onderzoek, 1971, blz. 6, fig., pl. 3.

In het artikel van B.C. LANGE, «Norske teglovner fra middelalderen», in *Foreningen til norske fortids minnesmerkers bevaring. Arbok*, 1954, staat op blz. 125 een foto van het inwendige van een gerestaureerde middeleeuwse baksteenoven te Lindeballe bij Vejle (Denemarken).

8. In de stadsrekening van 1334-1335 wordt P. Clauwaerde betaald om «twee quareelhovene te beterne bede de arken ende van 16 monden te verbeteren» (J.-P. Sosson, o.c., 72). Waarschijnlijk betreft het twee ovens die ieder acht vuurmonden hebben. Wat onder «arken» verstaan moet worden, is minder duidelijk ; waarschijnlijk zijn het de laadopeningen. Uit deze tekst mag echter niet besloten worden dat de ovens gewelfd waren (M. Coornaert, o.c., 48).

Reconstructie van een veldoven met zes vuurmonden.

Baksteenformaten. — In 1974 verscheen het verslag van de opgraving (1967, 1969, 1970) in het verdwenen dorp Roeselare (gem. Sint-Margriete), opgesteld door A. Van Doorselaer en F. Verhaeghe. («Excavations at the XIVth century village of Roeselare (Sint-Margriete) — *Dissertationes Archaeologicae Gandenses*, XV).

Het is niet geweten wanneer het dorp Roeselare gesticht, noch wanneer de kerk gebouwd werd; de eerste vermelding van de (nieuwe) kerk dateert uit 1243. In het «Transport van Vlaanderen» uit 1309, wordt Roeselare als één der «smalle steden» uit het Brugse vermeld. Door een grote overstroming werd het dorp in 1376 vernield; de naam ervan bleef echter bewaard in de Roeselarepolder.

De opgraving bracht o.a. resten van drie gebouwen aan het licht, waarvan nr. 1 in plan kon gebracht (binnenwerks 7,90 x 4,60 m); de baksteen meet 28-29 x 13,5-14 x 6,5-7 cm, wat volgens de schrijvers overeenstemt met een datering uit het midden en/of tweede helft van de

14de eeuw (in casu, wegens de overstroming van 1376 : midden of derde kwart van de 14de eeuw). Daarvoor steunen ze zich op J. Trimpe Burger, «Ceramiek uit de bloeitijd van Aardenburg (13de en 14de eeuw)», in *Berichten van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek* 12-13 (1962-1963), 547. Daar worden we verwezen naar blz. 511 waar we o.m. lezen dat een kan van ca. 1300 gevonden werd «onder in een funderingsgreppel van een bakstenen muur van een gebouw uit ca. het midden van de 14de eeuw (formaat baksteen 28,5-27,5 x 13 x 6 cm)».

Het ontgaat ons echter waarom er een tijdsverschil van een halve eeuw zou zijn tussen *kan* en *bakstenen*. O.i. is de baksteenmuur te dateren naar de kan in de funderingssleuf, t.t.z. ca. 1300 of uit het begin van de 14de eeuw. Het is inderdaad in die jaren dat het baksteenformaat van 30 x 14,5 x 7 cm — nog in gebruik op het einde van de 13de eeuw — evolueert naar een kleiner formaat (lengte 29-27 cm).

We zouden dan ook het gebouwtje uit Roeselare dateren uit het begin van de 14e eeuw.

L.D.

Stadhuisbeelden. — Dit jaar werden twee nieuwe hoofdstukken toegevoegd aan de «wonderlijke historie» van de gevelbeelden van het stadhuis te Brugge. Het (voorlopig) voorlaatste hoofdstuk was het uitgewerkte voorstel tot het organiseren van een internationale wedstrijd voor de nieuwe beelden. Enkele weken later zag het (voorlopig) laatste hoofdstuk het licht en daarin stond dat de nieuwe beelden zouden kunnen uitgevoerd worden naar het model van de weggenomen 19de-eeuwse beelden.

Men is blijkbaar vergeten dat deze beelden van in het begin door de bekende Brugse archeologen J. Weale en A. Duclos als weinig geslaagd aanzien werden. En deze «kunstwerken» wil men nu kopiëren !

Brugse stadhuisgevel gereinigd. — In de loop van 1979 werd de vervuilde gevel van het stadhuis te Brugge gereinigd. De gevel werd eerst onder lage druk met zuiver water besproeid waardoor het vuil losgeweekt werd. Dit vuil werd daarna met zachte borstels weggeveegd. De gevel werd tenslotte afgespoten, opnieuw met zuiver water zonder toevoeging van scheikundige produkten. Na de reiniging werd de gevel met een vochtwerend produkt bestreken als bescherming tegen vocht en tegen vervuilende zwaveldeeltjes in de lucht afkomstig van auto's en huisverwarming.

Klokje van de Haze uit 1677. — Ten gevolge van het stormweer op 10 december 1679 werd het klokje in de dakruiter boven de Ezelpoort losgerukt, viel naar beneden en werd in een zevental stukken teruggevonden.

Dit bronzen klokje heeft een diameter van 23,8 cm en een hoogte van 24 cm en is op de bovenrand getekend en gedateerd met het opschrift MELCHIOR DE HAZE ME FECIT 1677, waaronder een palmetfries als versiering is aangebracht.

Melchior de Haze (1632-1697) van Antwerpen was de belangrijkste klokkengieter in de Zuidelijke Nederlanden in de tweede helft van de XVIIde eeuw. Zijn atelier werd vooral gewaardeerd voor de «superiores», d.z. de kleine klokken voor de hoogste octaven. Uit dit atelier kwamen verscheidene belangrijke beiaarden, o.a. voor het Escuriaal in Spanje.

Omwille van zijn hooggeprezen vakmanschap bestelde het Brugse stadsbestuur in 1675 bij de Haze een nieuwe beiaard van 35 klokken voor de halletoren. Het kontrakt met de *meester clock en carillon gieter* werd op 18 september 1675 afgesloten. Het gehele werk diende geleverd te worden vóór 15 juni 1676. In februari 1676 leverde de Haze de grote klok en 25 kleine klokken (twee octaven) en het stadsbestuur bevestigde dat *de twee octaven soo wel bevallen aen onse musicanten*. Dan traden er echter moeilijkheden op. Men bestelde bij de Haze een nieuwe geelkoperen trommel voor het uurwerkspel; er werden twee trommels gegoten die telkens werden afgekeurd. Ten slotte werd een nieuwe trommel gegoten door Gilles Moerman, geelgieter te Brugge. Dit vertraagde de uitvoering en levering van de resterende klokken.

In 1676 stelde men een barst vast in de grote klok die door de Haze in 1678 werd hergoten. Ook de kwaliteit van de kleine klokken liet te wensen over en in 1676 oordeelden de door de stad aangestelde adviseurs dat bepaalde klokken moesten worden hermaakt. Slechts in februari 1679 werd Melchior de Haze volledig betaald voor het carrillon van 35 klokken, en in 1681 leverde hij opnieuw vier kleine klokken.

Op 30 april 1741 brak er brand uit in de halletoren: *Dat door het droevigh ongeval voorgevallen op den 30 April 1741 zyn commen te smelten alle de clocken op den hallen thooren deser stadt ende geene overgebleven en syn soo tot het luden van poort clocke als tot het clippen van eene brant clocke*. Bij de Brugse klokkengieter Georges Dumery werd in 1741 een nieuw klokkenspel besteld, dat twee jaar later werd geleverd.

Het klokje van de Ezelpoort, gedateerd 1677, is ongetwijfeld een restant van de vroegere beiaard in het belfort dat de brand van 1741 toch overleefde en wellicht toen in de Ezelpoort werd opgehangen.

Het klokje zal worden hersteld.

Bibl.: A. Duclos, Bruges. Histoire et Souvenirs. Brugge, 1910, blz. 439, 441 ; L. Gilliodts-van-Severen, Essais d'Archéologie Brugeoise, t.I, *Le carillon de Bruges*. Brugge, 1912, blz. 91 e.v.; D. Fagot, Melchior de Haze, in *Nationaal Biografisch Woordenboek*, II, Brussel, 1966, kol. 287-291 (alwaar uitgebreide bibliografie).

J.-P. Esther

Molens. — De heemkring «De Zonnebeekse Heemvrienden» hebben in 1979 een kalender en een reeks postkaarten uitgegeven, gewijd aan molens in de Westhoek.

Zestiende eeuwfeest van de H. Basilius de Grote. — In 1979 werd het eeuwfeest herdacht van Basilius de Grote, aartsbisschop van Caesarea, overleden op 1 januari 379, sinds 1150 patroonheilige van de grafelijke kapel op de Burg te Brugge. Bij deze gelegenheid werd ter plaatse in de benedienkapel een bescheiden tentoonstelling ingericht, die toegankelijk was in het begin van het jaar tot 21 januari, en later in juli, augustus, tot 15 september 1979. De kataloog *Tentoonstelling 379-1979* (12 blz) uitgegeven door de vereniging Jong Kristen Onthaal voor Toerisme, beschrijft de dertig gedenkstukken, die verzameld waren met het doel het leven en de verering van de beelden en relieken van de H. Basilius te belichten.

B.J.d.B

Het Daensisme te Brugge. — Dat was de titel van een tentoonstelling die met de hulp van het stadsbestuur ingericht werd in het Provinciaal Hof te Brugge, in oktober 1979.

Deze tentoonstelling, bedoeld als hulde aan de in 1919 overleden Brugse christen-democratische leider en gemeenteraadslid Bernard Minnebo (15.7.1867 - 4.8.1919) verdient alle lof en is een voorbeeld van wat men kan bereiken als enkele jonge speurders en oude verzamelaars de handen in elkaar slaan. Keurig en intelligent voorgesteld behandelde deze tentoonstelling het Daensisme en de gebroeders Daens te Aalst, de contacten van de Aalsterse Daensisten met Brugge, de christen-democratische vleugel binnen en later tegen de katholieke partij te Brugge, de doorbraak van het Daensisme te Brugge en de politieke strijd, de figuren van Bernard Minnebo en priester Florimond Fonteyne en het einde van het Daensisme te Brugge. Het meest verrassende van deze tentoon-

stelling vormen wel de vele specimens van kranten en kiespamfletten die men nog heeft kunnen bijeengaren ; naast de voortreffelijke foto's van het arbeidersmilieu te Brugge in de 19e eeuw, die ons sinds het prachtige boek van Guillaume Michiels reeds bekend zijn. Bijzonder gelukkig was ik onder nr. 153 de afleveringen en de drukproeven van Fonteyne's studie van «De opkomst der democratie door de eeuwen heen» aan te treffen. Er bestond twijfel of dit werk, dat Fonteyne tijdens de Eerste Wereldoorlog geschreven had, wel ooit verschenen was.

De realisatoren hebben begrepen dat van een goede tentoonstelling niets blijft als er geen goede catalogus gemaakt wordt. De met stadssteun royaal uitgegeven catalogus mag dan ook aanzien worden als een degelijk bilan van onze kennis over het Daensisme of Fonteynisme te Brugge, zonder evenwel belangrijke nieuwe gegevens aan het licht te brengen. Naast de nauwkeurige beschrijvingen van de tentoongestelde stukken (pp. 33-43), belicht professor Romain Van Eenoo kort de figuur van Bernard Minnebo en brengt Koen Rotsaert een uitstekend overzicht van het Daensisme te Brugge, terwijl pastoor Jozef Geldhof in een kort artikel de sociale opvattingen behandelt van de Brugse bisschoppen (vooral Mgr. G.J. Waffelaert) ten tijde van priester Fonteyne. Hij heeft de aanvragen tot oprichting van nieuwe (onder-)pastorijen onderzocht en hun motivatie : de meest originele bijdrage van het boek.

Als er een kritische noot mag toegevoegd worden aan een dergelijk geslaagd initiatief, dan zou ik betreuren dat in de catalogoog niet gedacht werd aan een enigszins volledige bibliografie van het Daensisme. Het boek van Louis-Paul-Boon over het Daensisme heb ik bijvoorbeeld vruchteloos gezocht. En een tweede bedenking, vanwege een bewaarder van een openbaar archiefonds : wat staat een dergelijke verzameling meestal unieke documenten uit privé-bezit te wachten, als men denkt aan het lot dat het levenswerk van die andere Brugse collectionneur, Achilles Van Acker, beschoren werd...

L.S.

Tentoonstellingen. — In het klooster van de zusters Benedictinessen te Poperinge werd van 30 juni tot 8 juli een tentoonstelling «Religieuze kunst in het Hoppeland» ingericht ; een goede catalogus (97 nrs.) werd opgesteld door W. Tillie.

Van 6 tot 28 oktober had in het Stedelijk Museum te Roeselare een tentoonstelling plaats gewijd aan het belfort en de halle, waarvan de funderingen enkele maanden geleden vrijgelegd (en weer overdekt) werden. Er werden niet enkel vondsten (bakstenen, glas, keramiek) getoond, maar ook ikonografische en archivalische documenten. Grote

kleurfoto's maakten de talrijke grondplannen goed leesbaar. De leiding van de tentoonstelling berustte bij dr. M. De Bruyne.

In Harelbeke vond van 14 tot 28 oktober een tentoonstelling «Uit het archeologisch verleden van Harelbeke» plaats n.a.v. de opgravingen die daar nu sinds 25 jaar verricht worden. Bij die gelegenheid had de voorstelling plaats van de archeologische en historische monografie van Harelbeke door Ph. Despriet, die ook de tentoonstelling samengesteld had.

Beschermde gebouwen. — In 1979 werden in West-Vlaanderen volgende gebouwen beschermd.

- Anzegem - Sint-Jan-Baptistkerk : uitbreiding tot de inventaris
- Brugge - Hoefijzerlaan 17
- Brugge - Sint-Jacobstraat 68
- Dudzele - Westkapellesteenweg 28
- Deerlijk - R. Declercqstraat 8
- Oostkamp - hoeve Rustenburg en kasteel Schoonhove
- Poperinge (Reningelst) - St.-Vedastuskerk
- Veurne - Vleeshouwerstraat 16-18.

BOEKENSCHOUW

Lopende bibliografie van de geschiedenis van het oude graafschap Vlaanderen en de provincie West-Vlaanderen 1978-1979 (1 september - 31 juli)

door M. Ryckaert en W. Vanderpijpen. Met medewerking van M. Berteloot, L. Danhieux, L. Devliegher, H. De Witte, W. Dezutter, J.M. Duvosquel, B. Janssens de Bisthoven, N. Jennart, J. Mertens, H. Platelle, A. de Schietere de Lophem, J. Six, A. Vandewalle en L. Valcke.

Voor de criteria die bij de samenstelling werden gevolgd, zie H. Em. 88 (1951) 172.

I. HULPWETENSCHAPPEN

1. Bibliografie, inventaris en katalogoog.

1. Berteloot M., *Bibliografie van Brugge 1.12.1977 - 30.11.1978*. - BO., 18 (1978) 293-300.
2. Bousse A., *Belgische archivalische publicaties voor de jaren 1974, 1975 en 1976*. - ABB., 49 (1978) 339-357.
3. Defoort Eric en Vandewalle Erik, *Bibliografie - 1978 - Bibliographie*. - JOE (1979) 247-254.
Bibliografie van de Franse Nederlanden.
4. De Herdt R., *Bibliografie van de geschiedenis van Gent 1977-1978*. - HMGOG., 32 (1978) 185-207.
5. De Meersman A., Dewulf H. en Vandeweghe W., *Vijfentwintig jarig Register 1949-1973 Taal en Tongval*, 1978, 120 blz.
6. De Stobbeleir D., *Liste des publications des Archives générales du Royaume et des Archives de l'Etat dans les provinces portant le millésime 1974, 1975 et 1976*. - ABB., 49 (1978) 358-367.
7. De Weerd D. en Vanderpijpen W., *Bibliografie : Bibliotheek en Boek - Bibliographie : Bibliothèques et Livres*. - ABB., 49 (1978) 401-416.

8. Grain Nadine en Aubry Martine, *Travaux de recherches sur Douai et le Douaisis*. - RN., 61 (1979) 509-513.
Lijst van doorgaans onuitgegeven thesissen en werkstukken gemaakt aan de Rijkselse universiteit.
9. Jones R.L. en Swart K.W., *Survey of recent historical works on Belgium and the Netherlands published in Dutch*. - Acta Historiae Neerlandicae, 9 (1976) 193-244.
10. Maddens N., *De Leiegouw 1969-1978. Algemene inhoudsopgave en Indices*. - LG., 21 (1979) 3-30.
11. *Publikaties over de Minderbroeders in de Nederlanden 1974*. - F., 30 (1975) 139-174.
12. *Publikaties over de Minderbroeders in de Nederlanden 1975*. - F., 31 (1976) 177-218.
13. *Publikaties over de Minderbroeders in de Nederlanden 1976*. - F., 32 (1977) 155-188.
14. *Publikaties over de Minderbroeders in de Nederlanden 1977*. - F., 33 (1978) 200-233.
15. Ryckaert M., Vanderpijpen W., Berteloot M., Danhieux L., Devliegheer L., De Witte H., Dezutter W.P., Duvosquel J.M., Janssens de Bisthoven B., Jennart N., Mertens J., Platelle H., de Schietere de Lophem A., Six J., Vandewalle A., Valcke L., *Boekenschouw. Lopende bibliografie van de geschiedenis van het oude graafschap Vlaanderen en de provincie West-Vlaanderen, 1977-1978 (1 september - 31 juli)*. - HEm. 115 (1978) 255-313.
16. Sillis Frans, *Heemkundige bibliografie 1974*. - OH., 33 (1979) 133-168.
17. Sillis Frans, *Tijdschriftenschouw 1974*. - OH., 33 (1979) 169-195.
18. Zoete A., *De documenten in omloop bij het Belgische Kadaster (1835-1975)*. Brussel, Algemeen Rijksarchief, 1979, 264 blz. + 84 afb. (Miscellanea Archivistica XXI).
19. Buntinx J., *Inventaris van het archief van de Raad van Vlaanderen ; 8*. - Brussel, Algemeen Rijksarchief, 1978, 456 blz.
Zie ook : Boekenschouw 1978, nr. 19.
20. (Crois Roger), *Rond de Poldertorens. Analiticum. Deel I, Realia. Deel II, Personalia*. (Oosterkerke 1978), 51 + 50 blz.
21. Notteboom Hugo, *Archief van de St. Adrianusparochie Adegem*. Maldegem, H. Notteboom, 1978, 25 blz.
22. Simon-Van der Meersch A.M., *Inventaris van het archief van de Rijksuniversiteit Gent (1817-1975)*. - Brussel, 1978, 61 blz. (Archief- en Bibliotheekwezen in België, Inventarissen, 9).
23. Van Biervliet A.T., *Het archief van de Sint-Pietersabdij van Steenbrugge*. - ABB., 49 (1978) 219-223.
24. Vandepitte Leo, *Over archiefstukken Vandepitte*. - RP., 21 (1979) 35-36.
25. Vandewalle André, *Beknopte Inventaris van het Stadsarchief van Brugge, dl. I : Oud Archief*. - Brugge, Gemeentebestuur, 1979, 266 blz. ill., tab.
26. Vandewalle André, *Overzicht van het archief van de Bogardenschool en van de Nijverheidsschool (Stadsarchief Brugge)*. - 125 jaar Stedelijke Nijverheidsschool. Techniek als hefboom voor wetenschap en cultuur, Brugge, 1979, 157-161.
27. Van de Wiel C., *Bijdragen tot zes eeuwen Cisterciënzer-documentatie (1153-1797)*. - C., 30 (1979) 41-91.
O.m. betreffende Ter Duinen, Loos, Groeninge (Kortrijk), Hemelsdale (Brugge), Spermalie (Brugge).

28. Dezutter W.P., en Goetinck M., *125 jaar Stedelijke Nijverheidsschool (Brugge) Techniek als hefboom voor wetenschap en cultuur. Tentoonstellingscatalogus 5 mei - 10 juni 1979.* - Brugge, Stedelijk Museum voor Volkskunde, 1979, 318 blz., ill.
29. Dezutter W.P., en Ryckaert M., *Kroniek en korte berichten 6.* - BO., 18 (1978) 301-318.
30. Gysseling M., *Corpus van middelnederlandse teksten (tot en met het jaar 1300). Reeks I : Ambtelijke Bescheiden.* - 's Gravenhage, Martinus Nijhoff, 1977, 9 vol., 6609 blz. (Bouwstoffen voor een woordarchief van de Nederlandse taal).
M.m.v. en van woordindices voorzien door Willy Pijnenburg.
31. Janssens de Bisthoven Boudewijn, *Tentoonstelling 379-1979 bij het zestiende eeuwfeest van de H. Basilius de Grote, patroonheilige van de Basiliek van het H. Bloed, Brugge, 1979, 12 blz.*
32. *Tekeningen van James Ensor ; tentoonstelling Antwerpen : 1977.* - Antwerpen, Koninklijk Museum voor Schone Kunsten, 1977, 52 blz.
33. Tillie W., *Stad Poperinge. Religieuze kunst in het Hoppeland, Kataloog. (Poperinge), z.u., 1979, 47 blz., ill.*
Tentoonstelling georganiseerd in het klooster der Zusters Benedictinessen Poperinge : 30 juni - 8 juli 1979.

2. Paleografie, Diplomatiek, Handschriften en Epigrafie.

34. Van Caenegem R.C., en Milis L., *Kritische uitgave van de «Grote Keure» van Filips van de Elzas, graaf van Vlaanderen voor Gent en Brugge (1165-1177).* - HKCG., 143 (1977) 207-257.
35. Vandromme Jan, *De 14de en 15de eeuwse oorkonden van de Sint-Tillokerk in Izegem. Kritische tekstuitgave. De oorkondentaal.* - Brugge, Westvlaams verbond van kringen voor heemkunde, 1978, 112 blz.
36. De Keyser R., Deschamps J. e.a., *Kroniek van de Handschriftenkunde in de Nederlanden (1976-1977) (nrs. 1686-1904).* - ABB., 49 (1978) 703-781.
37. Dewitte A., *Srijf materiaal in de eeuw van Erasmus.* - B., 79 (1979) 154.
38. Häring N., *Manuscripts of «De Planctu Naturae» of master Alan of Lille.* - C., 29 (1978) 93-115.
39. Reynaert J., *Gevouwen katernen in papieren codices : een methodologische verkenning aan de hand van hs. Gent, U.B.255.* - ABB., 49 (1978) 240-244.
40. Trotin Jean, *Le cartulaire médiéval de l'abbaye de Fontenelles.* Cahier de l'U.E.R. Froissart de l'Université de Valenciennes, 1978, 118 blz.
Fontenelles nabij Valenciennes. Het betreft in feite een landboek, met fragmenten van een obituarium.
41. Vleeshouwers C., *Het oudst bewaarde martyrologium-necrologium van het kathedraal kapittel van O.-L.-Vrouw-Doornik (Rijksarchief Doornik, Obituaires, nr. 52).* - ABB., 49 (1978) 573-614.
42. Aerbeydt Guido, *Grafschriften te Moorslede.* - VS., 15 (1979) 145-158.
43. Van Belle R., *De grafzerk van Jehans de Courtrai.* - LG., 21 (1979) 65-73, ill.

Zie ook nr. 371.

3. Aardrijkskunde, Archeologie, Onomastiek en Taalkunde.

44. De Smet Marcel, *Afwateringsprobleem ten oosten van Brugge van 1100 tot 1850.* - RP., 20 (1978) 101-128, krt.

45. Despriet Ph., *Een verdwenen circulaire vorm in Beveren-Leie*. - LG., 21 (1979) 273-278, ill.
46. Desrumaux Roger en Sevrin Robert, *Les cartes et plans terriers conservés aux archives capitulaires de Tournai. Leur intérêt géographique*. - Annales de la soc. royale d'hist. et d'arch. de Tournai, 25 (1977) 9-75.
47. Lannoy Danny, *Een 19e eeuwse kadasterkaart*. - CII., (1979) 13, 33-38, ill.
48. Poumon Emile, *Bruges (évolution d'une ville)*. - Z.p.u., 1978, 25 blz., plannen.
49. Thiadens H.J.M., *Hoever kwam het landijs in de Lage Landen*. - Streven, 45 (1978) 465-467.
50. Vandewalle André, *Een plan van het kwartier van de Bogardenschool in 1543*. - 125 jaar Stedelijke Nijverheidsschool. Techniek als hefboom van wetenschap en cultuur, Brugge, 1979, 304-307, ill.
Te Brugge.
51. Arent Pol, *De verspreidingsgebieden van in Nederland geslagen Merovingische gouden munten der 7e eeuw*. - Westerheem, 27 (1978) 145-155.
Vermelding van vondst nabij Brugge.
52. Beeckmans L., *Prospectie in de Sint-Adriaansabdij te Geraardsbergen (O.Vl.)*. - Archaeologia Mediaevalis, Abtswoning van Dieleghem (Jette) 23-24/2/1979, Brussel, 1979, 14-15.
53. Beeckmans L., *Onkerzele (O.Vl.) : artefacten*. - Archeologie, (1978) 12.
54. Beeckmans L., *Overboelare (O.Vl.) : bijl.* - Archeologie, (1978) 12.
55. Bourgeois Jean, *Encore des découvertes dans le village romain de Ploegsteert*. - MSHC., 8 (1978) 533-538.
56. Bourgeois Jean, *L'Eglise romane de Bas-Warneton (Hainaut)*. - Archaeologia Mediaevalis, Abtswoning van Dielegem (Jette) 23-24/2/1979, Brussel, 1979, 18.
57. Bourgeois Jean, *Les puits en bois tressé du vicus gallo-romain de Ploegsteert*. - MSHC., 8 (1978) 231-295.
58. Bourgeois Jean, *Une poterie découverte à Houthem*. - MSHC., 8 (1978) 542-543.
59. Bourgeois J., *Warneton-Comines (Hain.)*. - Archeologie, (1978) 60.
60. Bourgeois Jean, De Simpel Francis, Lahouste Gérard en Morisse Johan, *L'archéologie à Comines-Warneton et dans la région en 1977-1978*. - MSHC., 8 (1978) 531-550.
61. Callebaut D., *De vroeg-middeleeuwse portus te Ename (O.Vl.)*. - Archeologie, (1978) 106-107.
62. Callebaut D., *De vroeg-middeleeuwse portus te Ename (O.Vl.)*. - Archaeologia Mediaevalis, Abtswoning van Dieleghem (Jette) 23-24/2/1979, Brussel, 1979, 27-28.
63. Callebaut D., *Het Oud Kasteel te Petegem (O.Vl.)*. - Archeologie, (1978) 105-106.
64. Callebaut D., *Het «oud kasteel» te Petegem (O.Vl.)*. - Archaeologia Mediaevalis, Abtswoning van Dieleghem (Jette) 23-24/2/1979, Brussel, 1979, 12-13.
65. Callebaut D., *Het Oud Kasteel te Petegem*. - Conspectus MCMCXVII. Archaeologia Belgica 206, Brussel 1978, 103-107, 3 ill.
66. Cuvelier L., *Torhouts aardewerk (1885-1939). Het meerkleurig versierd aardewerk uit de pottenbakkerij Maes*. - St.-Andries-Brugge, Heemkundige kring M. Van Coppenolle, 1978, 63 blz., ill.
67. Debaillie W., *Recente Gallo-Romeinse vondsten te Bredene*. - Ter Cuere (1977), 8 blz.

68. D[e] B[oe] G., *De Belgische kunstvlakte in de Romeinse tijd*. - Archeologie (1978), 115-116.
69. D[e] B[oe] G., *Destelbergen (O.Vl.)*. - Archeologie, (1978) 112.
70. D[e] B[oe] G., *De vicus te Velzeke (O.Vl.)*. - Archeologie, (1978) 117.
71. De Laet S.J., Van Doorselaer A., Desittere M., Thoen H. en Verhaeghe F., *Oudheidkundige opgravingen en vondsten in Oost-Vlaanderen VIII*, Cultureel Jaarboek van de Provincie Oost-Vlaanderen, N.R.G., Gent, 1978.
72. Delmaire Roland, *Trouvaille gallo-romaine à Roquetoire*. - BSAM., 22, (sept. 1978) 677-686.
73. D[e] M[eulemeester] J., *Circulaire versterking te Veurne (W.Vl.)*. - Archeologie, (1978) 107-108.
74. De Meulemeester J., *De circulaire versterking en Warandemote te Veurne (W.Vl.)*. - Archaeologia Mediaevalis, Abtswoning van Dieleghem (Jette) 23-24/2/1979, Brussel, 1979, 5-6.
75. De Meulemeester J., *De Galooie te Loker : Middeleeuwse mote en brandrestengraf*. - Conspecta MCMLXXVII. Archaeologia Belgica 206, Brussel 1978, 177-118, ill.
76. De Meulemeester J., *De Singelberg te Beveren-Waas*. - Archaeologia Belgica 208, Brussel 1978, 48 blz., ill.
77. De Meulemeester J., *De Singelberg te Beveren-Waas*. - Brussel 1979, 31 blz., 24 ill. (Archaeologicum Belgii Speculum XI).
78. D[e] M[eulemeester] J., *Middeleeuwse en Romeinse vondsten te Nieuwpoort (W.Vl.)*. - Archeologie, (1978) 105.
79. Demolon Pierre en Barbieux J., *Les orgines médiévales de Douai ; rapport provisoire des fouilles de la «fonderie de canons»*. - RN., 61 (1979) 301-329.
80. De Simpel Francis, *De quelques bornes du XVIIe siècle découvertes à Warneton*. - MSHC., 8 (1978) 538-541.
81. De Simpel Francis, *Sur la trace des mammoths*. - MSHC., 8 (1978) 533.
82. Desittere M., *Archeologische Kroniek*. - HMGOG., 32 (1978) 167-184, ill.
83. Desittere M., *Gent (O.Vl.) : Romeinse Munt*. - Archeologie, (1978) 81.
84. Despriet Ph., *Dentergem : Neolithische en Romeinse vondsten*. - Archeologie, (1978) 59.
85. Despriet Ph., *Het kasteel van Helkijn (W.Vl.)*. - Archaeologia Mediaevalis Abtswoning van Dieleghem (Jette) 23-24/2/1979, Brussel, 1979, 9-10.
86. Despriet Ph., *Het kasteel van Moen (W.Vl.)*. - Archaeologia Mediaevalis, Abtswoning van Dieleghem (Jette) 23-24/2/1979, Brussel 1979, 4-5.
87. Despriet Ph., *Het kasteel van Waregem/Nieuwenhove (W.Vl.)*. - Archaeologia Mediaevalis, Abtswoning van Dieleghem (Jette) 23-24/2/1979, Brussel, 1979, 8-9.
88. Despriet Ph., *Het oudheidkundig bodemonderzoek in het arrondissement Kortrijk in 1977*. - LG., 21 (1979) 133-145, ill.
89. Despriet Ph., *Poperinge (W.Vl.) : Middeleeuwse waterput*. - Archeologie, (1978) 92-93, 2 ill.
90. Despriet Ph., *Sint-Denijs (W.Vl.) : Romeinse nederzetting*. - Archeologie, (1978) 83.
91. Devliegher L., *Bredene : Gallo-Romeinse vondsten*. - Archeologie, (1978) 118.
92. Devliegher L., *Elverdinge (W.Vl.) : Sint-Pieter- en Pauluskerk*. - Archeologie, (1978) 91-92.
93. Devliegher L., *Le fragment de croix limousine d'Aardenburg*. - BROB., 26 (1976) 229-231, 2 ill.

94. Devliegher L., *Vondsten in de Sint-Martinuskerk te Haringe (Poperinge)*. - Archeologie, (1978) 21.
95. De Witte H., *Brugge*. - Archeologie, (1978) 21-22.
I.v.m. opgravingen te Brugge.
96. De Witte H., *Brugge*. - Archeologie, (1978) 89-90.
Opgravingen in de Naaldenstraat en de Moerstraat.
97. De Witte H., *In de kijker: «Brugge: proefopgraving in de Moerstraat»*. - Stadsarcheologie, 2 (1978) 3, 48.
98. De Witte H., *Middeleeuwse keramiek te Oostkerke*. - RP., 20 (1978) 138.
99. De Witte H., *Stadsarcheologie te Brugge (W.VI.)*. - Archaeologia Mediaevalis, Abtswoning van Dieleghem (Jette) 23-24/2/1979, Brussel, 1979, 21-22.
100. Dewulf Marcellijn, *De Gallo-Romeinse industriële vicus op de cuesta te Tielrode*. - Annalen van de Kon. Oudheidk. Kring van het Land van Waas, 81 (1978) 15-27.
101. Farmer Peter, *An Introduction to Scarborough Ware and a Re-assessment of Knight Jugs*. - Sussex, 1979, 75 blz., 38 ill.
Met bestudering van «Knight Jug» gevonden te Brugge.
102. Jacobs M., *Middeleeuws pottenbakkersafval te Brugge (W.VI.)*. - Archeologie, (1978) 90-91.
103. Jacques A. en Tuffreau-Libre M., *Fosses Gallo-romaines à Acq (Pas-de-Calais)*. - RN., 60 (1978) 865-872.
104. Lahouste Gérard, *Les fouilles de l'église Saint-Martin à Bas-Warneton*. - MSHC., 8 (1978) 545-549.
Romaanse kerk.
105. Leclercq P., *Le trésor gaulois de Ledringhem (Nord). Essai d'interprétation*. - RN., 60 (1978) 753-760.
106. Liebeskint Stijn, *Rond de blootlegging van de grondvesten der Roeselaarse stadshalle*. - Mandeldal, 4 (1979) 110-112.
107. P[enninck] J., *De Vereniging voor Oudheidkundig Bodemonderzoek in West-Vlaanderen*. - MBO., 10 (1979) 4.
108. Rogge M. en Van Doorselaer A., *Kerkhove (W.VI.)*. - Archeologie, (1978) 82-83.
I.v.m. Romeinse en Merovingische bewoningssporen.
109. Scheltens E., *Oudenaarde (O.VI.): twee bijlen uit hertshoorn*. - Archeologie, (1978) 63.
110. Thoen H., *Astene (Deinze) (O.VI.): Romeinse brandrestengraven*. - Archeologie, (1978) 81.
111. Thoen H., *Bazel (O.VI.): Romeinse nederzetting*. - Archeologie, (1978) 80.
112. Thoen Hugo, *De Belgische kunstvlakte in de Romeinse tijd*. - MBO., 10 (1979) 4-5.
113. Thoen H., *De Belgische kustvlakte in de Romeinse tijd*, Verhandelingen van de Kon. Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België. Klasse der Letteren, XL, 88, Brussel, 1978, 255 blz., 67 ill., 9 krtn.
114. Thoen H., *Bredene (W.VI.): Romeinse vondsten*. - Archeologie, (1978) 82.
115. Thoen H., *Leffinge (W.VI.): Romeins zoutwinningscentrum*. - Archeologie, (1978) 83.
116. Thoen H., *A Terra Sigillata Cantharos from Ostend, Belgium*. - H., XVII (1977) 76-80.
117. Thoen H., *Tielrode (O.VI.): Romeinse nederzettingssporen*. - Archeologie, (1978) 81.
118. Thoen H., *Waasmunster (O.VI.): Romeinse vondsten te Pontrave*. - Archeologie, (1978) 81.

119. Thoen Hugo, De Witte Hubert, De Wulf Marcellijn, De Clercq Lode en Van Hove Rudi, *Archeologische kroniek Waasland 1977*. - *Annalen van de Kon. Oudheidk. Kring van het Land van Waas*, 81 (1978) 209-224.
120. Tuffreau A., *La campagne de fouilles 1978 du gisement paléolithique de Biache-Saint-Vaast (Pas-de-Calais)*. - RN., 60 (1978) 815-853.
121. Tuffreau-Libre M., *Un chemin gallo-romain du haut-empire à Beaumetz-les-Loges (Pas-de-Calais)*. - RN., 60 (1978) 855-864.
122. Vandenhoute J., *Stadsarcheologie in Gent (O.Vl.)*. - *Archeologie*, (1978) 88-89.
123. Vandenhoute J., *Stadsarcheologie in Gent (O.Vl.)*. - *Archaeologia Mediaevalis*, Abtswoning van Dieleghem (Jette) 23-24/2/1979, Brussel, 1979, 25-26.
124. Van der Heyden H.A.M., *De cartografie der Zeventien Provinciën*. - Sp.H., 13 (1978) 549-555, 8 ill.
125. Van der Plaetsen P., *Archeologisch onderzoek te Sint-Martens-Latem (O.Vl.)*. - *Archeologia Mediaevalis*, Abtswoning van Dieleghem (Jette) 23-24/2/1979, Brussel, 1979, 29-31.
126. Van de Walle R., *De Sint-Machariuswijk te Gent (O.Vl.)*. - *Archaeologia Mediaevalis*, Abtswoning van Dieleghem (Jette) 23-24/2/1979, Brussel, 1979, 19.
127. Van Doorne G., *Noodopgraving in de Ghesquierestraat nr. 2 te Deinze (O.Vl.)*. - *Archaeologia Mediaevalis*, Abtswoning van Dieleghem (Jette) 23-24/2/1979, Brussel, 1979, 17.
128. V[an] D[oor]selaer A., *De voorgeschiedenis van Harelbeke*. - *Archeologie*, (1978) 111-112.
129. V[an] D[oor]selaer A., *Harelbeke-Stasegem (W.Vl.) : Romeinse bewoningsporen*. - *Archeologie*, (1978) 82.
130. V[an] D[oor]selaer A., *Kemmelberg (W.Vl.) : ijzertijd bergvesting*. - *Archeologie*, (1978) 67.
131. V[an] D[oor]selaer A., *Stadsarcheologie Brugge*. - *Archeologie*, (1978) 4.
132. V[an] D[oor]selaer A. en Thoen H., *Destelbergen (O.Vl.)*. - *Archeologie*, (1978) 59.
- I.v.m. opgraving van Urnengrafveld, Romeinse en Middeleeuwse nederzetting.
133. Verhaeghe F., *Zuidwestvlaamse hoeven*. - *Archeologie*, (1978) 121-122.
134. Beele W., *Bruggestraat contra Brugse straat in West-Vlaanderen*. - N., 10 (1978) 150-153.
135. Beele W., *De familienaam Seyna(e)ve*. - N., 10 (1978) 268-270.
136. Brok H., *Het verzamelen en interpreteren van de volksnamen van planten*. - TT., 31 (1979) 41-55.
137. Debrabandere Frans, *Altebij, Altena en Altona*. - B., 79 (1979) 36-38.
- Toponiemen
138. Debrabandere Frans, *De plaatsnaam Vlamingstraat*. - BO., 18 (1978) 316-318.
139. De Brabandere F., *Kritische aantekeningen bij Brugse straatnamen*. - N., 10 (1978) 154-169.
140. Debrabandere F., *Van Eenoo en Vereenooghe*. - VS., 15 (1979) 199-200.
141. De Langhe J.E., *Dorseweg of Dosseweg*. - B., 79 (1979) 110.
- Toponiem. Zie ook B., 78 (1978) 306.
142. Goossens J., *Naar een Nederlandse familienaamgeografie*. - N., 10 (1978) 213-233.
143. Gysseling M., *Inleiding tot de toponymie, vooral in Oost-Vlaanderen*. - N., 10 (1978) 1-2, 1-24.

144. Hoogerheijde H., *Onderzoek naar regionale namen van citrusvruchten*. - TT., 31 (1979) 24-40.
145. Mestayier Monique, *Prénoms et hypocoristiques douaisiens de 1225 à 1270*. - Bulletin philologique et historique, 1976 (verschenen 1978), 179-190.
146. Schmittlein Raymond, *Le peuplement de la région lilloise à la lumière de la toponymie*. - Bulletin philologique et historique, 1976 (verschenen 1978), 83-178.
 Schrijft een germaanse oorsprong toe aan toponiemen die gewoonlijk geacht worden van latijnse oorsprong te zijn, zoals Lille (*Insula*) en Fins (*Fines*).
147. Seys Raf, *Van Dofseweg tot Ossedreef te Koekelare*. - B., 79 (1979) 49.
148. Tanghe R., *Alfabetische lijst van de bijnamen vermeld in de akten van de parochieregisters van de stad Tielt in de jaren 1600 tot 1700*. - VS., 15 (1979) 21-28, 74-77.
149. Tanghe Jan, *De naamverandering Tahon-Tanghe te Roeselare en Rumbeke tussen 1728 en 1800*. - VS., 15 (1979) 185-186.
150. Braekman W.L., *Onbekende Middelnederlandse naamvoorzeggingen uit Brugge*. - KVA., 1977, 153-189.
151. Debrabandere F., *Het woord «wijngaardsnijder»*. - TT., 30 (1978) 186-187.
 Als mogelijk eufemisme voor sekreetruimer, beersteker.
152. De Busschere K., *Over en uit onze paarwoorden*. - B., 79 (1979) 129-136.
153. De Rooij J., *Dubbel genus (II). Een dialectgeografische studie met een mislukte poging tot sociolinguïstische inbreng*. - TT., 30 (1978) 105-135.
154. Lamers H., *Herkomst en gebruik van «je kan, je zal, je mag»; een verkenning*. - TT., 31 (1979) 1-23.
155. Moeyaert Cyriel, *De schrijftaal van de Westhoek in Frankrijk, eind van de 19de eeuw*. - JOE (1979) 229-246.
156. Ryckeboer Hugo, *Het Vlaams van de Franse westhoek in het geheel van het Nederlandse taalgebied*. - JOE (1979) 139-156.
157. Simons Ludo, *Gezelle, de Westvlamingen en het Nederduits*. - Leuven, Vlaamse leergangen, 1979, 27 blz.
158. Soete J.(†), Debrabandere F., *Weg en verkeer in het dialect*. - LG., 21 (1979) 251-272, ill.
159. Van Peylen J., *Spreuken en gezegden ontleend aan de zeemanstaal; Samengebracht en verklaard in het Nationaal scheepvaartmuseum*. - Antwerpen, Vrienden van het nationaal scheepvaartmuseum, 1978, 32 blz., ill.
160. Van der Linden R., *Skateboard, schaatsplank, rolsurf*. - OZ., 54 (1979) 51-65.
161. Van Hoecke Willy, *De wisselwerking tussen Romaans en Germaans in Noord-Frankrijk. 2. De Franse Standaardtaal*. - JOE (1979) 43-68.
162. Van Loey A., *Westvlaams Heerschu a° 1568*. - KVA., 1977, 95-100.
 Tijdgebonden woord dat allicht gebannen of op de vlucht geslagen betekent.
163. Verleye Staf, *Ieperse woordjes en uitdrukkingen*. - IK., 14 (1978) 107-109.
 Vervolg op IK., 12 (1976) 55, 90, 122; 13 (1977) 104.
164. Viaene A., *Vijf eeuwen vangenis. En overzicht van oude en nieuwe benamingen*. - B., 79 (1979) 5-11, 180-186.
165. Willemsen R., *Kleur bekennen*. - TT., 30 (1978) 179-183.
 Betreft Zeeuws-Vlaanderen.

Zie ook nrs. 5, 30, 166, 167, 170, 332, 383, 421, 431.

4. Numismatiek en Metrologie, Sigillografie, Heraldiek, Ikonografie en Kronologie.

166. Bastien Pierre, *Tésors de la Gaule septentrionale. La circulation monétaire à la fin de IIIe et au début du IVe siècle.* - RN., 60 (1978) 789-812.
167. Delmaire Roland, *Monnaies romaines des fouilles de la cathédrale de Thérouanne (Pas-de-Calais).* - RN., 60 (1978) 761-788.
168. Dhénin Michel, *Monnaies du IIIe siècle de la région de Warlencourt (Pas-de-Calais).* - RN., 60 (1978) 813-832.
169. Mertens J.A.E., *De invoering van het metrieke stelsel in de Nederlanden.* - SpH., 14 (1979) 279-284, 9 ill.
170. Morisse Johan, *Quelques découvertes monétaires dans la région de Comines.* - MSHC., 8 (1978) 544-543.
(IIIde eeuw ; Filips de Stoute ; middeleeuwse schat).
171. Schulman J., *Aanvullingen op het supplement van de zilveren benelux.* - TN., 29 (1979) 47-48.
Aanvullingen op het supplement van 1975.
172. Van Keymeulen A., *De gouden dukatens van Karel II (1665-1700).* - TN., 29 (1979) 79-87.
173. Van Keymeulen A., *Un ducaton inédit de Charles II.* - VN., (1979) 3.
174. Waerzeggers R., *Kostprijvergelijking tussen het metalen noodgeld van de Stad Gent en de papieren bons uitgegeven in vele andere gemeenten tijdens de Eerste Wereldoorlog.* - TN., 29 (1979) 44-45.
175. Vlamijnck Maria, *Tarief voor maten, gewichten en geldspeciën in de Kasselrij Veurne.* - BdK., 21 (1979) 80-81.
176. Roelandt Jozef, *Een prent van Wervik uit 1603.* - VMSOCW., 13 (1978) 30-33.
177. *Beelden uit het verleden. Harelbeke, Bavikhove, Hulste, Stasegem.* - Tielt-Amsterdam, Lannoo, 1978, 181 blz., ill.
Verzameling foto's en prentbriefkaarten, met historische inleidingen voor elke gemeente.
178. De Vleeschauwer C., *De Flandria illustrata van Antonius Sanderus.* - ABB., 49 (1978) 1-114.
179. D'hont André, *In het jaar van het dorp en op iedere ruilbeurs : oude prentkaarten.* - CII., (1978), 12, 9-15, ill.; (1979), 13, 6-11, ill.
180. Van Mingroot Erik, *Indictio secundum stilum Cameracesem.* - HKCG., 143 (1977) 139-205.
Zie ook nrs. 51, 83, 419, 461.

5. Genealogie, Biografie en Levensberichten.

181. Arickx V., *Ontvangsten van testamenten te Pittem en Egem 1538-1578.* - VS., 15 (1979) 224-232.
182. Beele W., *Nog wat onmogelijk gezinsleed.* - VS., 15 (1979) 325-329.
Familie Beel te Dikkebus.
183. Baron Bonaert, *Les premiers Adriaenssen à Ypres. Leur double parenté avec le peintre P.P. Rubens.* - MGN., 34 (1979) 60-62.
184. Baron Bonaert, *Notes généalogiques sur les Thevelin à Ypres (suite et fin).* - MGN., 33 (1978) 368-373.
Vervolg op Boekenschouw 1978 nr. 180.

185. Baron Bonaert, *Propos généalogiques sur le compositeur André Pevernaige et sa descendance*. - MGN., 34 (1979) 139-141.
186. Boydens Hon., *Uit de bevolkingsregisters van Nieuwpoort*. - VS., (1979) 381-385.
187. Cnops Pieter, *Genealogie van bouwmeester Hendrik Beyaert (1823-1894)*. - Evere, z.u., 1978, 72 blz., ill.
Had Brugse voorouders en was verwant met uitgeversgeslacht Beyaert te Brugge en Kortrijk.
188. Cornette J., *Ontvanck van issuen de prochie van Staden competerende*. - VS., 15 (1979) 159-168.
189. Cornette Joseph, *Staten van goed van het ambacht Kortemark 1694-1796*. - Handzame, Familia & Patria, 1977, 114 blz.
190. Coussemont Ph., *De naam en het geslacht Pylyser*. - VS., 15 (1979) 201-211.
191. Delanotte Marcel, *De familie van Merris «in Poperinge»*. - GiK., 17 (1979) 1, 2-7, ill.
192. De Poorter G., *Gekende pastoors van Sint-Jakobskapelle tot 1914*. - BdK., 21 (1979) 67-77, ill.
A° 1364-1914.
193. Derolez J., *Echtparen tweemaal gehuwd*. - VS., 14 (1978) 560-562.
Familie Deroulé.
194. Deschrevel A., *Naamlijst van de priesters-biechtvaders in het oude bisdom Ieper na het Concordaat. Vierde deel*. - IK., 14 (1978) 110-112.
Inleiding van K(arel) D(e) L(ille), leven van de auteur, † 1978.
195. Deschrevel A., *Naamlijst van de priesters-biechtvaders in het oude bisdom Ieper na het Concordaat*. - IK., 14 (1978) 138-143, ill.
196. (Deschrevel A.), *Naamlijst van de priesters-biechtvaders in het oude bisdom Ieper na het Concordaat. Zesde deel*. - IK., 15 (1979) 27-31.
197. Despriet Ph., *Bij de herdenking van Juliaan Claerhout*. - LG., 20 (1978) 368-378, ill.
198. Devoldere Wilfried, *Onze Kwartierstaat : Pharailde De Caigny «Honderjarige» °Pittem 12.6.1876 † Pittem 11.4.1977*. - VS., 15 (1979) 371-374. portr.
199. Dewulf-Heus Romain L., *Boedelbeschrijvingen, rekeningen en akten van het graaf- en laatschap Rumbeke*. - Brugge, Vlaamse Vereniging voor Familiekunde, 1978, 20 blz.
200. Dewulf-Heus Romain L., *Boedelbeschrijvingen van de heerlijkheid Sijsele*. - Brugge, Vlaamse Vereniging voor Familiekunde, 1978, 143 blz.
201. Dewulf-Heus Romain L., *Doodhalmen van de heerlijkheden Moorslede en Acquets*. - Brugge, Vlaamse Vereniging voor Familiekunde, 1978, 39 blz.
202. Dewulf-Heus R., *Notariaat Corthals*. - VS., 14 (1978) 516-522, 15 (1979) 78-82.
Vervolg op Boekenschouw 1978 nr. 193.
203. Dewulf-Heus R., *Staten van goed van de heerlijkheden Erckegem, Oostkamp en Rooden geseyt Nieuwenhoven*. - MBO., 9 (1978) 112-116, 125-128 ; 10 (1979) 14-16, 35-40, 54-56, 67-68, 79-80.
Vervolg op Boekenschouw 1978, nr. 194.
204. Duprez A., *Onwelriekende karwei ! Afschrift van een overlijdensakte, uit de registers van de stad Ieper - 1799*. - IK., 14 (1978) 74-75.
Doodvaststelling van Jacques Busschaert, geb. Brugge, 70 jaar. Franse tekst.

205. Everaert Danny, *Everaert-families uit de Kortrijkse kasselrij in de 16de eeuw*. - VS., 14 (1978) 553-559.
206. Goddeeris Johan, *Stadsrekeningen... Genealo-gegevens ?*. - VS., 15 (1979) 175-184.
 Uit de stadsrekeningen van Roeselare.
207. Huys Paul, *Onze Kwartierstaat : Kunstschilder Modest Huys (1874-1932)*. - VS., 14 (1978) 523-532, portr.
208. Joos de ter Beerst Emmanuel en Suzanne, *Descendance illustrée d'Eugène Joos de ter Beerst et de Georgina de Bie de Westvoorde*. - 31 blz., portr. Eigen beheer 1978.
209. Pollet Jules, *Huwelijkskontrakten opgemaakt door Aartrijkse pastoors bewaard in het kerkarchief van Aartrijke*. - VS., 15 (1979) 135-139.
210. Preneel A., *Genealogisch fragment van de familie Grillet (17de tot 19de eeuw)*. - VS., 15 (1979) 247-258.
211. Roelandt J., *Gedieden, laten en poorters in de streek tussen Ieper en de Leie*. - VS., 15 (1979) 187-190.
212. Roelandt J., *Sterfhuizen uit de studie van Mr. Yves Marc Courtens, notaris van de kasselrij Ieper te Komen (1786-1789)*. - VS., 14 (1978) 423-428, 459-464, 537-542, 563-568.
213. Roelstraete Johan, *Onze Kwartierstaat : Juliaen Claerhout (pseud. Houten Klara, J. Seghers, J. de Bie, Jan Steen) Oudheidkundige en toponymist (°Wielsbeke, 1859 †Kaster, 1929)*. - VS., 14 (1978) 497-502. portr.
214. Roelstraete Johan, *Wat een staat van onkosten ons leren kan, Bellegem 1707*. - VS., 15 (1979) 217-223.
215. Steeghers Wilfried, *Geslachtslijst van Zeger Arnoldus Martinus Callens*. - AM., 29 (1978) 57-65, ill.
 Familie afkomstig van Otegem in de 18de eeuw.
216. Traen Louis, *Stamboom van de familie Traen*. - Brugge, L. Traen, 1977, 70 f.
217. Van Acker L., *Was Adriaen Willaert een Roeselarenaar ?*. - VS., 15 (1979) 241-245.
218. Vanderhaeghe Jan, *Poortersfamilies in Moorslede*. - VS., 14 (1978) 573-574.
219. Vandewalle Paul, *Enkele generaties vanden Walles's te Proven en te Haringe in de XVIe en XVIIe eeuw*. - VS., 15 (1979) 191-198.
220. Van Doorslaer H., *Une nomenclature d'étudiants en théologie à l'Université de Douai, de 1615 à 1625, d'après un recueil de «Quaestiones theologicae»*. - ABB., 49 (1978) 541-572.
221. Van Hille Willy, *Manuel du généalogiste pour la Flandre maritime*. - Gent, W. Van Hille, 1977. 17 blz.
222. Van Hille Willy, *De Staten van Goed van Watermeulen en Ter Beke*. - IK., 14 (1978) 76-79.
 Watermeulen Moorslede, Ter Beke Geluwe en Gullegem. 18e eeuw. Heerlijkheden eigendom bruggraaf de Pattyn.
223. Vanhoutryve André, *De erfelijkheid in het Brugse visambacht*. - VS., 15 (1979) 140-144.
224. Vanmarcke A., *Huwelijkskontrakten te Menen*. - VS., 14 (1978) 574-578, 15 (1979) 45-48, 99-103, 375-380.
 Vervolg op Boekenschouw 1978 nr. 215.
225. Van Nieuwenhuysse G., *De familie Codde en de zoetwatervisteelt te Brugge in de XVIde-XVIIIde eeuw*. - VS., 15 (1979) 113-131, ill.
226. Van Ryckeghem Gerard, *Een vader had negen zonen. Trimards Franco uit Oedelem*. - JBB., (1978) 11, 137-138.

227. Verbeke Roger V., en De Lille Karel M., *Onze Kwartierstaat : Hilaire Gellynck (° Wervik 1905 - Kortrijk 1973). Licentieaat in de Kunstgeschiedenis en de Oudheidkunde. Kunstschilder, Ere-directeur van de Kon. Academie van Kortrijk.* - VS., 15 (1979) 171-174. portr.
228. Verstraete Eugeen, *Eigendomsmerken op jachthonden in de XVIIde eeuw.* - VS., 15 (1979) 233-240.
229. Vlamynck Joris, *De Gevaerts te Beernem.* - JBB., (1978) 11, 98-109.
230. Aerts Tiny, *Ode aan Brugge en Brys.* - Catalogus «Brugge naar Tilburg», Nederlands Textielmuseum, Tilburg, 1979, 40-45, ill.
Portret van de Brugse kunstenaar Arno Brys.
231. Andries Roger, *Zij zorgden voor Ieperse vermaardheid.* - GiK., 17 (1979) 1, 13-14.
Biografieën van Désiré Boehm, Desideer De Haerne, Adriaen van Schrieck, John Mac Crae (vervolg op Boekenschouw 1978, nr. 219).
232. Buning Lammert, *Het strijdbare leven van J.D. Domela Nieuwenhuis Nye-gaard. Vlaming door keuze..* - Buitenpost (Holland), Alernatyf, 1976, 214 blz. + hersteld register van persoonsnamen, ill.
Betreft ook West-Vlaanderen.
233. De Brie M., *Opdedrinck.* - ADS., 8 (1978) 4, 7-30, ill.; 9 (1979) 1, 32.
Westvlaams geschiedkundige, 1851-1921; chronologische biblio-grafie.
234. De Brouwere J.G., *Wanneer een Kortrijkenaar naar Rome trok.* - VS., 15 (1979) 213-216.
Polydoor de Brouwere (1840-1918).
235. De Busschere K., *Leo Adolf Claeys (1876-1915). Taalontginning in de buurt van Streuvels.* - B., 79 (1979) 39-42.
236. Laporte Jos, *100 jaar geleden overleed te Brugge Philippe Christian Popp.* - VS., 15 (1979) 133-134.
237. Lottin Alain, *Chavatte, ouvrier lillois, un contemporain de Louis XIV.* - Parijs, Flammarion, 1979, 450 blz.
Heruitgave van het werk dat in 1978 verscheen onder de titel «Vie et mentalité d'un Lillois au XVIIe siècle».
238. Merlevede Daniel, *Posuerunt me custodem.* - JHKH., (1978), Deschrevel 14-20, ill.
(Biografisch vervolg op het artikel over Deschrevel van H. Verleyen in JHKH).
239. Vandewalle André, *Willem de Deken († 1328) : volksleider en makelaar.* - HEm., 115 (1978) 207-211.
In de reeks «Vlaamse Biografica».
240. Van Impe E., *Marie-Christine van Oostenrijk, Gouvernante-Generaal van de Zuidelijke Nederlanden, 1781-1789; 1790-1792.* - Kortrijk-Heule (Belg.), UGA, 1979. 202 blz., ill. (Standen en Landen LXXXVII).
241. Van Vooren G.A.C., *G.A. Vorsterman van Oyen 1836-1915. Een markante figuur uit Aardenburg.* - Bijdragen tot de Geschiedenis van West Zeeuws-Vlaanderen, nr. 7, Oostburg, 1979, 156 blz., ill.
G.A. V.v.O. was hoofdonderwijzer, archivaris, kamerlid en bekend landbouwdeskundige.
242. Viaene A., *Adalard van Eine en Oudenburg. Stichter van het hospitiium Aubrac-in-Auvergne op een kruispunt van pelgrimswegen, 1120.* - B., 79 (1979) 65-72, ill.
243. Victor R., *Jean Haesaert (1892-1976).* - Jaarboek van de Koninklijke Aca-demie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten, (1976) 317-325.

244. Baillieul Jean-Marie, De Bruyne Michiel en Geldhof Jozef, *Hugo Verriest in Ieper : een Blauwvoet in de branding*. - Ieper, Jef Lesagekring, 1978, 258 blz., ill.
245. Bondeau Roger A., *In memoriam André Bonnez van Stavele (1906-1978)*. - IJZB., 8 (1978) 12, 1-2, ill.
Heem- en volkskundige.
246. Bijmens B., *Veldwachter Pieter Cornelis uit Koksijde, een der rijkste ingezetenen van de gemeente*. - BdK., 21 (1979) 71.
° 1839 - † 1923.
247. Dawyndt A., *De oorlogsbelevissen van Kamiel Declerck*. - BdK., 21 (1979) 19-28.
Oorlog 1914-18. Gevechten en krijgsgevangenschap.
248. Demerre G., *Burgemeester Groensteen van Alveringem*. - BdK., 20 (1978) 148-150.
Alveringem 1804-1878. De verkiezingen.
249. De Meijer A.K., *Een Brugse Augustijn aan het Engelse hof in 1685. Jacobus Willemart O.S.A. en Jacobus II*. - HEM., 115 (1978) 43-81, ill.
250. Deswartes Maxime, *Charles-Louis Grimminck, mystique flamand*. - Annales du Comité flamand de France, nouvelle série, t. 1 (1978), 49 blz.
251. Devliegher Luc, *André Bonnez van Stavele*. - B., 78 (1978) 356-357, ill.
In memoriam
252. Dewitte A., *In memoriam pastoor Frans Dewitte (1883-1979)*. - B., 79 (1979) 55-56.
253. Dewitte A., *Peter en Bonaventura De Smet, alias Vulcanius, (1503-1571)*. - HEM., 115 (1978) 17-42, tab.
254. *In memoriam Jozef Grymonprez*. - Schr., 9 (1979-1980) 2, 1-16.
255. Janssens de Bisthoven Boudewijn, *Emiel De Kiere, priester van het bisdom Brugge, missionaris in IJsland (1864-1870)*. - Ministrando, mededelingen van het bisdom Brugge, 11 (1975) 91-94.
256. Naert Urbain, *Beroemde figuren. Florimond Fonteyne, onderpastoor te Aartrijke (1.3.1856 - 4.7.1923)*. - Ledenblad Heemkundige kring David Jonckheere, 3 (1979) 9, 7-11, ill.
257. Pynaert Florimond, *Dagboek. Belevissen als oorlogsvrijwilliger met vertrek en terugkeer uit de oorlog 1914-1918*. - Melle, bij de auteur, 1976, 140 blz., ill., gestencild.
258. Tillie W., *Poperingse soldaten onder Napoleon*. - ADS., 9 (1979) 1, 11-29.
259. Van Acker K.G., *In memoriam Dr. R. Apers*. - ABB., 49 (1978) 801-805.
260. V[an] A[cker] L., *In memoriam Antoon Deschrevel, Haringe 1913 - Ede-walle (Handzame) 1978*. - B., 79 (1979) 58.
261. Vanthournout E., *Baron E. de Béthune-Sully †*. - LG., 21 (1979) 279-282, ill.
262. Verleyen Herwig, *In memoriam E.H. Antoon-Jozef Deschrevel*. - JHKH., (1978), Deschrevel 1-13, ill.
263. Vervenne A., *Simon de Ruwe en het Fort Knokke*. - BO., 18 (1978) 36-38.
Zie ook nrs. 135, 140, 142, 148, 149, 389, 472, 473, 523, 550, 624.

6. Volkskunde.

264. Beun J., *Garnaalvisser te paard. Maurice Denecker vertelt....* - BdK., 21 (1979) 40-44.
Garnaalvissen te paard tegenwoordig.

265. Beun J., *O.L.-Vrouw van «Lombardie» of «Ster der Zee» II.* - Bdk., 21 (1979) 82-84.
 Vissersbedevaarten Lombardsijde. Vorige aflevering: Bdk., 17 (1975) 49-52.
266. R.A.B., (Blondeau Roger A.), *Gecreëerd te Roesbrugge in 1869 «Meulwallen» het Roesbrugse kaartspel. Met enkele wetenswaardigheden over spelkaarten en kaartspelen.* - IJZB., 9 (1979) 3, 1-2, ill.
267. R.A.B., (Blondeau Roger A.), *Verdwenen herbergen te Roesbrugge in de Haringestraat en in de Krombkestraat.* - IJZB., 9 (1979) 7-8, 1-2, ill.
268. Buckinx René, *Zoete lieve Gerritje.* - IK., 15 (1979) 22-26.
 Kantwerkstersfeestviering.
269. Cafmeyer M., *Kaartspelen in Vlaanderen.* - OZ., 53 (1978) 82-90.
270. Carton Luc, *Eskulaperij in Vlaanderen (1). Geneeskunde en volksremedies in onze gewesten.* - IJZB., 9 (1979) 5, 3-4, ill.
271. Carton Luc, *Eskulaperij in Vlaanderen (2). Over «gaan dienen», «aflezen» en het «Goe-Vrijdag-ei».* - IJZB., 9 (1979) 6, 3-4, ill.
272. *Chronique patoisante.* - MSHC., 8 (1978) 551-568.
 Teksten in het Picardisch dialect van Komen.
273. Daras Hervé, *Volkssagen, volksdevotie en volksgeneeskunde uit Oedelem.* - JBB., (1978) 11, 110-120.
274. Dawyndt A., *Oude herbergnamen uit de Westhoek (19e eeuw). Herkomst en betekenis. XII.* - Bdk., 21 (1979) 46-51.
 Letters S, T, V.
 Vervolg B.S. 1978, nr. 299.
275. De Brie M., *Memoriaal van Reninghelst en O.-L.-Vrouw van Sint-Jan.* - ADS., 9 (1979) 1, 30-31.
 Poperinge.
276. De Brie M., *Mirakel, Volksgeloof en Volksdevotie.* - ADS., 9 (1979) 2, 43-61, ill.
 O.-L.-Vrouw van Sint-Jan Poperinge.
277. De Brie M., *Het Mirakelbeeld van O.-L.-Vrouw in goede en kwade dagen.* - ADS., 9 (1979) 2, 19-33.
 Poperinge.
278. De Brie M., *O.-L.-Vrouw van Sint-Jan of van Sint-Jans ?.* - ADS., 9 (1979) 2, 39-42.
 Poperinge.
279. De Brie M., *J.B. Roens, begenadigde en apostel van O.-L.-Vrouw van Sint-Jan.* - ADS., 9 (1979) 2, 34-38.
 Notabele uit Poperinge, † 1698.
280. De Brie M., *500e verjaring van het groot mirakel van O.-L.-Vrouw van St.-Jan.* - ADS., 9 (1979) 2, 1-18, ill.
 Poperinge.
281. De Brie M., *Vijfhonderd jaar verering van Onze-Lieve-Vrouw van St.-Jan te Poperinge.* - IK., 15 (1979) 14-21, ill.
282. De Gerssem Maurits, *Mariale Ommegang Poperinge, cultuurhistorische stoet. Bij de jubelviering van O.-L.-Vrouw van St.-Jan te Poperinge ter gelegenheid van het 5e eeuwfeest van het Mirakel (14 maart 1479) met volledige beschrijving en verantwoording van de vernieuwde Mariale Ommegang.* - Poperinge, Eigen beheer, 1979, 111 blz., ill.
283. D[e] K[eyser] R[éné], *Hoe men in vroeger tijden zaaigraan gereed maakte.* - RP., 21 (1979) 99-100.

284. Deneweth Michael, *Het Breugheldorp van Stanten. Een uitgebreid repertorium. Humor en Folklore, heemkundig voor Wingene verwerkt.* - Roeselare, Eigen beheer, 1978, 640 blz., ill.
285. De Puydt Raoul, *De Onze-Lieve-Vrouwkerk van Gistel en Godelieve.* - Antwerpen, Vlaamse Toeristenbond, 1976, 16 blz., (Vlaamse toeristische bibliotheek, 201).
286. Desegher Paul-Johan, *O.L.V. van Sint-Jan Poperinge.* - Poperinge, bij de auteur, 1979, 34 blz., ill., gestencild.
Geschiedkundige situering 1479, jaar van het mirakel.
287. De Witte André, *Over bouw en gebruik van een lichtbak door onze pensjagers.* - RP., 21 (1979) 36-39, ill.
288. Dewulf-Heus, Romain L., *Doodhalmen van de heerlijkheden Moorslede & Acquets.* - Brugge, Vlaamse Vereniging voor familiekuude-Gouw West-Vlaanderen, 1978, 39 blz.
289. Dewulf-Heus, Romain L., *De wezerijakten van de heerlijkheden Ardoorie & Ayshove ; 2.* - Brugge, Vlaamse Vereniging voor familiekuude-Gouw West-Vlaanderen, 1978, 114 blz.
Zie ook Boekenschouw 1978, nr. 196.
290. Dezutter W.P., *Aanwinsten Stedelijk Museum voor Volkskunde (Brugge).* - ML., 5. (1978), 56-57, ill.
291. Dezutter W.P., *Brugse carnavalgeboden uit 1820 en 1827.* - GiK., 17 (1979) 2, 32-40, ill.
292. Dezutter W.P., *De Klauberprent van de Broederschap van O.-L.-Vrouw van Troost te Brugge.* - GiK., 16 (1978) 2, 43-44.
293. Dezutter W.P., *De volkskunde van het proletariaat : G. Michiels. Uit de wereld der Brugse mensen.* - OZ., 54 (1979) 43-47.
met als bijlage *Bibliografie betreffende museumpresentatie en didactiek in volkskundige musea*, ibidem, 48-50.
294. Dezutter W.P. en Goetinck M., *De loterijen van 1549 en 1574 ten voordele van de Bogardenschool (Brugge).* - Catalogus 125 jaar Stedelijke Nijverheidsschool. Brugge, 1979, 135-155, ill.
295. Dezutter W.P., *Volkskundige Varia.* - Catalogus «Brugge naar Tilburg», Nederlands Textielmuseum, Tilburg, 1979, 20-21, ill.
Handelt over merklappen.
296. Frenaut Jacques, *Zandvoordse herbergen.* - Zonneheem, 7 (1978) 6 - spec. nr.
297. Gelber L., *Koewachtersroepen in Oost- en West-Vlaanderen.* - OZ., 54 (1979) 3-16.
298. Gheeraert John, *Le mariage de Zot Loweeke à Ostende ;* Illustratie van John Blommaerts. - Oostende, Publigrafiek, 1979, 24 blz., ill.
299. Gheeraert John, *Vertellingen uit «Het Zeepaardje» ;* Illustratie Roland Devolder. - Oostende, Publigraf, 1978, 79 blz., ill.
300. Larbouillat Jacques, *Museumbladzijde.* - RP., 20 (1978) 153-155.
301. Meurant René, *Géants processionnels et de cortège en Europe, en Belgique et en Wallonie*, Tielt, Veys, 1979, 646 blz.
Betreft met name Komen-Moeskroen en Dendermonde.
302. Nauts Herman, Martens Maurits, Van der Linden Renaat, Hynderickx Theofiel, *Leven en legenden van Sinterklaas in Vlaanderen. Volkskundige tentoonstelling georganiseerd door de stad Sint-Niklaas (...) van 22 oktober tot 18 december 1977.* [Sint-Niklaas 1977], 118 blz., ill.

303. Neiryck Freek, *Het leven van vader Tamboer. Marktzanger*; met foto's en originele liedjesteksten. Eekloo, Taptoe, 1978, 120 blz., ill.
Moord te Beernem - blz. 87-89.
304. Nevejans M., *Een oude Veurnaar vertelt...* Veurne, Eigen beheer, 1978, 22 blz.
305. Roets Clara, *Over oude vooizekens en grappige aftelrijmen uit onze kinderjaren.* - JBB., (1978) 11, 121-136.
306. Thijs A., *De industriële archeologie en de volkskunde.* - OZ., 54 (1979) 17-27.
307. Top S., *Heemkunde en Volkskunde.* - WT., 37 (1978) 150-160.
308. Tuyaerts-Vertommen B., *Brugse legenden.* - St.-Andries/Brugge, Heemkundige Kring M. Van Coppenolle, 1979, 63 blz., ill.
309. *Uilenspiegel, wie ben jij? Zeven eeuwen uilenspiegel.* - Damme, Uilenspiegel, 1978, 160 blz., ill.
311. Vanheule L., *Boetekruis, enig overgebleven exemplaar van de solidariteit te Veurne?* - BdK., 20 (1978) 142-147, ill.
Na 1646. Beschrijving en herkomst.
312. Van Hoonacker Egied, *Over de legende van Sint-Niklaas.* - CUR., 13 (1978) 52, 2-3.
Drukwerk in St.-Niklaasinstituut te Kortrijk.
313. Vermeulen M., *Westvlaamse spreuken. Zanting 1977.* - B., 78 (1978) 304-306.
314. Vermeulen M., *Westvlaamse spreuken. Zanting 1978.* - B., 79 (1979) 151-153.
315. Verstappen Jacques, *Carnaval in België.* - Brugge, Orion, 1979, 160 blz.
316. Viaene A., *Vernieuwde Historische Stoeten in West-Vlaanderen.* - Catalogus «Brugge naar Tilburg», Nederlands Textielmuseum, Tilburg, 1979, 47-52, ill.
Zie ook nrs. 136, 345, 387, 390, 394, 402, 410, 430, 443, 445, 485, 606, 619.

II. ALGEMENE GESCHIEDENIS

1. Geschiedenis van Vlaanderen.

317. Cabantous Alain, *Marins des Pays Bas français et prisons anglaises au XVIIIe s.* - AVD., nr. 9 (juli 1979), 77-88.
318. Carson Patricia, *Vlaanderen fraai gelaat.* Gent, E. Story-Scientia, 1977. 296 blz.
Oorspr. titel: The fair face of Flanders.
319. Deseyne André, *De Franse aanwezigheid in de sector Ieper tijdens Wereldoorlog I.* - Zonneheem, 7 (1978) spec. nr.
320. Dantoing Alain, *La hiérarchie catholique et la Belgique sous l'occupation allemande.* - RN., 60 (1978) 311-337.
321. Delmaire Bernard, *La guerre en Artois après la bataille de Courtrai.* - Actes du 101e congrès national des sociétés savantes (Lille 1976), Paris 1978, 131-141.
322. Galbert van Brugge, *De moord op Karel de Goede. Dagboek van de gebeurtenissen in de jaren 1127-1128*; Vertaling uit het latijn: A. De Myttenaere; Iconografie: A. Derolez en L. Devliegheer; o.l.v. R.C. Van Caenegem. Antwerpen, Mercatorfonds, 1978, 275 blz., ill.
323. Groenveld S., *De Unie van Utrecht en haar betekenis.* - SpH., 14 (1979) 2-10, 9 ill.

324. *Histoire des mentalités dans le Nord de la France (Actes du XVIIIe congrès de la Fédération des sociétés savantes du Nord de la France, Lille, 1977)*, Lille, Commission historique du Nord, 1978, 129 blz., gestencild. (Besteladres : Archives du Nord, 22 rue Saint-Bernard, Lille).
325. *De Lage Landen van Prehistorie tot 1500*. - Sint-Stevens-Woluwe, Elsevier, 1978, 463 blz. (Elseviers historische bibliotheek).
326. *De Lage Landen van 1500 tot 1780*. - Sint-Stevens-Woluwe, Elsevier, 1978, 477 blz. (Elseviers historische bibliotheek).
327. Lemaitre Charles, *Relation de mon voyage de Flandre, de Hollande et de Zélande fait en 1681. Texte établi et annoté par Gilbert van de Louw*. - Parijs 1978, 403 blz. (Annales littéraires de l'Université de Besançon, Les Belles Lettres).
328. Maddens Nikolaas, *De Vlaamse oorlogsvloot tijdens de regering van Keizer Karel V*. - BTMG., 22 (1978) 389-398.
329. Milis L., *Een afrekening met de Middeleeuwen*. - SpH., 14 (1979) 399-403, 6 ill.
330. Pierrard P., *Histoire du Nord, Flandre, Artois, Hainaut, Picardie*. - Paris, Hachette, 1978, 404 blz., ill.
331. Schepens Luc, *De Provincieraad van West-Vlaanderen. 1836-1921 Socio-politieke studie van een instelling en haar leden met 501 biografieën van Westvlaamse notabelen. Deel II. 1921-1978... met 550 biografieën van Westvlaamse prominenten*. - Tielt-Amsterdam, Lannoo, 1976-1979 8°, 2vol.
332. Thoen Hugo, *De Belgische kustvlakte in de Romeinse tijd : bijdrage tot de landelijke bewoningsgeschiedenis*. - Brussel, Koninklijke Academie voor wetenschappen, letteren en schone kunsten van België, 1978, 255 blz. (Verhandeling van de Koninklijke Academie voor wetenschappen, letteren en schone kunsten van België, klasse des letteren, 88).
333. Van Caenegem R.C., *De Gentse februari-opstand van het jaar 1128*. - SpH., 13 (1978) 478-483, 8 ill.
334. Van Crugten A., *Un voyageur de Bohême à la Cour de Bourgogne*. - CB., 21 (1976) 60-68.
335. Van Haegendoren Mieke, *Belgische geschiedenis onder Engelse loep*. - Streven, 46 (1979) 950-951.
336. Van Isacker Karel, *Mijn land in de kering 1830-1980*. Kapellen, De Nederlandsche Boekhandel, 1978, 284 blz. (Mens en tijd).
337. Verstraete Eugene, *Een Westduitse familieclan ter hulp van Gwijde van Dampierre ?* - VS., 15 (1979) 13-17.
338. Verstraete Eugene, *Nog betreffende een West-Duitse familieclan ter hulp van Gwijde van Dampierre*. - VS., 15 (1979) 246.
339. Viaene A., *Verbroedering in Europa. De Mey-Droom van Jan Lambrecht van Pollinkhove, 1659*. - B., 78 (1978) 294-296.
340. V[iaene] A., *West-Vlaanderen in andermans ogen. Indrukken van een Amerikaans schilder, 1905*. - B., 79 (1979) 53-54.

Zie ook nrs. 15, 240.

2. Plaatselijke geschiedenis.

Aardenburg

Zie nrs. 93, 241.

Aartrijke

Zie nrs. 209, 256, 562, 581.

Adegem

341. Stockman Luk, *Het Goed Altena te Adegem*. - AM., 29 (1978) 126-153, ill., tab.

Bezit van St.-Janshospitaal te Brugge, thans O.C.M.W.

Zie ook nr. 21.

Adinkerke

Zie nrs. 569, 582.

Alveringem

Zie nr. 248.

Anzegem

342. Despriet Ph., *Het goed Ten Broerse in Anzegem*. - JGOKW., 6 (1978) 300-318, ill.

Ardooise

343. Van Acker L., *Hoe een kerkweg werd verlegd te Ardooise in 1773*. - B., 79 (1979) 190-191.

Zie ook nr. 289.

Avekapelle

344. Ameeuw J., *Bijdrage tot de geschiedenis van Avekapelle*. - BdK., 20 (1978) 129-139.

Geschiedkundig overzicht.

345. Maton G., *Verdwenen volksfiguren uit Avekapelle*. - BdK., 21 (1979) 45-46.
Pe Wulf en Ciseen Kinoye, varkensslachters. Okke, boodschapster met hondengespan.

Bavikhove

346. Vuylsteke G., *Historische schets van Bavikhove*. - LG., 20 (1978) 308-314, ill.

Zie ook nr. 177.

Beernem

347. Slos Etienne, *Beernems politiereglement anno 1828*. - JBB., (1978) 11, 139-145.

348. Vlamynck Joris, *1878-1978. Een eeuw bibliotekerwerking te Beernem*. - JBB., (1978) 11, 153-163, ill.

Zie ook nrs. 229, 580.

Bellegem

349. Lagast J., *Bellegem*. - LG., 20 (1978) 315-322.

Zie ook nr. 214.

Beveren-Leie

350. Ducatteeuw E. en Debrouwere M., *Beveren-Leie*. - LG., 20 (1978) 323-327.
 351. Ducatteeuw E. en Debrouwere M., *Ontstaan en groei van de dorpskern van twee landelijke gemeenten Beveren-Leie en Desselgem*. - LG., 21 (1979), 75-131, ill.

Zie ook nrs. 649. 717.

Beveren (Roeselare)

Zie nr. 450.

Blankenberge

352. Van Biervliet Lori, *Wilde Blankenbergenaars in de beginjaren van het toerisme*. - B., 78 (1978) 333-337.

Boezinge

Zie nr. 752.

Bourbourg (Broekburg)

353. Dupas G., *Histoire de Bourbourg et de sa châtenelle des origines à la libération*. - Duinkerke, Westhoek-éditions, 1978, 318 blz.

Bredene

354. Clybouw K., *Geschiedenis van de Visserskapel Onze-Lieve-Vrouw-ter-Duinen te Bredene*. - Bredene, eigen beheer, 1978.

Zie ook nrs. 67, 91, 114.

Brugge

355. Beernaert Brigitte, Constandt Luk, Esther Jean-Pierre, *Het Zand. De metamorfose van een stadsplein van de XIIde eeuw tot nu*. - 't Zand vroeger nu straks [Tentoonstellingscatalogus], Brugge, stadsbestuur, 1979, 7-29, ill.
 356. Boterberge R. en Colom Aguilar T., *Brugge in 1631 bedreigd en ontzet*. - HEm., 115 (1978) 82-102, krtn.
 357. Cafmeyer Magda, *Op de Brugse markten*. - B., 79 (1979) 87-94, 167-176.
 358. Carlier W., *Het gheselschip van Onser Lieve Vrouwen ten droghen bome*. - BO., 19 (1979) 49-63, ill.
 Te Brugge
 359. De Duytsche M., *Het godshuis Van Volden, ook genaamd St.-Hubrechts, Boeveriestraat 50 te Brugge*. - GiK., 17 (1979) 2, 2-23, ill.
 360. De Keyser René, *Het tiendehof van de St.-Kwintensabdij te Oostkerke en de St.-Walburgakerk te Brugge*. - RP., 20 (1978) 183-185.
 361. De Keyser René, *Het Tiendehof van de Sint-Kwintensabdij en de Sint-Walburgakerk te Brugge*. - RP., 21 (1979) 47-48.
 Aanvulling bij RP., 20 (1978) 183-185.
 362. Demarest Henri, *Van vijf eeuwen her bij Bertje van Brugge, deel II : De Florentijnse Loge, Akademiestraat 1.* - BO., 18 (1978) 193-240, ill.
 Vervolg van Boekenschouw 1978 nr. 421.
 363. Demarest Henri, *Van vijf eeuwen her bij Bertje van Brugge, deel III : Huis De Ceulenaere, Vlamingstraat 22, Brugge*. - BO., 18 (1978) 268-292, ill.

Boekenschouw

364. Dewitte A., *Juan Luis Vives. Zijn gedachtenis in de Brugse Sint-Donaaskerk. 1540-1600.* - B., 79 (1979) 48-49.
365. Janssens de Bisthoven B., *Het H. Bloed te Brugge.* - Catalogus «Brugge naar Tilburg», Nederlands Textielmuseum, Tilburg, 1979, 52-55, ill.
366. Jansseune Gilbert, *Tempeliers en hospitaalridders te Brugge.* - BO., 18 (1978) 247-267, ill.
367. Michiels Guillaume, *Hebben de Franse Jacobijnen de grafkelder van Maria van Bourgondië geschonden ?.* - GiK., 17 (1979) 2, 24-30, ill.
368. Michiels G., *Uit de wereld der Brugse mensen. De fotografie en het leven te Brugge, 1839-1918. Met een bijdrage over de vrijmetselarij door Drs. W.P. Dezutter.* - Brugge, Westvlaamse Gidsenkring, 1978, 712 blz., ill.
369. Rau Jaak A., *De Brugse randgemeenten in oude prentkaarten.* - Zaltbommel, Europese Bibliotheek, 1978, 116 blz., ill.
370. Rotsaert J., *De Brugse belofte.* - BO., 18 (1978) 189-192, ill.
371. Rotsaert J., *Graven, grafschriften, jaargetijden uit de Sint-Jacobskerk te Brugge.* - MBO., 9 (1978) 108-111, 123-124 ; 10 (1979) 11-13, 32-34, 65-66, 72-78.

Vervolg van Boekenschouw 1978, nr. 316.

372. Ryckaert M., *Brugge : van Romeinse vicus tot Middeleeuwse stad.* - SpH., 13 (1978) 630-637, 8 ill.
373. *Sint-Donaas en de voormalige Brugse kathedraal.* - Brugge, Jong Kristen Onthaal voor Toerisme v.z.w., 1978, 130 blz., ill.
374. Stad Brugge. *Tentoonstelling zestig jaar wapenstilstand 11 november 1918.* - Brugge, z.u., 1978, z. blz.
375. Vandermaesen Maurice, *De rekening der Brugse gijzelaars 1328-9/1338-41.* - HEM., 115 (1978) 1-16, tab.
376. Vermeersch V., *De Stedelijke Musea van Brugge en de textiel.* - Catalogus «Brugge naar Tilburg», Nederlands Textielmuseum, Tilburg, 1979, 11-19, ill.
377. *'t Zand, vroeger, nu, straks.* - Brugge, Stadsbestuur, 1979, 60 blz., ill.
Zie ook nrs. 1, 25, 26, 28, 31, 34, 48, 50, 95, 96, 97, 99, 102, 131, 139, 225, 230, 291, 292, 293, 294, 308, 524, 527, 535, 536, 537, 539, 559, 565, 567, 593, 605, 620, 621, 622, 623, 624, 632, 636, 650, 651, 659, 660, 664, 665, 689, 692, 693, 697, 698, 701, 705, 708, 719, 721, 732, 735, 736, 740, 744.

Damme

378. De Keyser René, *Rond het ontstaan van Damme.* - RP., 20 (1978) 57-64, krt., ill.

Zie ook nrs. 563, 725, 740.

Deerlijk

Zie nrs. 654, 655.

De Moeren

Zie nr. 581.

De Panne

Zie nr. 614.

Desselgem

379. Ducatteeuw E. en Debrouwere M., *Desselgem*. - LG., 20 (1978) 328-332.
Zie ook nrs. 351 en 649.

Diksmuide

380. Pieters Robert, *Geschiedenis van Dixmude, naar de beste oorkonden. Met vier plannen der stad*. Handzame, Familia et patria, 1978, 348 blz.
Anastatische herdruk van de uitgave Diksmuide, Ed. Desmyter, 1885.
Zie ook nr. 582.

Dottenijs

Zie nr. 431.

Duinkerke

381. Clauzel Denis, *Note sur les finances de Dunkerque au XVIIe siècle*. - AVD., nr. 9 (juli 1979), 27-50.
382. Danhieux Luc en Dams Jean, *Un octroi peu connu de Philippe II accordé à la ville de Dunkerque en 1575*. - AVD., nr. 9 (juli 1979), 17-27.
383. De Lille Karel M., *Nog Nederlands te Duinkerke in 1857 ?*. - IK., 15 (1979) 2-3, ill.
Redemptoristenstichting.
Zie ook nr. 557.

Eeklo

Zie nr. 488.

Egem

Zie nr. 181.

Elverdinge

Zie nr. 92.

Gistel

Zie nr. 285.

Harelbeke

384. V[iaene] A., *Historiograaf Gramaye te Harelbeke, 1608*. - B., 79 (1979) 190.
Zie ook nrs. 128, 129, 177.

Haringe-Roesbrugge

Zie nrs. 94, 219, 266, 267, 712, 713.

Heist

Zie nr. 572.

Helkijn

Zie nr. 85.

Herseeuw

Zie nr. 431

Heule

385. Roelstrate J., *Heule*. - LG., 20 (1978) 333-350, ill.

Honschote

386. Coornaert Emile, *Honschoote. De ses origines au début du XVIIIe s.* - AVD., nr. 8 (nov. 1978), 15-22.

Hooglede

387. Defour Frans, *Geschiedenis van de koninklijke fanfare De Verenigde Vrienden Hooglede*. - Hooglede, 1978, 88 blz., ill.

Houtem

Zie nr. 58, 406, 685.

Hulste

388. Glorieux E., *Hulste*. - LG., 20 (1978) 351-358, ill.

Zie ook nr. 177.

Ieper

389. Brutsaert Jacques, *De geschiedenis van het «Drie Torenkasteel» en zijn bewoners*. - GiK., 17 (1979) 1, 26-28.

Te Brielen bij Ieper.

390. Herremans Caroline, *Onze-Lieve-Vrouw van Thuyne (O.-L.-V. van Mirakel of O.-L.-V. van Brielen)*. - GiK., 17 (1979) 1, 21-22.

Te Ieper.

391. Masure D., *Ieper in oude prentkaarten*. 2de druk. Zaltbommel, Europese Bibliotheek, 1979, 76 blz.

392. Verheye Staf, *De nachtwacht te Ieper*. - IK., 14 (1978) 98-106.

A° 1845. Plus toenmalig stratennet binnenstad.

393. Verheye Staf, *Van brandtghesellen en pompiers*. - IK., 14 (1978) 121-132. Ieper. Geshiedkundig overzicht.

Zie ook nrs. 183, 184, 566, 615, 633, 709, 713, 733, 745, 746, 748, 749, 757, 758, 759, 760, 763.

Ingelmunster

Zie nr. 629.

Izegem

394. Geldhof Jozef, *Nog over de Blauwhuisfeesten te Izegem op 21 en 28 mei 1845*. - B., 78 (1978) 297-301.

Zie ook nr. 35.

Jabbeke

Zie nr. 577.

Kaster

395. Berquin K., *De kluis van Grimminck te Kaaster*. - IK., 14 (1978) 136-137, ill.
 Van 1714 tot 1724 kluizenaar aldaar.
396. Despriet Ph., *Inleiding tot de geschiedenis van Kaster*. - LG., 20 (1978) 359-367, ill.
397. Moeyaert C., *Kaaster in de XVIIe en XVIIIe eeuw. Toponymie volgens de toenmalige bronnen*. - IK., 14 (1978) 68-73.

Keiem

Zie nr. 577.

Kerkhove

Zie nr. 108.

Klerken

Zie nr. 582.

Knesselare

398. Goegebuer L.M. o.a.s., *Hoe en wanneer werd Sint-Willibrord patroon van Knesselare ?* - AM., 29 (1978) 66-70.
 Zie ook nr. 467.

Knokke

399. Cosyn Valeer, *Knokke in 1907*. - RP., 20 (1978) 129-134.
400. Lannoy Danny, *Onder de wapens bij Napoleon*. - CII., (1978) 12, 19-22.
401. D'hont André, *Het dorp dat door de badstad opgeslorpt werd (Knokke)*. - CII., (1979) 13, 12-14.
402. Larbouillat Jacques, *Alice van Nicootje vertelt*. - RP., 20 (1978) 85-96.
 De markt te Knokke, voornamelijk tussen de beide wereldoorlogen.
403. Van den Heuvel J., *De inhuldiging van Burgemeester Lodewijk De Klerck (16 mei 1912)*. - CII., (1978) 12, 16-18.
404. Van den Heuvel J., *Knokke en de streek van het Zwin rond 1830*. - CII., (1979) 13, 21-32.
 Zie ook nrs. 500, 572.

Koekelare

Zie nr. 147.

Koksijde

405. Bijns Bert en Lust Bernard, *Koksijde : historische gegevens en wetenswaardigheden*. [Gevolgd door] : *Koksijde, een toeristische gemeente*. - Koksijde, V.V.V. Koksijde, 1971, 99 blz.
 Zie ook nrs. 246, 511, 582, 696.

Komen

406. Bourgeois Henri, *Le problème de la reconstruction provisoire à Comines-Belgique, Houthem et Bas-Warneton après la grande guerre.* - MSHC., 8 (1978) 367-398.
407. De Simpel Francis, *La diffusion d'un dictionnaire d'histoire et de géographie dans la région de Comines-Warneton en 1853.* - MSHC., 8 (1978) 349-351.
408. Duvosquel Jean-Marie, *La Société d'Histoire de Comines-Warneton et de la Région en 1977-1978.* - MSHC., 8 (1978) 213-230.
409. Lauraine Henri, *Histoire de la Salle du Cercle catholique à Comines-Belgique depuis 1925.* - MSHC., 8 (1978) 481-486.
410. Roelandt Jozef, *L'auberge du Chat à Comines-Belgique du XVe au début du XIXe siècle.* - MSHC., 8 (1978) 295-314.
411. Schoonheere André, *Les sapeurs-pompiers de Comines. Autour d'un anniversaire (1828-1978).* - MSHC., 8 (1978) 335-348.
412. Toutain Philippe en Terrier Didier, *Le travail et les hommes à Comines au XVIIIe siècle.* - MSHC., 8 (1978) 1-208.
413. Vierstrate Albert, *Aperçu historique des brigades de gendarmerie de la région de Comines-Warneton.* - MSHC., 8 (1978) 352-366.
- Zie ook nrs. 59, 60, 170, 212, 272, 301, 517, 556, 576.

Koolkerke

Zie nr. 577.

Kortemark

Zie nr. 189

Kortrijk

414. De Cuyper J., *Joos van der Woestine van Geluwe en de vergulde zilveren kelk van de Kortrijkse kapittelkerk.* - LG., 21 (1979) 147-148.
415. De Cuyper J., *De lotgevallen van het huis Raepsaet in Kortrijk.* - LG., 21 (1979) 191-204, ill.
416. Devliegheer L., *Het Sint-Jorispaviljoen in Kortrijk, gebouwd door architect B. Dewarlez uit Rijsel (1810).* - LG., 21 (1979) 209-214, ill.
417. Ducatteeuw E., *Het huis Sint-Joris in Kortrijk.* - LG., 21 (1979) 205-208, ill.
418. Germanes R., *De geschiedenis van Kortrijk in de filatelie.* - CUR., 13 (1978) 51, 5-8, ill.
- Zie ook nrs. 648, 658, 671, 718, 737.

Kuurne

419. Warlop E., *De heerlijkheid, de heren en het gemeentewapen van Kuurne.* - LG., 20 (1978) 379-397, ill.

Lauwe

420. Deprez Marcel, *Lauwe in oude prentkaarten.* 2de druk. Zaltbommel, Europese Bibliotheek, 1979, 80 blz.

Leffinge

421. Vansteene August, *Leffinge eertijds en nu — of geschied- en aardrijkskundige aantekeningen over deze gemeente.* - Leffinge, E. Vyvey, 1977, 29 blz., ill.

Handschrift uit 1891.

Zie ook nrs. 115, 571.

Lichtervelde

Zie nr. 573.

Lissewege

422. Ballegeer Johan en Lonneville Armand, *Lissewege in oude prentkaarten.* - Zaltbommel, Europese bibliotheek, 1978, z. blz., ill. 8°, n.p., ill.
423. Ballegeer Johan, *Een politiek bedrijvig onderpastoor te Lissewege. Uit de memoires van Franciscus Caullet (1875-89).* - RP., 20 (1978) 155-182.
424. Vandepitte G., *Korte aantekeningen uit Lissewege.* - RP., 21 (1979) 103.
425. Van den Heuvel J., *Een oktrooi van Albrecht en Iabella bij de restauratie van de kerk te Lissewege.* - RP., 21 (1979) 15-22, ill.

Loker

Zie nr. 75

Loppem

426. Vervenne A., *Herrie rond Jozef II te Loppem.* - BO., 18 (1978) 241-243.

Zie ook nrs. 574, 581, 702

Luingne

Zie nr. 431.

Mariakerke

Zie nr. 764.

Maldegem

Zie nr. 743.

Marke

427. Lesage R., *Marke.* - LG., 20 (1978) 399-408, ill.

Menen

Zie nrs. 224, 616, 617.

Merkem

Zie nr. 613.

Mesen

428. Beun Johan, *De enclave van Mesen, een aankoop uit 1234.* - IK., 14 (1978) 81-87.

Boekenschouw

Meulebeke

429. Van Acker L., *Testament van een kwezel. Meulebeke 1792.* - B., 78 (1978) 302-303.

Zie ook nr. 570.

Moen

430. Rommens Dirk, *Moen ons dorp van toen. Een greep uit geschiedenis en folklore*; 2de ongewijzigde druk. - Moen, Heemkundige kring Moen, 1976, 98 blz., ill.

Zie ook nr. 86

Moere

Zie nr. 581.

Moerkerke

Zie nr. 740.

Moeskroen

431. Mercier M., Courcelles W., D'Hondt M., Christiaens M., Deroubaix J., Vanoverchelde L., Wullaert G., Lecroart J., *Mouscron-Randonnées. Mouscron*, [1978], brochure in-8°, 48 blz.

Historische en archeologische wandelingen in Mouscron, Dottignies, Herseaux, Luigne.

Zie ook nrs. 301, 633.

Moorslede

Zie ook nrs. 42, 201, 218, 288.

Neerwaasten

Zie nrs. 56, 104, 406.

Nieuwpoort

Zie nrs. 78, 186, 508, 669, 720.

Oedelem

432. Vanhove H., Verdonck R., Notebaert H., *Veldkapellen te Oedelem.* - JBB., (1978) 11, 146-152, ill.

Zie ook nrs. 226, 273, 580.

Oekene

433. Houthaeye Robert, *Met pen en papier door Oekene.* - Hooglede, Van Houtte, 1978, z. blz., ill.

Oostduinkerke

434. Wastiels Frans, *Duizend jaar Oostduinkerke.* 2de, vermeerderde uitg. Oostduinkerke, Vereniging voor vreemdelingenverkeer, 1977, 135 blz.

Zie ook nr. 582.

Oostende

435. Dreesen J.B., *Merkwaardige gebouwen te Oostende. De Hamiltonhoeve.* - PL., 8 (1979) 83-85.
 436. Farasyn D., *Historiek van de eerste gebouwen langs de Oostendse Zeedijk (1830-1878).* - PL., 8 (1979) 94-146.
 437. Farasyn D., *Indrukken over en berichten uit het Oostendse Garnizoensleven anno 1769.* - PL., 8 (1979) 19-21.
 438. Farasyn D., *Merkwaardige gebouwen te Oostende.* - PL., 7 (1978) 148-149.
 439. Major W., *Het postkantoor te Oostende.* - PL., 8 (1979) 58-60.
 440. Menu F., *De Hazegraskazerne.* - PL., 8 (1979) 10-15.
 vertaling van een tekst van ca. 1920-22 van L. Dubuisson, majoor van de Genie.

Zie ook nrs. 116, 298, 509, 519, 601, 618, 628, 634, 672, 677, 678, 679.

Oostkamp

Zie nr. 203.

Oostkerke

Zie nrs. 98, 360, 361.

Oostnieuwkerke

Zie nr. 583.

Oostvleteren

441. V.d.M. R., *De prochieknape te Oostvleteren.* - VI., 1 (1979) 1, 19-20.
 Vacatuur a^o 1700, voorwaarden.

Pittem

Zie nr. 181.

Ploegsteert

442. Walle Jean-Claude, *Au lendemain de la guerre de 1914-1918, Ploegsteert renaît de ses cendres.* - MSHC., 8 (1978) 461-480.

Zie ook nrs. 55, 57.

Poperinghe

Zie nrs. 33, 89, 91, 258, 276, 277, 278, 279, 280, 281, 282, 286, 310, 516, 683, 762.

Proven

Zie nr. 219.

Ramskapelle

443. Coornaert Maurits, *Keizer Karel schenkt een oktrooi aan de St.-Sebastiaansgilde van Ramskapelle.* - RP., 21 (1979) 1-14.

Zie ook nr. 572.

Rekkem

444. Vanthournout E., *De bewogen geschiedenis van de Rekkemse klokken.* - LG., 20 (1978) 453-458, ill.

Reninge

445. Morel E., *Uit het archief van de schuttersgilde van Reninge van 1734 tot heden.* - IK., 14 (1978) 133-135.

Reningelst

Zie nr. 275.

Rijsel

446. Lille *au temps des comtes de Flandre*, Bibliothèque municipale de Lille, oct. - déc. 1978. - Rijsel, 1978, 91 blz.

Tentoonstellingscatalogus.

Zie ook nrs. 520, 706, 738.

Roeselare

447. De Bruyne Michiel, «*Barriererecht*» op «*De Ruiter*» te Roeselare. 1868-1876. - R., 10 (1978) 187-194.

448. Huyghebaert Jozef, *De patriottentijd te Roeselare, 1789-1792. I. De Verenigde Belgische Republiek. II. Een kazerne voor het Regiment.* - B., 79 (1979) 13-23.

449. Huyghebaert Jozef, *De patriottentijd te Roeselare, 1789-1792. III. Het Corps Volontairen. IV. Vrijwilligerscorpsen in de naburige dorpen.* - B., 79 (1979) 95-104.

450. Pruijm P. En Callewaert F., *Roeselare in oude prentkaarten, waarin ook opgenomen afbeeldingen van Beveren.* - Zaltbommel, Europese bibliotheek, 1978, z. blz., ill.

451. *De Ruiter. Geschiedenis van een wijk te Roeselare.* - Roeselare, z. uitg., 1979, 295 blz., ill. krt.

452. *Tien eeuwen (en meer) geschiedenis van Roeselare.* Roeselare, 1979, 49 blz. (stencil).

Zie ook nrs. 106, 217, 504, 597, 748.

Ruddervoorde

Zie nr. 587.

Rumbeke

453. Beel Chris, *Het kasteeldomein te Rumbeke «Het Sterrebos».* - Mandeldal, 4 (1979) 17-21, 38-42, 64-68, 90-94, 114-118.

454. Boucquey Raoul, *25 jaar openbare bibliotheek Vereenigde Vrienden.* - NRA., 11 (1978) 95-100, tab.

Te Rumbeke.

455. De Bruyne Michiel, *Hugo Verriest en Rumbeke.* - NRA., 11 (1978) 142-168, ill.

456. Fosseuz Guido, *Jaarfeesten, liederavonden en reizen.* - NRA., 11 (1978) 101-118, ill.

Uit de geschiedenis van de toneelkring «Vereenigde Vrienden» te Rumbeke 1953-1978.

Zie ook nrs. 199, 588, 589, 591, 596.

Sint-Denijs

Zie nr. 90.

Sint-Jakobskapelle

Zie nr. 192

Sint-Joris-ten-Distel

457. Ryserhove Alfons, *Mengelingen over Sint-Joris-ten-Distel*. - JBB., (1978) 11, 7-91 ill.

Zie ook nr. 580.

Saint-Omer (Sint-Omaars)

458. De Pas Justin, *A travers le vieux Saint-Omer*. - Sint-Omaars 1979, 320 blz.

Heruitgave van het in 1914 verschenen werk.

Sijsele

Zie nr. 200.

Sint-Pieterskapelle

Zie nr. 581.

Staden

Zie nrs. 188, 583, 706, 735, 756.

Stavele

459. Lanszweert R., *Stavele in de wereldoorlog 1914-1918* (4). - IJZB., 8 (1978) 12, 4-5, ill.

460. Lanszweert R., *Stavele in de wereldoorlog 1914-1918* (5). - IJZB., 9 (1979) 1, 4-5, ill.

461. Lanszweert R., *Uit de tijd van de horloges met één wijzer. Het oude torenuurwerk van Stavele. Met enkele gegevens uit de geschiedenis van de tijdmeting*. - IJZB., 9 (1979) 4, 3 en 6, ill.

Zie ook nr. 245.

Tielt

462. *Heilige Familie-Instituut, 1829-1979 ; van een klein begin, 26 mei 1829, naar een grote toekomst, 26 mei 1979*. Tielt, 1979, 24 blz. ill.

463. Huyghebaert Jozef, *De ambachtsgilden in dispuut te Tielt, 1850*. - B., 78 (1978) 274-278.

464. Vanlandschoot R., *De regio Tielt van bevrijding tot verkiezingen 19 oktober 1918 - 16 november 1919*. - RT., 10 (1979) 1, 2-60.

Zie ook nrs. 652, 730, 766.

Torhout

465. Haelewijn Roger en Haelewijn Rosita, *Torhout in oude prentkaarten* ; deel 2. - Zaltbommel, Europese Bibliotheek, 1979, 76 blz., ill.

Zie ook nrs. 66, 493.

Tournehem-Sur-la-Hem (Doornem)

466. Delahaye Albert, *Het Romeinse en vroeg-middeleeuwse trajecten te Tournehem-Sur-la-Hem*. - JOE (1979) 197-218.

Uitkerke

Zie nr. 500

Ursel

467. Moelaert Roger, *Uit de domeinrekeningen van Ursel, Wessegem en Knesselare*. - AM., 29 (1978) 6-56.

Varsenare

468. Franchoo André, *Van het Frans naar het Hollands regime te Varsenare*. - BO., 18 (1978) 39-48.

Veurne

469. Dawyndt Albert, *Veurne rond «La belle époque»*. Veurne, Heemkring «Bachten de Kupe», 1978, 128 blz. (Heembibliotheek «Bachten de Kupe», 14).

470. *Veurne toen*. - De Panne, Artypo, 1978, z. blz., ill.

Zie ook nrs. 73, 74, 311, 600, 653, 671.

Vichte

471. Blockeel L., *Het «oud kasteel» van Vichte*. - LG., 20 (1978) 459-462.

472. Blockeel Leonard, *Van der Vichte : de gemeente, de parochie, de heerlijkheid, het geslacht*. - Vichte, Heemkundige kring «De Spinspoele», 1976, 228 blz.

Vivenkapelle

Zie nr. 647.

Vlamertinge

473. Duflou Lucien, *Het kasteel van Vlamertinge en de edele familie du Parc Locmaria*. - IK., 14 (1978) 113-120, ill.

474. Duflou Lucien, *Koningin Elisabeth bezoekt Vlamertinge*. - IK., 14 (1978) 97-11 juli 1919.

475. Veys Jean J., *De Arme Klaren van Ieper te Vlamertinge gedurende de Eerste Wereldoorlog*. - IK., 14 (1978) 58-65.

Zie ook nr. 626.

Vlissegem

Zie nr. 577.

Waardamme

Zie nr. 580.

Waasten

476. Parez Roger, *Le problème de la reconstruction de Warneton après la guerre de 1914-1918 et la vie des rapatriés.* - MSHC., 8 (1978) 399-460.

Zie ook nrs. 59, 60, 80, 513.

Waregem

Zie nrs. 87, 544, 550, 637.

Wenduine

Zie nrs. 500, 577.

Wervik

477. Defrancq René, *De geschiedenis van het Sint-Janshospitaal te Wervik (2).* - VMSOCW., 13 (1978) 2-29.

Vervolg van Boekenschouw 1978, nr. 591.

478. Roelandt J. en Renier J.P., *De Heerlijkheid en hofstede Ter Elst te Wervik,* Wervik, 1978, broch. in-8°, ongep.

Zie ook nr. 176.

Westhoek

479. Lanzweert Roger, *De Westhoek tijdens de Franse Revolutie.* Alveringem, R. Lanzweert, 1978, 336 blz.

Zie ook nr. 274.

Westkapelle

Zie nr. 572.

Westkerke

Zie nr. 581.

Westrozebeke

480. Verbeke Roger, *De geschiedenis van de kerk te Westrozebeke.* - GiK., 17 (1979) 1, 17-20.

Zie ook nr. 583.

Westvleteren

481. J.D., *De wegen in Westvleteren. I Algemeen.* - VI., 1 (1979) 1, 21-23, ill.

482. J.D. en J.D.M., *De eerste geplaveide wegen te Westvleteren.* - VI., 1 (1979) 2, 14-18, ill.

Zie ook nr. 723.

Wijnendale

483. Haelwijn R., *Slot en heerlijkheid Wijnendale. Bijlage : groei en bloei van de parochie Wijnendale.* - Torhout, A. Cornille 1979, 133 blz., ill.

Zie ook nr. 501.

Wingene

Zie nr. 284.

Woesten

Zie nr. 543.

Zande

Zie nr. 581.

Zandvoorde

Zie nr. 296.

Zarren

Zie nr. 582.

Zedelgem

Zie nr. 581

Zeebrugge

484. Naert U., *Brugge-Zeehaven, een schepping van baron August De Maere en de Reizigerskring*. Aatrijke, heemkundige Kring, 1979, 83 blz.

Zevекote

Zie nr. 581.

Zwevezele

485. Cafmeyer Magda, *Leven in het dorp. Zwevezele vóór 1914*. - B., 78 (1978) 279-284.

Vervolg van Boekenschouw 1978 nr. 608.

III. BIJZONDERE GESCHIEDENIS

1. Recht en instellingen.

486. Delmaire Bernard, *Le compte général du receveur d'Artois pour 1303-1304*.

- Brussel, Koninklijke Commissie voor geschiedenis, 1977, CXXVI-316 blz.

487. De Schepper H., *De grote raad van Mechelen, hoogste rechtscollege in de Nederlanden ?* - BMGN., 93 (1978) 389-411.

488. De Smet Erik, *De belastingen op de dranken te Eeklo in de 16de en 17de eeuw*. - AM., 29 (1978) 154-218, ill., diagr., tab., lijsten.

489. *Geschiedenis van het departement van openbare werken. Dienst der kust*. - Oostende. Departement van Openbare werken, 1978, 42 blz., gestenc.

490. Godding Ph., *Consultabilité et exploitation scientifique des archives judiciaires en Belgique (19e-20e s.)*. - ABB., 49 (1978) 287-306.

491. Luyckx Theo, *Politieke geschiedenis van België ; 2 : 1944-1977 ; 4de uitg.* Sint-Stevens-Woluwe, Elsevier, 1978, 765 blz.

492. Maddens N., *De Beden in het graafschap Vlaanderen tijdens de regering van Keizer Karel V (1515-1550)*. - SL., 72 (1978), 372 blz.

493. Pyck Maurits, *Het Torhouts vredegerecht (1878-1978). Een vergeten eeuweling.* - JHKH., (1978) vredegerecht 1-34, ill.
494. Sueur Philippe, *Le conseil provincial d'Artois (1640-1790).* - Z.p., 1978, 364 blz. (Mémoires de la Commission départementale des monuments historiques du Pas-de-Calais, t. XVIII/1).
495. Van Answarden R., *De rechtspraktijk van de Grote Raad van Mechelen en de jaartijlen.* - ABB., 49 (1978) 151-167.
496. Vandecasteele Louis, *Extrakten uit het wetboek van het tucht en strafregt voor de koopvaerdschepen en de vischvangst ter zee uit 1849.* - JHC. (1978) 1-9.
 In : Jaarboek Ter Cuere, (1978) blz. str. 1-9.
497. Van den Auweele Dirk, *Recht in Vlaanderen of : Enkele facetten van het recht en de gerechtelijke organisatie in het oude graafschap Vlaanderen.* - JHKH., (1978) recht 1-32, ill.
498. Vandepitte Germain, *Rechtspraak in het Brugse Vrije, Hangt de dief.* - RP., 20 (1978) 187-198.
499. Vandepitte Germain, *Rechtspraak in het Brugse Vrije. I. Een reeks kerkdiefstallen. II. Nog een reeks kerkdiefstallen.* - RP., 21 (1979) 49-97.
500. Vandepitte Germain, *Rechtspraak in het Brugse Vrije. I. Strandjutters te Wenduine, 1739. II. Gestrand te Knokke. III. Met getrokken mes, op Uitkerke.* - RP., 21 (1979) 23-34.
501. Vandewalle André, *Heerlijkheden op het einde van het Ancien Regime. Het voorbeeld van Gits-Ogierlande, Kringen en Hagebroek in het Land van Wijnendale.* - BTFG., 56 (1978) 354-398, krt.
502. Vanhemelrijck F., *Misdaad en straf - recent onderzoek naar de geschiedenis der criminaliteit.* - BMGN., 93 (1978) 177-206.
503. Van Uytven R., *Het groot privilege (1477) en generale provisies.* - BG., 60 (1977) 85-90.
504. Verstraete E., *Processen ter weeserie van Roeselare (1668-1714).* - VS., 15 (1979) 169-170.
505. Vleeschouwers C., *Administratieve evolutie van het Bestuur van het Zeewezzen.* - ABB., 49 (1978) 504-540.
- Zie ook nrs. 19, 247, 446.

2. Economische en sociale geschiedenis. Demografie.

506. Baetens R., *The organisation and effects of Flemish privateering in the seventeenth century.* - Acta Historiae Neerlandicae, 9 (1976) 48-75, tab. Kaapvaart.
507. Ballegeer J. en Braems J.P., *Binnenscheepvaart in Vlaanderen in oude prentkaarten.* - Zaltbommel, Europese Bibliotheek, 1978, 120 blz.
508. Beun J., *De laatste scheepswerf te Nieuwpoort.* - BdK., 21 (1979) 57-61, ill. Sluiting 1947.
509. Blontrock B., *Oostende. Burgerpost onder de Duitse bezetting tijdens 1e Wereldoorlog.* - Wefis-studie (1979) 22.
510. Braet Paul, *Museumbladzijde : het hoefbeslag bij paarden.* - RP., 21 (1979) 107-110, ill.
511. Bijnens B., *Strand- en Kustvisserij te Koksijde.* - BdK., 21 (1979) 52-56. 1820-1840. Wering van netten met te nauwe mazen (Gem. Archief Koksijde).

512. Bijnens B., *Strand- en kustvisserij te Koksijde II*. - Bdk., 21 (1979) 72-79, ill.
 Reglementering vorige eeuw.
 1e aflevering Bdk., 21 (1979) 52-56.
513. Cassaert Jean, *Warneton, plaque tournante du commerce dans le nord-ouest de la Flandre au XVIe siècle ?*. - MSHC., 8 (1978) 315-320.
514. Deyon Pierre, *La diffusion rurale des industries textiles en Flandre française à la fin de l'Ancien Régime et au début du XIXe s.* - RN., 61 (1979) 83-96.
515. Dalatouche Raymond, *Notes agricoles sur le « Vieil Rentier » d'Audenarde (vers 1275)*. - Bulletin philologique et historique, 1971 (gepubliceerd 1977), 43-56.
 Belangrijk : stelt de lage opbrengst van de heerlijke gronden tegenover de hoge produktiviteit van de individuele stukken grond.
516. Duerinck A., *Een smokkelrel in 1737*. - ADS., 8 (1978) 4, 31-32.
 A° 1737 - Poperinge. Alg. Rijksarch. Conseil des Finances nr. 6882.
517. Dujardin André, *L'économie de la région de Comines-Belgique (1963-1977). Démographie, logement, emploi*. - MSHC., 8 (1978) 487-531.
518. Fossier R., *Economies et sociétés rurales : France et Angleterre (onzième-quinzième siècles)*. - RH., 530 (avril-juin 1979) 383-440.
519. Halewycq R., en Hostyn N., *Oostends Oesterboek. Historiek van de Oostendse oosterteelt vanaf de 18e eeuw tot op heden*. Oostende, 1978, 68 blz. + 34 pl.
520. Hirsch Jean-Pierre, *A propos du crédit à Lille sous la Révolution et l'Empire*. - RN., 61 (1979) 181-192.
521. Lenders P., *Ondernemer en Overheid in Vlaanderen circa 1750-1780. Een gevalstudie : de ceramiekgabriek Pulinx-de Brauwere te Brugge*. - BG., 60 (1977) 91-132.
522. Mertens J., *Een moeilijke opgave. Het meten van laat-middeleeuwse landbouwproductiviteit*. - Landbouwproductiviteit in Vlaanderen en Brabant, 14de-18de eeuw, Gent 1979, 3-20.
523. Naert Urbain, *Baron August de Maere d'Aertrycke, vader van Brugge-Zeehaven*. - Eernegem, U. Naert, 1977, 149 blz.
524. Nicholas D., *The English Trade at Bruges in the last years of Edward III*. - Journal of Medieval History, 5 (1979) 23-62.
525. Sap Hubert, *De handelsbetrekkingen tussen Noord-Frankrijk en West-Vlaanderen na de Tweede Wereldoorlog*. - JOE (1979) 157-170.
526. Schakman M., *De spoorlijn van Lichtervelde naar Veurne*. - Bdk., 21 (1979) 64-66.
 Geopend 1858.
527. Sosson Jean-Pierre, *Les travaux publics de la Ville de Bruges : 14e-15e siècles*. - Brussel, Pro civitate, 1977, 375 blz. (Pro civitate : collection histoire, 48).
528. Stoob H., *Hansische Weltpolitik im frühen 14. Jahrhundert*. - Hansische Geschichtsblätter, 94 (1976), 1-16, + 2 stambomen.
 Betreft vooral de houding van de Hanzesteden i.v.m. Vlaanderen.
529. Sivéry Gérard, *Les façades maritimes et les ports de Flandre du Ve au XIIIe s.* - AVD., 8 (nov. 1978) 3-14.
530. Thibaut Louis, *Les voies navigables et l'industrialisation du Nord de la France*. - RN., 61 (1979) 149-164.
531. Van Buggenhout Jacques, *De « Moeren » en de overstromingen in Veurne-Ambacht*. - Bdk., 21 (1979) 85-144, ill.

532. Vandenbroeke C., *Graanopbrengsten en oogstschommelingen in Zuid-Vlaanderen (17de - begin 19e eeuw)*. - Landbouwproductiviteit in Vlaanderen en Brabant, 14de-18de eeuw, Gent 1979, 379-405, tab., diagr.
533. Vandewalle P., *Graanopbrengsten in de kasselrij Veurne en omgeving tijdens de eerste helft van de 17de eeuw*. - Landbouwproductiviteit in Vlaanderen en Brabant, 14de-18de eeuw, Gent 1979, 367-378, tab.
534. Van Houtte J.A., *An Economic History of the Low Countries, 800-1800*. Londen, Weidenfield en Nicolson, 1977, IX + 342 blz.
535. Vanhoutryve André, *Ambachten op Sint-Anna. De handschoenmakers of «Meulemeerschers»*. - Schr., 8 (1978-1979) 11, 7-12.
536. Vanhoutryve A., *Ambachten op Sint-Anna. De pottenbakkers*. - Schr., 8 (1978-1979) 8, 8-11 ; 9, 10-12.
537. Vanhoutryve André, *Ambachten op Sint-Anna. De «Rykenpynders»*. - Schr., 8 (1978-1979) 12, 6-12.
538. Van Humbeeck J., *Exploitation et répression des jeux d'argent en Flandre aux XIVe et XVe siècles*. - TRG., 46 (1978) 327-352.
539. Van Waesberghe W., *De Brugse Textielindustrie*. - Tentoonstellingscatalogus «Brugge naar Tilburg», Nederlands Textielmuseum, Tilburg, 1979, 8-9.
540. Verhulst A. en Vandenbroeke C., (ed.), *Landbouwproductiviteit in Vlaanderen en Brabant, 14de-18de eeuw - Productivité agricole en Flandre et en Brabant, 14th-18th century*. Gent 1979, 414 blz., tab., diagr. (Studia Historica Gandensia 223).
541. Vermaere J., *Tiendeopbrengsten in Zeeuws-Vlaanderen (1395-1500). Een benaderingswijze*. - Landbouwproductiviteit in Vlaanderen en Brabant, 14de-18de eeuw, Gent 1979, 21-130, tab., graf.
542. Viaene A., *Hoe groen was onze wijngaard... Verjuis in tuin, in ton en op tafel*. - B., 78 (1978) 339-350.
543. W.D. en L.V., *De papenpitten, geschiedenis van twee gemeten Woestense landbouw*. - Vl., 1 (1979) 2, 19-27, ill.
544. Wante Luc, *De markt en het ontstaan van het Waregemse verzorgingsgebied*. - JGOKW., 6 (1978) 7-11.
545. Thoen Erik, *Oorlogen en platteland. Sociale en economische aspecten van militaire destructie in Vlaanderen tijdens de late middeleeuwen en de vroege moderne tijden*. - TG., 91 (1978) 363-378, diagr.
546. Baetens R., *Les rations de vivres des marins : la théorie confrontée à la réalité*. - AVD., nr. 9 (juli 1979), 51-76.
Betreft 16de - 18de eeuw
547. Baetens R., *De voedselrantsoenen van de zeevarenden : de theorie getoetst aan de werkelijkheid*. - BG., 60 (1977) 273-309.
548. Balthazar Herman, *Betrekkingen tussen het socialisme in Vlaanderen en Noord-Frankrijk (1870-1914)*. - JOE (1979) 11-30.
549. Blockmans W.P., *De volksvertegenwoordiging in Vlaanderen in de overgang van Middeleeuwen naar Nieuwe Tijden (1834-1506)*. - Brussel, Koninklijke Academie voor wetenschappen, letteren en schone kunsten van België, 1978, 671 blz. (Verhandelingen van de Koninklijke Academie voor wetenschappen, letteren en schone kunsten van België, klasse der letteren, 90).
550. Castelein R., *Enkele goeude burgersfamilies in Waregem en omgeving. (16e eeuw)*. - JGOKW., 6 (1978) 37-75, ill.
551. Craeybeckx Jan, *Arbeidersbeweging en Vlaamsgezindheid voor de Eerste Wereldoorlog*. Brussel, Koninklijke Academie voor wetenschappen, letteren

- en schone kunsten van België, 1978, 57 blz. (Mededelingen van de Koninklijke Academie voor wetenschappen, letteren en schone kunsten van België : klasse der letteren, 40,3).
552. Cumps Lieven K., *De tempeliers in Vlaanderen*. Tielt, E. Veys, 1977, 810 blz.
553. De Keyser René, *Uit voorbije jaren : het Werkboekje*. - RP., 21 (1979) 39-43.
554. Devisscher Monique, *Het hongerjaar 1698*. - ABVH., 15 (1977) 3-22, tab.
555. Donnay J., *De kongregatie der zusters van Sint-Niklaas en de ziekenzorg*. - CUR., 13 (1978) 51, 12-14, ill.
556. Duvosquel Jean-Marie, *La crise de 1740 et les pauvres à Comines*. - MSHC., 8 (1978) 321-332.
557. Laurent Paul-Louis, *La société dunkerquoise face à la crise économique qui suivit le traité d'Utrecht (1710-1734)*. - AVD., 8 (nov. 1978) 31-50.
558. Leguai André, *Les troubles urbains dans le nord de la France à la fin du XIIIe et au début du XIVe siècle*. - RHES., 54 (1976) 281-303.
559. Maréchal Griet, *Het personeel in de Brugse leprozerie tot 1500. Broeders en zusters : een lekegemeenschap*. - B., 78 (1978) 257-273.
560. Maréchal Griet, *De sociale en politieke gebondenheid van het Brugse hospitaalwezen in de middeleeuwen*. - SL., 73 (1978) 372 blz.
561. Platelle Henri, *Une révolte populaire à Saint-Amand en 1356*. - Actes du 101e congrès national des sociétés savantes (Lille 1976), Parijs 1978, blz. 349-363.
562. Pollet J., *Landgebruikers te Aartrijke ten jare 1748*. - Ledenblad Heemkundige Kring David Jonckheere, 3 (1979) 10, 28-33.
563. Vandepitte Germain, *Verpachting van de stadsmolen te Damme, 1738*. - RP., 20 (1978) 65-84.
564. Van der Linden R., *Veesnijders in Vlaanderen*. - OZ., 53 (1978) 137-160 ; 191-200.
565. Van Oost Angeline, *Sociale stratifikatie van de Brugse opstandigen en van de opstandige ingezetenen van de kleinere kasselrijsteden en van de kasselrijdorpen in Vlaanderen van 1379-1385. Kritische benadering van konfiskatiedokumenten*. - BTFG., 56 (1978) 830-877, tab.
566. Verheye Gustaaf, *Epidemieën*. - IK., 14 (1978) 88-91.
Te Ieper, vorige eeuw.
567. *Zoals het was... Sint-Janshospitaal Brugge*. - Brugge, O.C.M.W., - A.Z. Sint-Jan, 1979, 99 blz., ill.
568. Bairoch Paul, *Population urbaine et taille des villes en Europe de 1600 à 1970. Présentation de séries statistiques*. - RHES., 54 (1976) 304-335, tab.
569. Costenoble E., *De bevolking van Adinkerke in de 19de eeuw*. - HEM., 115 (1978) 103-145, tab., graf.
570. Decroix L., *Meulebeke een testgebied voor de studie van de aantrekkingskracht van de Kortrijkse buitenpoortertij*. - LG., 20 (1978) 409-445.
571. Demaeght Robert, *De bevolking van Leffinghe in 1814. (volkstelling 1815)*. - Oostende, Eigen beheer, 1978, z. blz., gestenc.
572. Dewulf-Heus Romain L. en Dewulf Marleen, *Volkstelling 1748. Ramskapelle, Westkapelle, Knokke, Heist*. - Brugge, Vlaamse Vereniging voor Familiekunde, 1979, 44 blz.
573. Dewulf-Heus Romain L., *De volkstelling te Lichtervelde in het jaar 1748. 8000 Brugge, Vlaamse Vereniging voor familiekunde - Gouw West-Vlaanderen, afdeling Brugge, 1976, 56 blz.*

574. Dewulf-Heus Romain L., *De volkstelling te Loppem 1748*. - Brugge, Vlaamse Vereniging voor Familiekunde, 1978, 18 blz.
575. Mestayer Monique, *Les contrats de mariage à Douai du XIIIe au XVe siècle*. - RN., 61 (1979) 353-380.
576. Terrier Didier en Toutain Philippe, *Pression démographique et marché du travail à Comines au XVIIIe s.* - RN., 61 (1979) 19-26.
577. Vancraeynest R., *Volkstelling 1748, Jabbeke, Keiem, Koolkerke. Leke, Vlissegem, Wenduine*. - Oostende, V.V.F., 1978.
578. Vandenbroeke Chr., *Seksualiteit en huwelijksbeleving in Vlaanderen*. - SpH., 14 (1979) 425-433, 15 ill.
579. Vandenbroeke Chr., *Zuigelingensterfte, bevallingsstoornissen en kraambdesterfte (17e-19e eeuw)*. - BG., 60 (1977) 133-163.
580. *Volkstelling 1814. Deel 10. Sint-Joris-ten-Distel, Oedelem, Beernem, Waardamme*. - Brugge, Vlaamse Vereniging voor Familiekunde, 1977, 172 blz.
581. *Volkstelling 1814. Deel 11. Loppem, Aartrijke, Zedelgem, De Moeren, Zande, Zevokote, Sint-Pieterskapelle, Westkerke, Meere*. - Brugge, Vlaamse Vereniging voor Familiekunde, 1978, 184 blz.
582. *Volkstelling 1814. Deel 14. Diksmuide, Zarren, Adinkerke, Koksijde, Oostduinkerke, Klerken*. - Brugge, Vlaamse Vereniging voor Familiekunde, 1978, 209 blz.
583. *Volkstelling 1814 - Deel 15. Staden, Oostnieuwkerke, Westrozebeke*. - Brugge, Vlaamse Vereniging voor Familiekunde, 1978, 195 blz.
- Zie ook nrs. 366, 463, 477, 486, 649.

3. Geschiedenis der wetenschappen en letteren.

584. Geirnaert N., *Samenwerking tussen geleerden in de XVIIde eeuw: Antonius Sanderus en Carolus de Visch*. - B., 79 (1979) 143-149.
585. Kluyskens J., *Een subjectief beeld van Justus Lipsius' gedachtenwereld: Iusti Lipsii defensio postuma (1608) van Carolus Scribani (1561-1629)*. - HKZNM., 23 (1978) 125-137.
586. Muchembled Robert, *Culture populaire et culture des élites dans la France moderne (XVe-XVIIe siècle)*. - Paris, Flammarion, 1978, 398 blz.
Voornamelijk gebaseerd op dokumentatie betreffende het noordelijk deel van Frankrijk.
587. B. C., *Rederijkerstoneel in Ruddervoorde, 1755*. - B., 79 (1979) 56-57.
588. Boucquey Raoul, *Leden, ereleden en bestuur [van de Kon. Letterkundige Vereniging «Vereenigde Vrienden» te Rumbeke tussen 1953 en 1978]*. - NRA., 11 (1978) 9-41, ill., tab.
589. Boucquey Raoul, *24 jaar bijzondere cultuurwerking*. - NRA., 1 (1978) 119-129.
Van de toneelkring «Vereenigde Vrienden» te Rumbeke 1953-1978.
590. De Bruyne Michiel, *De portrettist Hugo Verriest geportretteerd*. - R., 10 (1978) 5-68, ill.
591. De Bruyne Michiel, *Uit het rijke ritueel der «Vereenigde Vrienden»: de «Letterminnende Avondstonden». 25 jaar maandelijkse vergaderingen*. - NRA., 11 (1978) 42-60.
Toneelgilde te Rumbeke.
592. De Meulemeester André, *Rond de eerste uitgave van Gezelles «Kerkhofblommen»*. 1858. - R., 10 (1978) 157-186, ill.
593. Dewitte Alfons, *Boek- en bibliotheekwezen in de Brugse Sint-Donaaskerk*

- XIIIe-XVe eeuw. - Sint-Donaas en de voormalige Brugse kathedraal, Brugge, 1978, blz. 61-95.
594. Germanes R., *Letterkunde en muziek in Vlaanderen*. - CUR., 13 (1978) 52, 4-13, ill.
In de filatelie.
595. Gyselen G., *Octave Delepieerre naamgever voor Consciencies «Leeuw»?*. - B., 79 (1979) 51-52.
596. Houthaeye Robert, *1878 Honderd jaar geleden: het eerste jubileum der Vereenigde Vrienden*. - NRA., 11 (1978) 169-180.
Toneelgilde te Rumbeke
597. Huyghebaert J., *Patriottische liederen van Jan de Busschere. Roeselare 1790*. - B., 78 (1978) 321-326.
598. Matheuseus C., *Theophilina Lovaniensia*. - TRG., 46 (1978) 2, 117-129.
Ondertitel: Enkele bemerkingen over Viglius' editio princeps (1534) van Theophilus' Paraphrasis en over de polemiek tussen Petrus Nannius en Jacobus Curtius rond een Leuvense Theophilus-editie (1536).
599. Leys F., *De Middelnederlandse klucht, de Romeinse komedie, de bijbel en Georgius Macropedius: vier polen in Macropedius' Andrisca (1537)*. - HKZNM., 23 (1978) 139-154.
600. Ronse H., *Theodore Ronse Deken van het letterkundig genootschap Arm in de Beurze en van Zinnen jong te Veurne (Veurne 9.03.1819 - 15.11.1901)*. - BdK., 21 (1979) 5-18, ill.
601. Smissaert E., *Enkele herinneringen van Stijn Streuvels aan zijn Oostendse boekhandelaar Jos. Vlietinck*. - B. 79 (1979) 177-179.
602. Somers M., *Een glimp uit de correspondentie Pol de Mont-Albrecht Rodenbach*. - WT., 37 (1978), 193-210.
603. Van Biervliet Aubert-Tillo o.s.b., *Leo Dumoulin als dramaturg*. - R., 10 (1978) 123-156.
604. Van Biervliet Lori, *Romantiek en bibliofilie in Vlaanderen. Ulenspiegel dringt door in de burgerlijke literatuur. Brugge 1835*. - B., 79 (1979) 24-33, ill.
605. Van Biervliet Lori, *Romantiek en bibliofilie in Vlaanderen, II. Een Vlaamse Ulenspiegel van de Brugse archivaris Delepieerre, 1840*. - B., 79 (1979) 111-121, ill.
606. Van Biervliet Lori, *Romantiek en bibliofilie in Vlaanderen, III. Ulenspiegel van Knesselare wordt volkslektuur*. - B., 79 (1979) 155-166, ill.
607. Vanderheyden Jan F., *De status van Jan van Musseem en zijn Rhetorica*. - KVA., 1977, 13-54.
608. Vanderheyden Jan F., *Taalbeheersing. Jan van Musseem en zijn Rhetorica*. - KVA., 1977, 55-72.
609. Vanderheyden Jan F., *Twee- en drieledigheid in de «stijl» van Jan van Musseem. Kanttekeningen bij zijn «Rhetorica»*. - KVA., 1977, 73-94.
610. Vandoorne Albert en Vergote Estelle, *25 jaar toneelgilde Vereenigde Vrienden*. - NRA., 11 (1978) 61-94, ill.
Te Rumbeke.
611. Viaene A., *Egmont in het Vlaamse toneellevven van de Romantiek, 1840-1865*. - B., 78 (1978) 307-309.
612. V[iaene] A., *De Vlaemsche Bibliophilen. Erkenning en waardering in eigen land, 1855*. - B., 79 (1979) 189-190.

613. Vlamijnck M., *Sidronius de Hossche Vlaams neo-Latijns dichter uit Merkem.* - Bdk., 21 (1979) 29-36, ill.

Zie ook nrs. 157, 270, 455.

4. Geschiedenis van het onderwijs.

614. Boonefaes Pierre en Calcoen Herman, *Onze knechtenschool. Een herinnering aan 75 jaar jongensonderwijs in de Duinenstraat te De Panne.* - De Panne, Artypo, 1978, z. blz., ill.
615. Cornille Karel, *Sint-Michiels 100 jaar jong (bij de 100e verjaring van de lagere afdeling van het Sint-Vincentiuscollege te Ieper).* - Contact, 23 (1979) 3, 2-3 ; 4, 3.
616. De Brie Maurice, *De Oud-leerlingenbond (2e deel).* - College Cronicke Menen, nr. 98, 28e jaargang 1979, blz. 6-9.
617. Decuyper Pol, *Taaltoestanden en moedertaalonderwijs in het St.-Aloysiuscollege Menen tussen 1832 en 1940.* - Menen (1979), 80 blz., ill.
618. De Groeve Alfons en Vancraeynest Raymond, *Gedenkschrift Onze-Lieve-Vrouwcollege, Oostende : 1878-1978.* Oostende, Onze-Lieve-Vrouwcollege, 1978, 32 blz.
619. De Vroede M., *Volksonderwijs en maatschappij in België en Nederland van de zeventiende tot het begin van de twintigste eeuw.* - BMGN., 92 (1977) 181-207.
620. De Waele G., *Geschiedenis van de Bogaerdenschool (Brugge).* - Catalogus 125 jaar Stedelijke Nijverheidsschool. Brugge, 1979, 13-60, ill.
621. De Waele G., *Geschiedenis van de Stedelijke Nijverheidsschool (Brugge).* - Catalogus 125 jaar Stedelijke Nijverheidsschool. Brugge, 1979, 61-103, ill.
622. Dewitte A., *Van leeghe scholen en cleene studiën.* - B., 79 (1979) 149-150. Aanvullende bemerkingsen bij de tentoonstellingscatalogus «125 jaar Stedelijke Nijverheidsschool» (zie nr. 28).
623. Dezutter W.P. en Goetinck M., *Leden van de bestuurcommissie van de Stedelijke Nijverheidsschool 1853-1923.* - Catalogus 125 jaar Stedelijke Nijverheidsschool, Brugge, 1979, 104-105.
624. Dezutter W.P. en Goetinck M., *Lijst van de directeurs en van het onderwijzend personeel van de Stedelijke Nijverheidsschool 1853-1923.* - Catalogus 125 jaar Stedelijke Nijverheidsschool. Brugge, 1979, 106-119.
625. *Geëngageerd en doelbewust leven. Vriendenboek Frans Valvekens.* - Brusel, Christen Onderwijzersverbond, 1977, 317 blz., ill.
626. Lignel Frans, *Honderd jaar vrije school Vlamertinge. Eeuwfeestviering 16.17 juni 1879-1979.* - Vlamertinge, Vrije School, 1979, 16 blz.
627. *Honderdvijfentwintig jaar stedelijke nijverheidsschool. Techniek als hefboom voor wetenschap en cultuur ;* Redactie catalogus door W.P. Dezutter en M. Goetinck ; tentoonstelling Provinciaal Hof, Markt, Brugge 5.5 - 10.6.1979. - Brugge, Stedelijk museum voor Volkskunde, 1979, 318 blz., ill.
628. Houwen Raymond, *Een collegemeester vertelt. Een lach en een traan, een scheut levensoptimisme en een pint gemoedelijkheid uit de 100 jaren Onze-Lieve-Vrouwcollege Oostende.* - Oostende, Goekint, 1979, 183 blz., ill.
629. Lermyte Jean-Marie, *Paul Schotte in 1910 over de schoolstrijd te Ingelmunster.* - R., 10 (1978) 69-122.
630. N. E., *Sint-Gregorius van de Scholieren.* - B., 79 (1979) 50. Gregoriusfeest op de 18de- en 19e-eeuwse scholen.

631. Ossieur E., *Studenten en hun examens in de faculteit geneeskunde RUG. 1829-1835.* - VS., 14 (1978) 385-403.
632. *Rijksnormaalschool Brugge 1879-1979.* - Brugge, Rijksnormaalschool, 1979, 16 blz., ill.
633. Santy F., *Taaltoestanden en moedertaalonderricht in het katholiek middelbaar onderwijs. Het Sint-Jozefskollege in Moeskroen 1831-1940.* - LG., 21 (1979) 227-250, ill.
634. Smisjaert E., *Omtrent de Rijkslagere School te Oostende tijdens het Koninkrijk der Nederlanden (1815-1830).* - PL., 8 (1979) 4, 86-87.
635. *Tweehonderd jaar kunst- en nijverheidsonderwijs 1778-1978.* Onder redactie van O. Mus. - Ieper, Stadsbestuur, 1978, 104 blz., ill.
636. Vervenne A. en Van Gool F., *Van rijke geest tot fijne hand. De evolutie van een humane instelling tot een modern technisch instituut.* - Brugge, Vrij Technisch Instituut 1979, 80 blz., ill.
637. *Vijftig jaar bisschoppelijk college.* - Waregem, 1979, 16 blz., ill.
- Zie ook nrs. 22, 26, 28, 294, 462.

5. Kunstgeschiedenis en monumenten.

638. *Aktuele Kunst in België : tentoonstelling : Gent : 1979.* - Gent, Stadsbestuur van Gent, 1979, 192 blz.
639. Annoot Jan, *Melchior Broederlam.* - GiK., 17 (1979) 1, 15-16.
640. Asselberghs Jean-Paul, *Les tapisseries flamandes aux Etats-Unis d'Amérique.* - Brussel, Koninklijke musea voor Kunst en Geschiedenis, 1974, 62 blz. + 33 pl. (Artes belgicae, 4).
641. *Belgische tekenaars van Ensor tot Magritte.* - Tielt, Lannoo, 1979, 130 blz.
642. Briels Jan, *Vlaamse schilders in het Noorden in het begin van de Gouden Eeuw.* - Brussel, Kredietbank, 1978, 56 blz.
643. Bulcaen R., *Bouw van de huidige kerk te Sint-Lodewijk.* - Derlike, 1 (1978/79) 73-76, ill.
644. *Burchten en kastelen ; 9.* - Brussel, Artis-Historia, 1978, 208 blz.
645. Coekelberghs Denis, *Les peintres belges à Rome de 1700 à 1830.* - Brussel, Institut historique belge de Rome, 1977, 509 blz. - (Etudes d'histoire de l'art, 3).
646. Cuvelier Leo, *Torhouts aardewerk (1885-1939). Het meerkleurig versierd aardewerk uit de pottenbakkerij Maes.* - BO., 18 (1978) 131-188, ill.
- Ook als afzonderlijke publikatie verschenen. (zie nr. 66).
647. de Béthune Emmanuel, *Vijve-kapelle. Een neogotische droom in 't Oosten van Brugge.* - B., 78 (1978) 313-320, ill.
648. Debrabandere Paul, *De Kortrijkse Edelsmeedkunst.* - Kortrijk, De Leiegouw, 1979, 320 blz., ill. (Verhandelingen uitgegeven door de Leiegouw, 6).
649. Drouwere M. en Ducatteeuw E., *Van molens en molenaars te Beveren-Leie en te Desselgem.* - JGOKW., 6 (1978) 252-299, ill.
650. De Duytsche M., *Het godshuis van Volden, ook genaamd St. Hubrechts, Boeveriestraat 50, te Brugge.* - Gidsenkring, 17 (1979) 2, 3-23.
651. Demarest H., *Huizen in de Vlamingstraat. De Munte, De Florentijnse loge. De Ceulenaere.* - Brugge, Heemk. Kring M. Van Coppenolle, 1978, 99 blz., ill.
652. Derudder Bertrand, *Beeldende kunst te Tielt.* - Tielt-Amsterdam, Lannoo, 1978, 152 blz., ill.

653. Deschrevel A., *Het drieluik van Proost Nikolaus de Villenfaigne* († 1636) in de Sint-Walburgakerk te Veurne. - BdK., 21 (1979) 37-39, ill.
654. Despriet Ph., *Deerlijke hoeven*. - Derlike, 1 (1978/79) 68-69, ill.
655. Despriet P., *De Sint-Columbakerk te Deerlijk*. - JGOKW, 5 (1977), 10-48.
656. Despriet Ph., *Twintig zuidwestvlaamse hoeven. Een inleiding tot de studie, de kennis en de herwaardering van onze aloude boerderijen*. - Kortrijk, Archeologische stichting voor Zuidwestvlaanderen, 1978, 220 blz., ill.
657. Despriet Ph., Gerits J., Goeminne L., *Molensprokkelingen*. - OH., 33 (1979) 73-78, ill.
 Betreft o.m. de vernielde «Noordmeulen» van Steenvoorde, de vzw. «Molenzorg», en de rosmolens in het grensgebied tussen Oost- en West-Vlaanderen.
658. De Vleeschouwer F., *Curriculum vitae van het St-Katarinabeeld van A. Beauveneu*. - LG., 21 (1979) 215-226, ill.
 O.-L.-Vrouwebeeld in de O.-L.-Vrouwekerk te Kortrijk.
659. Devliegher Luc, *Het koor van de Romaanse Sint-Donaaskerk te Brugge*. - Sint-Donaas en de voormalige Brugse kathedraal, Brugge, 1978, blz. 32-45, ill.
660. De Vos Dirk, *Aanwinsten Groeningemuseum (Brugge)*. - ML., 5 (1978), 53-55, ill.
661. De Vos Dirk, *Twee huwelijksportretten van Pieter Pourbus opnieuw geïdentificeerd*. - BO., 18 (1978) 5-35, ill.
662. Devyt C., *Provincie West-Vlaanderen. Onze windmolens in 1978*. - B., 78 (1978) 338.
663. Dewitte A., *Een ketel uit klokspijs in Engeland in 1500 gegoten door Pieter Waghevens*. - B., 79 (1979) 125.
664. Dewitte A., *Koper in de Brugse Sint-Donaaskerk*. - B., 79 (1979) 137-142.
665. Dezutter W.P., *De beschilderde grafkelder van proost Petrus Calf. Brugge 1295. De voorstelling van de stichtersfiguur in de grafschilderkunst*. - B., 79 (1979) 43-47, ill.
666. Dezutter W.P., *Beschilderde grafkelders in Zweden?* - B., 79 (1979) 35.
667. Dezutter W.P., *Grafschilderingen in Vlaanderen. Frescotechniek en begrafenisduur tijdens de Middeleeuwen*. - B., 79 (1979) 79-86.
668. Dobbelaer Fons, *Henri Dobbelaere (1822-1885), historieschilder en glazenier en zijn opvolger*. Oostende, «De Dobbel-Beker» Noël Dobbelaere, Peter Benoitstraat 31, 1979, 29 blz., ill.
669. Dubois Marc, *Tuinwijk te Nieuwpoort 1920. Architect Albert Van Huffel. Ligging: E. Coppieterstraat en P. Braeckelaan*. - BdK., 21 (1979) 2-4, ill.
670. Elsen Jean-Gérard, *Arthur Van Hecke et la lumière du Nord*. - JOE (1979) 123-138.
671. *Facetten van het bouwkundig erfgoed. 1. Stadsgezichten, Diest-Halle-Kortrijk-Veurne*. - Gent, Snoeck-Ducaju, 1978.
672. Farasyn Daniel, *Historiek van de eerste gebouwen langs de Oostendse zeedijk 1830-1878*. - Oostende, Heemkundige Kring De Plate, 1979.
 Bijzonder jubileumnummer van De Plate uitgegeven ter gelegenheid van haar 25-jarig bestaan. 1954-1979.
673. Goeminne L., *Het balkon aan de staartzijde van de Vlaamse bovenkruis (1850-1975)*. - LG., 20 (1978) 447-452.
 (i.v.m. windmolens).
674. Gyselen G., *De raadselachtige Jeroen Bosch. Enkele aantekeningen bij de nieuwe studie van Jacques Chailley*. - B., 78 (1978) 327-332, ill.

675. Gyselen G., *Vier emblemata voor het praalgraf van bisschop Van Susteren, 1747.* - B., 79 (1979) 73-76, ill.
676. Hollanders-Favart D., *Le dessin sous-jacent chez Memling : la châsse de Sainte Ursule.* - HEM., 115 (1978) 174-186, ill.
677. Hostyn N., *Bouwmeesters van Oostende-Belle-Epoque. XV. «Occasionele» Architecten. XVI. Charles De Wulf. XVII. Henri Beyaert. XVIII. Maquet, Girault en Marcel, 3 «vorstelijke» architecten. XX (sic) De gebroeders van Ryselberghe. XXI. Louis Poupaert.* - PL., 7 (1978) 125-126 ; 7 (1978) 169-171 ; 8 (1979) 16-18 ; 40-42 ; 61-62 en 80.
678. Hostyn R., *Orgels in Groot-Oostende : het orgel van de Sint-Jozefskerk.* - PL., 7 (1978) 166-168 ; 8 (1979) 23-24 en 63-64.
679. Hostyn N., *Vergeten Oostendse schilders. IV. De schilders van scheepsportretten in achterglastechniek (tweede deel). V. Euphrosine Beernaert. VI. Daniel Pieters en Camille De Bruyne. VII. Emile Bulcke (1875-1963).* - PL., 7 (1978) 127-128 ; 156-158 ; 8 (1979) 3-6 ; 29 ; 52-53 en 75-77.
680. Huyghebaert N., *Quelques lettres de W.H. James Weale relatives à l'exposition des primitifs flamands de 1902.* - HEM., 115 (1978) 187-206.
681. Janssens Jacques, *James Ensor.* - Parijs, Flammarion, 1978, 96 blz.
682. *Kunst uit Zeeland. 5. Schilderijen, platiëken en objecten.* - Tentoonstelling Provinciaal Hof Brugge - november 1978. Middelburg, Zeeuwse Culturele Raad, 1978, 41 blz.
683. Leeuwerck E., *De Odysee van een Predikstoel.* - ADS., 9 (1979) 1, 1-10, ill. St.-Bertinuskerk Poperinge.
684. Lestocquoy Jean, *Deux siècles de l'histoire de la tapisserie (1300-1500).* - Z.p. 1978, 140 blz. (Mémoires de la Commission départementale des Monuments historiques du Pas-de-Calais, t. XIX).
685. Libon Jacques, *A propos du doxal de l'église d'Houthem au XVIIIe siècle.* - MSHC., 8 (1978) 333-334.
686. Marijnissen Roger Hendrik, *On scholarship : some reflections on the study of early-Netherlandish painting.* - Brussel, Koninklijke Academie voor wetenschappen, letteren en schone kunsten van België, 1978, 14 blz. (Mededelingen van de Koninklijke Academie voor wetenschappen, letteren en schone kunsten van België : klasse der schone kunsten, 40, 4).
687. Mattelaer P., *De molens van Zuid-West-Vlaanderen.* - LG., 21 (1979) 31-64, ill.
688. *Metaalkunst in Vlaanderen.* - V., 27 (1978) 167, passim.
689. Meulemeester Jean-Luc en Van Brugghe Jan, *Kunstschatten uit de verdwenen kathedraal in St.-Salvators te Brugge.* - Sint-Donaas en de voormalige Brugse kathedraal, Brugge, 1978, blz. 97-128, ill.
690. Oursel Hervé, *La sculpture du Moyen Age dans le Nord de la France.* - JOE (1979) 69-94.
691. *Le patrimoine monumental de la Belgique, t. 6/2, Hainaut : Tournai-Mouscron,* Brussel, Ministère de la Culture française, 1978, 911 blz.
Betreft onder meer het arrondissement Komen-Moeskroen.
692. Suys Frederic, *Dood van een kathedraal.* - Sint-Donaas en de voormalige Brugse kathedraal, Brugge, 1978, blz. 46-50, ill.
693. Theys Guido, [*Orgelcultuur in Vlaanderen*], deel XV : *Het monumentaal orgel in de kathedraal te Brugge.* - GiK., 17 (1979) 1, 23-25.
694. Thiébaud Jacques, *Dictionnaire des châteaux de France. Artois, Flandre, Hainaut, Picardie.* Parijs, Berger-Levrault, 1978, 330 blz.

695. Tillie W., *Religieuze kunst in het Hoppeland ; Kataloog ; Tentoonstelling georganiseerd in het klooster der Zusters Benedictinessen. 30.6.-8.7.1979.* - Poperinge, Stadsbestuur, 1979, 47 blz., ill.
696. Van Belle R., *Een gotische grafzerk uit de Duinenabdij te Koksijde.* - HEM., 115 (1978) 146-155, ill.
697. Van Biervliet Lori, *Ursula in Bruges. An approach to the Memlinc shrine.* - Bruges, The W.H. James Weale Companios, 1978, z. blz., ill.
698. Van Biervliet Lori, *Kunstschatten in de Franse revolutietijd. Grafiek van Denon in het Steinmetzcabinet te Brugge.* - B., 78 (1978) 285-293, ill.
699. [Van Cleven Jean], *Neogotiek in Vlaanderen.* - MBO., 9 (1978) 99-100.
700. Ver Elst André, *De watermolens van Antwerpen en Vlaanderen in beeld.* - Zaltbommel, Europese Bibliotheek, 1979.
701. Vershelde Charles, *Le anciennes maisons de Bruges, dessinées d'après les monuments originaux.* - Brugge, Heemkring M. van Coppenolle, 1979, 33 blz., 40 pltn.
Anastatische herdruk van de uitgave Brugge, Beyaert-Defoort, 1875.
702. Vervenne Alban, *Oude hoeven, herbergen en molens in hun bewoners te Loppem.* Loppem, Heemkundige Kring, 1976, 176 blz.
703. *Vlaamse en Hollandse oude kunst vóór 1700 in Kortrijks privé-bezit ; tentoonstelling : Kortrijk : 1974.* - Kortrijk, Bank van Brussel, 1974, 36 blz.
704. *Vlaamse volksmuziek uit de Renaissance.* Mariakerke, L. Vanmelle, 1978, 56 blz.
Zie ook nrs. 32, 33, 227, 230, 354, 359, 362, 363, 373, 389, 414, 416, 417, 425, 435, 436, 438, 439, 471, 473, 478, 480, 483, 493, 590.

6. Geschiedenis van de drukunst, de pers en de communicatiemedia.

705. Goetinck Marc, *Jan Brito (ca. 1420-†1484), calligraaf en drukker te Brugge. 1454-1484.* - GiK., 16 (1978) 2, 2-42, ill.
706. Laborre Albert, *Impressions en flamand à Arras, Douai, Lille et Saint-Omer XVIe-XVIIIe siècle.* - JOE (1979) 31-42.
707. Machiels J., *Kroniek der drukkunst tot 1600.* - ABB., 49 (1978) 3-4, 782-795.
708. Schouteet A., *Documenten betreffende de Brugse drukkers uit de 16de eeuw. Jan van Genuwe de oude.* - HEM., 115 (1978) 156-173.
709. Van Acker L., *Een onbekend Iepers drukje, 1765.* - B., 79 (1979) 124-125.
710. *De warachtighe fabulen der dieren. Anastatische herdruk naar editie Brugge 1567, bezorgd door Goetinck Marc en Le Loup Willy, met een historische toelichting door Le Loup Willy.* Roeselare, Den Wyngaert, 1978, 222 blz., ill.

7. Kerkgeschiedenis.

711. Berquin Karel, *Grimmincks «Regel van eene geestelyke dogter».* - OGE., 52 (1978) 129-151.
712. R.A.B. (Blondeau Roger-A.), *Het kerkelijk leven te Roesbrugge vóór 1807.* - IJZB., 9 (1979) 1, 1-2, ill.; 2, 1-2, ill.
713. Callebert P. en Huyghebaert N., *Abbaye Notre-Dame de la nouvelle Plante à Roesbrugge, puis à Ypres.* - Monasticon belge III/4, Luik 1978, blz. 1067-1094.

714. Colloque «Eglises et Chrétiens pendant la Seconde Guerre Mondiale dans le Nord-Pas-de-Calais», Université de Lille III, 5-6 novembre 1977. - RN., 60 (1978) 223-741.
 Behelst twee volledige afleveringen van RN. (nrs. 237 en 238). Ook van belang voor België.
715. Dailliez Laurent, *Les Templiers. Flandre, Hainaut, Brabant, Liège et Luxembourg*. Nice, Alpes-Méditerranée Editions/Impres'sud, 1978, 608 blz., ill., krtn.
716. Deboutte A., *Franciscus Cauwe als anti-jansenistische auteur 1674-1675*. - HEM., 115 (1978) 212-221.
 In de reeks «Vlaamse Biografica».
717. Debrouwere M. en Ducatteeuw E., *Beverse kerktribulaties, 1718-1940*. - JGOKW., 6 (1978) 107-159, ill.
718. De Cuyper J., *Bijdrage tot de kerkelijke geschiedenis van het dekanaat Kortrijk einde 17de en begin 18de eeuw*. - LG., 21 (1979) 163-190, ill.
719. De Grauwe J., *Chartreuse de Sainte-Anne-au-Désert à Bruges*. - Monasticon belge III/4, Luik 1978, blz. 1263-1287.
720. De Grauwe J., *Chartreuse de Sheen Anglorum à Nieupoort*. - Monasticon belge III/4, Luik 1978, blz. 1231-1262.
721. De Grauwe J., *Chartreuse du Val-de-Grâce à Bruges*. - Monasticon belge III/4, Luik 1978, blz. 1191-1230.
722. Delmaire Bernard, *Deux récits versifiés de la fondation de l'abbaye des Prés à Douai*. - RN., 61 (1979) 331-352.
 In 1218 gesticht Cisterciënserinnenklooster.
723. Denuwelaere-Gruwez B., *St.-Sixtusabdij Westvleteren*. - GiK., 17 (1979) 1, 8-11, ill.
724. Denys Franz, *Franse herinneringen aan de gedepoteerde priesters uit de revolutietijd*. - B., 78 (1978) 310-312.
725. Geirnaert N., *Le prieuré de Nazareth à Damme*. - Monasticon belge III/4, Luik 1978, blz. 1019-1026.
726. Georges R., *La situation constitutionnelle de l'Eglise catholique en Belgique*. - Etudes de droit et d'histoire. Mélanges Henri Wagnon, Louvain-la-Neuve, 1976, blz. 255-284.
727. Hilaire Yves-Marie, *Le mouvement ultramontain septentrional au XIXe siècle. Pour une étude comparée des «marches» du catholicisme dans l'Europe du Nord*. - JOE (1979) 171-181.
728. Houbaert A., *Minderbroederskloosters in de Zuidelijke Nederlanden. Kloosterlexicon*. 8. Blankenberge. - F., 30 (1975) 15-17.
729. Houbaert A., *Minderbroederskloosters in de Zuidelijke Nederlanden. Kloosterlexicon*. 12. Brugge. - F., 32 (1977) 119-127.
730. Houbaert A., *Het obituarium of dodenboek van het Tieltse Minderbroedersklooster*. - F., 30 (1975) 19-72.
731. Huyghebaert N., *Les «Acta Vitae Beati Garemberti» édités par Charles-Louis Devillers. Examen critique. Réédition*. - Analecta Praemonstratensia, 55 (1979) 5-31.
 Heruitgave van een zeldzame tekstuitgave uit 1769, betreffende de eremijt Garembert (geboren te Wulpen bij Veurne, overleden in 1141).
732. Huyghebaert N., *Prieuré de Béthanie à Bruges*. - Monasticon belge III/4, Luik 1978, blz. 1123-1142.
733. Huyghebaert N., *Prieuré Notre-Dame de Conincksdale à Ypres*. - Monasticon belge III/4, Luik 1978, blz. 1167-1177.

734. Huyghebaert N., Callebert P., De Grauwe J., Geirnaert N., Janssens de Bisthoven B., Nuyttens M., Sterken M.Th., Van Wouterghem Kr., *Monasticon belge. Tome III. Province de Flandre occidentale. Quatrième volume.* - Luik 1978, 418 blz.
735. Janssens de Bisthoven Baudouin, *Het kapitel van Sint-Donatiaan te Brugge.* - Sint-Donaas en de voormalige Brugse kathedraal, Brugge, 1978, blz. 51-59, ill.
736. Janssens de Bisthoven B., *Monastère de Nazareth (Couvent anglais) à Bruges.* - Monasticon belge III/4, Luik 1978, blz. 1143-1165.
737. Nuyttens M., *Couvent de Sion à Courtrai.* - Monasticon belge III/4, Luik 1978, blz. 1180-1190.
738. Pierrard Pierre (ed.), *Les diocèses de Cambrai et de Lille.* Parijs, Beauchesne, 1978, 352 blz.
Met bijdragen van H. Platelle, A. Lottin, L. Trenard en P. Pierrard.
739. Platelle Henri, *Le recueil de miracles de Thomas de Cantimpré et la vie religieuse dans les Pays Bas et le Nord de la France au XIIIe s.* - Actes du 97e congrès national des sociétés savantes (Nantes 1972), Parijs, Bibliothèque nationale, 1979, blz. 469-498.
740. Sterken M.-Th., Geirnaert N., Huyghebaert N., *Monastère de Sainte-Elisabeth, appelé Sarepta, à Moerkerke, à Damme et à Bruges.* - Monasticon belge III/4, Luik 1978, blz. 1095-1121.
741. *Twaalfhonderd Jaar Sint-Walburgis in Vlaanderen.* - Antwerpen, 1979, 56 blz., ill.
742. Van den Heuvel Jozef, *Sint-Donaas, legende en geschiedschrijving.* - Sint-Donaas en de voormalige Brugse kathedraal, Brugge, 1978, blz. 7-31, ill.
744. Van Mingroot Erik, *Teloorgang en afschaffing (1584) van de abdij Zoetendale te Maldegem.* - AM., 29 (1978) 88-125, ill.
745. Van Wouterghem Kr., *Abbaye de Saint-Trond à Odegem, Bruges et Male.* - Monasticon belge III/4, Luik 1978, blz. 1027-1065.
Zie ook nrs. 11, 12, 13, 14, 23, 27, 192, 194, 195, 196, 255, 256, 320, 398, 423, 475, 480, 483, 555.

8. Geschiedenis van de Vlaamse beweging.

746. Baillieul Jean-Marie, De Bruyne Michiel en Geldhof Jozef, *Hugo Verriest in Ieper : Een blauwvoet in de branding.* - Ieper, J. Lesage-kring, 1978, 258 blz., ill.
747. Baillieul Jean-Marie, *De politieke machtsverhoudingen in Ieper tussen 1870 en 1888.* - Hugo Verriest in Ieper : een blauwvoet in de branding. Ieper, Jef Lesage-kring, 1978, 258 blz. + ill., 9-68.
748. R.A.B. (Blondeau Roger A.), *Een Vlaamse Voorman van bij ons ! E.H. Maurits Geerdijn (1896-1979).* - IJZB., 9 (1979) 5, 1-2, ill.
749. De Bruyne Michiel, *Hugo Verriest, de Blauwvoet-martelaar te Roeselare, toch principaal te Ieper.* - Hugo Verriest in Ieper : een blauwvoet in de branding, Ieper, Jef Lesage-kring, 1978, 258 blz. + ill., 69-102.
750. Geldhof Jozef, *Hugo Verriest te Ieper 1878-1888.* - Hugo Verriest in Ieper : een blauwvoet in de branding. Ieper, Jef Lesage-kring, 1978, 258 blz. + ill., 103-247.
751. Provoost Guido, *Vlaanderen en het militair-politiek beleid in België tussen de twee wereldoorlogen : het Frans-Belgisch militair akkoord van 1920 ; 2.* Leuven, Davidsfonds, 1977, 524 blz. (Bibliotheek van de Vlaamse beweging).

752. *Vlaamse Beweging en Europa*. Brussel, Dوسفelinstituut, 1979, 214 blz. - (Dوسفel werknota's, 15).

Zie ook nrs. 232, 551.

9. Militaire geschiedenis.

753. Baccarne R. en Steen J., *Boezinge 1914-1918. Gasaanval 2e Slag om Ieper*. Wervik, Almar, 1979. In-8°, 247 blz., ill.
754. Billiet Paul, *Staden 1914-'18 : de Frontstreek in West-Vlaanderen*. - Dilbeek, P. Billiet, 1978, 162 blz.
755. De la Falaise Henry, *Mai 1940, la bataille des Flandres*. Koksijde, Presses des œuvres littéraires, 1978, 192 blz.
765. Delmotte M., *De Gaverstreke in de ban van de eerste wereldoorlog*. - JGOKW., 6 (1978) 160-241, ill.
757. de Müelenaere Luc, *Stadenberg 1918*. - GS., 9 (1979) 201-255, ill.
Eindoffensief.
758. Deschuytter Jozef, *De bevrijding van Ieper op woensdag 6 september 1944. Duitse krijgsgevangenen te Ieper*. - IK., 14 (1978) 92-97, ill.
759. Didier Nörbert, *De Duitsers trekken Ieper binnen op 7 oktober 1914 langs de Menenstraat*. - IK., 14 (1978) 66-67.
760. Duflou Lucien, *De bevrijding van Ieper op woensdag 6 september 1944. Het verhaal van Jozef Depuydt*. - IK., 14 (1978) 49-55, ill.
761. Duflou Lucien, *De bevrijding van Ieper op woensdag 6 september 1944. Met de Poolse tanks van «De Wegwijzer» tot de Kalfvaart*. - IK., 15 (1979) 4-13, ill.
762. Gérard Jo, *Het Belgische leger : 1830-1980*. Hasselt, Heidelberg-Orbis, 1978, 128 blz.
763. Leeuwerck E., *De bloedige luchtaanval op 12 maart 1915*. - ADS., 8 (1978) 4, 1-6, ill.
Poperinge.
764. Macdonald Lyn, *They called it Passchendaele. The story of the third battle of Ypres and of the men who fought in it*. Second impression. London, Machael Joseph, 1979, 253 blz., ill.
1ste druk november 1978.
765. Major W. en Vanthomme N., *Een Duits vliegveld in oorlogstijd : het I Marineflugstation [Mariakerke]*. - Cahier voor luchtvaartgeschiedenis, (1978) 4, 2-20, ill.
766. *Van den grooten oorlog. Volksboek*. Kimmel, (Malegijs), 1978, 384 blz., ill.
1ste wereldoorlog front West-Vlaanderen.
767. Van der Meulen J., *Tielt 1914-1918. Hertog Albrecht von Würtemberg - de illustere onbekende - en zijn IVE Duitse leger*. - RT., 9 (1978) 82-159, ill.
768. Vermeiren Joseph, *Getuigenissen van een frontsoldaat : 1914-1918*. Zoersel, A. Vermeiren, 1978, 158 blz.
- Zie ook nrs. 247, 257, 258, 328, 400, 437, 440, 447.

Lijst van de afkortingen

- A. = Augustiniana, Heverlee.
 AB. = Analecta Bollandiana, Brussel.
 ABB. = Archief- en Bibliotheekwezen in België, Brussel.
 ABVH. = Annalen van de Belgische Vereniging voor Hospitaalgeschiedenis, Brussel.
 ADS. = Aan de Schreve, Poperinge.
 AESC. = Annales. Economies-Sociétés-Civilisations, Parijs.
 AHN. = Acta historicae Neerlandicae.
 AM. = Appeltjes van het Meetjesland, Eeklo.
 AVD. = Les Amis du vieux Dunkerque, Duinkerke.
 B. = Biekorf, Brugge.
 BCFF. = Bulletin du Comité flamand de France, Duinkerke.
 BG. = Bijdragen tot de Geschiedenis, inzonderheid van het hertogdom Brabant, Antwerpen.
 BGTWO. = Bijdragen tot de geschiedenis van de tweede wereldoorlog.
 BGWZ. = Bijdragen tot de geschiedenis van West-Zeeuws-Vlaanderen.
 BIHBR. = Bulletin de l'Institut historique belge de Rome.
 BdK. = Bachten de Kupe, Nieuwpoort.
 BKCML. = Bulletin van de Koninklijke Commissie van monumenten en landschappen, Brussel.
 BMGN. = Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden, Utrecht-'s Gravenhage.
 BO. = Het Brugs Ommeland, Sint-Andries (Brugge).
 BOSKW. = Binding. Orgaan van de Stedelijke Kultuurraad, Wervik.
 BROB. = Berichten van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek, Amersfoort.
 BSAM. = Bulletin trimestriel de la Société académique des Antiquaires de la Morinie, Saint-Omer.
 BSEPC. = Bulletin de la Société d'Etudes pour la province de Cambrai.
 BTFG. = Belgisch Tijdschrift voor Folologie en Geschiedenis, Brussel.
 BTMG. = Belgisch Tijdschrift voor Militaire Geschiedenis, Brussel.
 BTNG. = Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis, Gent.
 BTOK. = Belgisch Tijdschrift voor Oudheidkunde en Kunstgeschiedenis, Brussel.
 C. = Citeaux. Commentarii cistercienses, Westmalle.
 CB. = Cahiers bruxellois, Brussel.
 CBG. = Collationes Brugenses et Gandavenses, Brugge en Gent.
 CBKGW. = Circulaire van het Belgisch Comité voor de Geschiedenis der Wetenschappen.
 CCM. = Cahiers de Civilisation médiévale, Poitiers.
 CENB. = Cercle d'Etudes numismatiques. Bulletin, Brussel.
 CII. = Cnoc is ier, Knokke.
 Cur. = Curtrike, Kortrijk.
 EHR. = The Economic History Review, Londen.
 F. = Franciscana, Sint-Truiden.
 GB. = Gentse Bijdragen tot de Kunstgeschiedenis, Gent.
 GiK. = De Gidsenkring, Brugge.
 GK. = Gezellekroniek, Antwerpen.
 GP. = De gulden passer.
 GS. = Het gebied van Staden, Staden.

- GT. = Gentsche Tijdighen.
H. = Helinium.
HEm. = Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis «Société d'Emulation» te Brugge.
HG. = Hansische Geschichtsblätter.
HGOK. = Handelingen van de Koninklijke Geschied- en Oudheidkundige Kring van Kortrijk.
HKGG. = Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Geschiedenis, Brussel.
HKCUOW. = Handelingen van de Koninklijke Commissie voor de uitgave van oude wetten en verordeningen van België.
HKZNM. = Handelingen van de Koninklijke Zuidnederlandse Maatschappij voor taal- en letterkunde en geschiedenis, Brussel.
HMGOG. = Handelingen van de Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent.
IJZB. = De IJzerbode. Roesbrugge-Haringe.
IK. = Iepers Kwartier, Ieper.
JBB. = Jaarboek van de Heemkundige Kring «Bos en Beverveld», Oedelem.
JGOKW. = Jaarboek van de Geschied- en Oudheidkundige Kring «De Gaverstreek», Waregem.
JHC. = Jaarboek Heemkring Ter Cuere, Bredene.
JHKH. = Jaarboek van de Heemkundige Kring Houtland, Torhout.
JHKS. = Jaarboek van de Heemkundige Kring «Het Scheldeveld», Sint-Martens-Latem.
JOE. = De Franse Nederlanden. Jaarboek uitgegeven door de Stichting Ons Erfdeel. Rekkem.
KVA. = Verslagen en Mededelingen van de Koninklijke Vlaamse Academie voor Taal- en Letterkunde, Gent.
LA. = Het Land van Aalst.
LB. = Het Land van Beveren, Kallo.
LG. = De Leiegouw, Kortrijk.
MA. = Le Moyen-âge, Brussel.
MBO. = Mededelingen voor het Brugs Ommeland.
MGN. = De middelaar tussen de genealogische navorsers.
ML. = Museumleven.
MMA. = Mededelingen van de Marineacademie, Antwerpen.
MSHC. = Mémoires de la Société d'Histoire de Comines et de la région.
N. = Naamkunde. Mededelingen van het Instituut voor Naamkunde te Leuven en de Commissie voor naamkunde en nederzettingsgeschiedenis te Amsterdam, Leuven.
NRA. = Nieuwe Rumbeekse Avondstonder, Rumbeke.
O. = Ostendiana, Oostende.
OE. = Ons Erfdeel, Rekkem.
OGE. = Ons Geestelijk Erf, Tielt.
OH. = Ons Heem, Sint-Martens-Latem.
OZ. = Oostvlaamse Zanten, Gent.
P. = Le Parchemin, Gentbrugge.
PL. = De Plate.
R. = Rollariensia, Roeselare.
RB. = Revue Bénédictine, Maredsous.
RBNS. = Revue belge de Numismatique et de Sigillographie, Brussel.
RH. = Revue historique, Parijs.

- RHE. = Revue d'Histoire ecclésiastique, Leuven.
 RHES. = Revue d'Histoire économique et sociale.
 RN. = Revue du Nord, Rijsel.
 RP. = Rond de Poldertorens, Oostkerke.
 RT. = De roede van Tiel.
 S. = Scriptorium, Brussel.
 Schr. = Het Schrijverke. Orgaan van de Culturele Kring St. Anna, Brugge.
 SE. = Sacris Erudiri, Steenbrugge.
 SH. = Scientiarum Historia, Antwerpen.
 SL. = Standen en Landen, Leuven.
 SMGC. = Streven. Maandblad voor Geestesleven en Cultuur, Leuven.
 SpH. = Spiegel Historiae, Bussum.
 TG. = Tijdschrift voor Geschiedenis, Groningen.
 TGB. = Tijdschrift (driemaandelijks) van het Gemeentekrediet van België, Brussel.
 TM. = Ten Mandere, Izegem.
 TN. = Tijdschrift voor Numismatiek, Brussel.
 TRG. = Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis, Groningen.
 TSG. = Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis.
 TT. = Taal en Tongval.
 V. = Vlaanderen, Tiel.
 VK. = Volkskunde, Antwerpen.
 VI. = Vlietmora, Vleteren.
 VMSOCW. = Verslagen en Mededelingen van de Stedelijke Oudheidkundige Commissie, Wervik.
 VN. = La vie numismatique. Brussel.
 V.S. = De Vlaamse stam. Antwerpen.
 WT. = Wetenschappelijke Tijdingen. Sint Amandsberg.
 Z.T. = Zeeuws Tijdschrift.

Register op de auteursnamen

De getallen verwijzen naar de volgnummers. De voorvoegsels (de, d', des, van, von, enz...) worden bij de rangschikking in acht genomen.

Aerbeydt Guido, 42	B.C., 587
Aerts Tiny, 230	Baccarne R., 753
Ameeuw Jef, 341	Baetens Roland, 506, 546, 547
Andries Roger, 231	Baillieu Jean-Marie, 244, 746, 747
Annoot Jan, 639	Bairoch Paul, 568
Arent Pol, 51	Ballegeer Johan, 422, 423, 507
Arickx V., 181	Balthazar Herman, 548
Asselberghs Jean-Paul, 640	Barbieux José, 79
Aubry Martine, 8	Bastien Pierre, 166

- Beeckmans L., 52, 53, 54
Beel Chris, 453
Beele Wilfried, 134, 135, 182
Beernaert Brigitte, 355
Berteloot Marc, 1, 15
Berquin Karel, 395, 711
Beun Johan, 264, 265, 428, 508
Bijns Bert, 246, 405, 511, 512
Billiet Paul, 754
Blockeel Leonard, 471, 472
Blockmans Wim P., 549
Blondeau Roger A., 245, 266, 267, 712, 748
Blontrock B., 509
Bonaert Baron, 183, 184, 185
Boonefaes Pierre, 614
Botberge Robert, 356
Boucquey Raoul, 454, 588, 589
Bourgeois Henri, 406
Bourgeois Jean, 55, 56, 57, 58, 59, 60
Bousse A., 2
Boydens Hon., 186
Braekman W.L., 150
Braems Jean-Pierre, 507
Braet Paul, 510
Briels Jan, 642
Brok H., 136
Brutsaert Jacques, 389
Buckinx René, 268
Bulcaen R., 643
Buning Lammert, 232
Buntinx Jan, 19
Cabantous Alain, 317
Cafmeyer Magda, 269, 357, 485
Calcoen Herman, 614
Callebaut D., 61, 62, 63, 64, 65
Callebert P., 713, 734
Callewaert F., 450
Carlier W., 358
Carson Patricia, 318
Carton Luc, 270, 271
Cassaert Jean, 513
Castelein R., 550
Christiaens M., 431
Clauzel Denis, 381
Clybouw K., 354
Cnops Pieter, 187
Coekelberghs Denis, 645
Colom Aguilar T., 356
Constandt Luk, 355
Coornaert Emile, 386
Coornaert Maurits, 443
Cornette Joseph, 188, 189
Cornille Karel, 615
Costenoble E., 569
Cosyn Valeer, 399
Courcelles W., 431
Coussement Ph., 190
Craeybeckx Jan, 551
Crois Roger, 20
Cumps Lieven K., 552
Cuvelier Leo, 66, 646
Dailliez Laurent, 715
Dalatouche Raymond, 515
Dams Jean, 382
Danhieux Luc, 15, 382
Dantoing Alain, 320
Daras Hervé, 273
Dawyndt Albert, 247, 274, 469
Debaillie Willy, 67
de Béthune Emmanuel, 647
D[e] B[oe] G., 68, 89, 70
Deboutte A., 716
Debrabandere Frans, 137, 138, 139, 140, 151
Debrabandere Paul, 648
De Brie Maurice, 233, 275, 276, 277, 278, 279, 280, 281, 616
De Brouwere J.G., 234
Debrouwere M., 350, 351, 379, 649, 717
De Bruyne Michiel, 244, 447, 455, 590, 591, 746, 749
De Busschere K., 152, 235
De Clercq Lode, 119
Decroix L., 570
De Cuyper J., 414, 415, 718
Decuyper Pol, 617
De Duytsche M., 359, 650
Defoort Eric, 3
Defour Frans, 387
Defrancq René, 477
De Gersem Maurits, 282
De Grauwe J., 719, 720, 721, 734
De Groeve Alfons, 618
De Herdt René, 4
De Keyser René, 36, 283, 360, 361, 378, 553
De Laet S.J., 71
De la Falaise Henry, 755
Delahaye Albert, 466
De Langhe J.E., 141
Delanotte Marcel, 191

- De Lille Karel M., 227, 383
 Delmaire Bernard, 321, 486, 722
 Delmaire Roland, 72, 167
 Delmotte Marcel, 756
 Demaeght Robert, 571
 Demarest Henri, 362, 363, 651
 De Meersman A., 5
 De Meijer A.K., 249
 Demerre G., 248
 De Meulemeester André, 592
 De Meulemeester J., 73, 74, 75, 76, 77, 78
 Demolon Pierre, 79
 de Müelenaere Luc, 757
 Demyttenaere A., 322
 Deneweth Michael, 284
 Denuwelaere - Gruwez B., 723
 Denys Franz, 724
 De Pas Justin, 458
 De Poorter G., 192
 Deprez Marcel, 420
 De Puydt Raoul, 285
 Derolez Albert, 322
 Derolez J., 193
 De Rooij J., 153
 Deroubaix J., 431
 Derudder Bertrand, 652
 Deschamps J., 36
 De Schepper Hugo, 487
 De Schietere de Lophem A., 15
 Deschrevel A., 194, 195, 196, 653
 Deschuytter Jozef, 758
 Desegher Paul - Johan, 286
 Deseyne André, 319
 De Sijmel Francis, 60, 80, 81, 407
 Desittere Marcel, 71, 82, 83
 De Smet Erik, 488
 De Smet Marcel, 44
 Despriet Ph., 45, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 197, 342, 396, 654, 655, 656, 657
 Desrumaux Roger, 46
 De Stobbeir D., 6
 Deswartes Maxime, 250
 Devisscher Monique, 554
 De Vleeschouwer F., 658
 De Vleeschouwer C., 178
 Devlieghe Luc, 15, 91, 92, 93, 94, 251, 322, 416, 659
 Devoldere Wilfried, 198
 De Vos Dirk, 660, 661
 De Vroede M., 619
 Devyt C., 662
 De Waele G., 620, 621
 De Weerd D., 7
 Dewitte Alfons, 37, 252, 253, 364, 593, 622, 663, 664
 De Witte André, 287
 De Witte Hubert, 15, 95, 96, 97, 98, 99, 119
 Dewulf H., 5
 Dewulf Marcellijn, 100, 119
 Dewulf Marleen, 572
 Dewulf-Heus Romain L., 199, 200, 201, 202, 203, 288, 289, 572, 573, 574
 Deyon Pierre, 514
 Dezutter W.P., 15, 28, 29, 290, 291, 292, 293, 294, 295, 623, 624, 627, 665, 666, 667
 Dhénin Michel, 168
 D'Hondt M., 431
 D'Hont André, 179, 401
 Didier Norbert, 759
 Dobbelaer Fons, 668
 Donnay J., 555
 Dreesen J.B., 435
 Dubois Marc, 669
 Ducatteeuw E., 350, 351, 379, 417, 649, 717
 Duerinck A., 516
 Duflo Lucien, 473, 474, 760, 761
 Dujardin André, 517
 Dupas G., 353
 Duprez A., 204
 Duvosquel Jean-Marie, 15, 408, 556
 Elsen Jean-Gérard, 670
 Esther Jean-Pierre, 355
 Everaert Danny, 205
 Farasyn Daniel, 436, 437, 438, 672
 Farmer Peter, 101
 Fosse Guido, 456
 Fossier R., 518
 Franchoo André, 468
 Frenaut Jacques, 296
 Galbert van Brugge, 322
 Geirnaert N., 584, 725, 734, 740
 Gelber L., 297
 Geldhof Jozef, 244, 394, 746, 750
 Georges R., 726
 Gerard Jo, 762
 Gerits J., 657
 Germanes R., 418, 594

- Gheeraert John, 298, 299
Glorieux E., 388
Goddeeris Johan, 206
Godding Ph., 490
Gogebuer L.M., 398
Goeminne Luc, 657, 673
Goetinck Marc, 28, 623, 624, 705,
710
Goossens J., 142
Grain Nadine, 8
Groenveld S., 323
Gysseling M., 30, 143
Gyselen G., 595, 674, 675
Haelewijn Roger, 465, 483
Haelewijn Rosita, 465
Haering N., 38
Halewyck R., 519
Herremans Caroline, 390
Hilaire Yves-Marie, 727
Hirsch Jean-Pierre, 520
Hollanders-Favart D., 676
Hoogerheijde H., 144
Hostyn Norbert, 519, 677, 679
Hostyn R., 678
Houbaert A., 728, 729, 730
Houthaave Robert, 433, 596
Houwen Raymond, 628
Huyghebaert Jozef, 448, 449, 463,
597
Huyghebaert Niclaas, 680, 713,
731, 732, 733, 734, 740
Huys Paul, 207
Hynderickx Theofiel, 302
J.D., 481, 482
J.D.M., 482
Jacobs M., 102
Jacques A., 103
Janssens Jacques, 681
Janssens de Bisthoven Boudewijn,
15, 31, 255, 365, 734, 735,
736
Jansseune Gilbert, 366
Jennart Nora, 15
Jones R.L., 9
Joos de ter Beerst Emmanuel, 208
Joos de ter Beerst Suzanne, 208
Kluyskens J., 585
L.V., 543
Laborre Albert, 706
Lagast J., 349
Lahouste Gérard, 60, 104
Lamers H., 154
Lannoy Danny, 47, 400
Lanszweert Roger, 459, 460, 461,
479
Laporte Jos, 236
Larbouillat Jacques, 300, 402
Lauraine Henri, 409
Laurent Paul-Louis, 557
Leclercq P., 105
Lecroart J., 431
Leeuwerck E., 683, 763
Leguai André, 558
Le Loup Willy, 710
Lemaitre Charles, 327
Lenders P., 521
Lermyte Jean-Marie, 629
Lesage R., 427
Lestocquoy Jean, 684
Leys F., 599
Libon Jacques, 685
Liebeskint Stijn, 106
Lignel Frans, 626
Lonneville Armand, 422
Lottin Alain, 237
Lust Bernard, 405
Luyckx Theo, 491
Macdonald Lyn, 764
Machiels J., 707
Maddens Niklaas, 10, 328, 492
Major W., 439, 765
Maréchal Griet, 559, 560
Marijnissen Roger Hendrik, 686
Martens Maurits, 302
Masure D., 391
Matheusen C., 598
Maton G., 345
Mattelaer P., 687
Menu F., 440
Mercier M., 431
Merlevede Daniël, 238
Mertens Jacques, 15, 169, 522
Mestayer Monique, 145, 575
Meulemeester Jean-Luc, 689
Meurant René, 301
Michiels Guillaume, 367, 368
Milis L., 34, 329
Moelaert Roger, 467
Moeyaert Cyriel, 155, 397
Morel E., 445
Morisse Johan, 60, 170
Muchembled Robert, 586
Mus O., 635
N.E., 630

- Naert Urbain, 256, 484, 523
 Nauts Herman, 302
 Neiryck Freek, 303
 Nevejans M., 304
 Nicholas David, 524
 Notebaert H., 432
 Notteboom Hugo, 21
 Nuyttens M., 734, 737
 Ossieur E., 631
 Oursel Hervé, 690
 Parez Roger, 476
 Penninck Jozef, 107
 Pienard P., 330
 Pierrard Pierre, 738
 Pieters Robert, 380
 Platele Henri, 15, 561, 739
 Pollet Jules, 209, 562
 Poumon Emile, 48
 Preneel A., 210
 Provoost Guido, 751
 Pruijm P., 450
 Pyck Maurits, 493
 Pynaert Florimond, 257
 Rau Jaak A., 369
 Renier Jean-Pierre, 478
 Reynaert J., 39
 Roelandt Jozef, 176, 211, 212, 410,
 478
 Roelstraete Johan, 213, 214, 385
 Roets Clara, 305
 Rogge M., 108
 Rommens Dirk, 430
 Ronse H., 600
 Rotsaert J., 370, 371
 Ryckaert Marc, 15, 29, 372
 Ryckebon Hugo, 156
 Rysenhove Alfons, 457
 Santy F., 633
 Sap Hubert, 525
 Schakman M., 526
 Scheltens E., 109
 Schepens Luc, 331
 Schmittlein Raymond, 146
 Schoonheere André, 411
 Schouteet Albert, 708
 Schulman J., 171
 Sevrin Robert, 46
 Seys Raf, 147
 Sillis Frans, 16, 17
 Simon - Van der Meersch A.M.,
 22
 Simons Ludo, 157
 Sivéry Gérard, 529
 Six J., 15
 Slos Etienne, 347
 Smissaert E., 601, 634
 Soete Jan, 158
 Somers M., 602
 Sosson Jean-Pierre, 527
 Steeghers Wilfried, 215
 Steen J., 753
 Sterken M.Th., 734, 740
 Stockman Luk, 341
 Stoob H., 528
 Sueur Philippe, 494
 Suys Frederic, 692
 Swart K.W., 9
 Tanghe Jan, 149
 Tanghe R., 148
 Terrier Didier, 412, 576
 Theys Guido, 693
 Thiadens H.J.M., 49
 Thibaut Louis, 530
 Thiébaud Jacques, 694
 Thijs A., 306
 Thoen Erik, 545
 Thoen Hugo, 71, 110, 111, 112,
 113, 114, 115, 116, 117, 118,
 119, 132, 332
 Tillie Willy, 33, 258, 695
 Top Stef, 307
 Toutain Philippe, 412, 576
 Traen Louis, 216
 Trotin Jean, 40
 Tuffreau A., 120
 Tuffreau-Libre M., 103, 121
 Tuyaeerts - Vertommen B., 308
 V. dM. R., 441
 Valcke L., 15
 Van Acker K.G., 259
 Van Acker Lieven, 217, 260, 343,
 429, 709
 Van Antwaarden R., 495
 Van Belle R., 43, 696
 Van Biervliet Albert-Tillo, 23, 603
 Van Biervliet Lori, 352, 604, 605,
 606, 697, 698
 Van Brugghe Jan, 689
 Van Buggenhout Jacques, 531
 Van Caenegem R.C., 34, 322
 Van Cleven Jean, 699
 Vancaerneyest Raymond, 577, 618
 Van Crugten A., 334
 Vandecasteele Louis, 496

- Van den Auweele Dirk, 497
 Vandenbroeke Chris, 532, 540,
 578, 579
 Van den Heuvel Jozef, 403, 404,
 425, 742
 Vandenhoute J., 122, 123
 Vandepitte Germain, 424, 498, 499,
 500, 563
 Vandepitte Leo, 24
 Vanderhaeghe Jan, 218
 Van der Heyden H.A.M., 124
 Vanderheyden Jan F., 607, 608,
 609
 Van der Linden Renaat, 160, 302,
 564
 Vandermaesen Maurice, 375
 Van der Meulen J., 767
 Vanderpijpen Willy, 7, 15
 Van der Plaetsen P., 125
 Vandewalle André, 15, 25, 26, 50,
 239, 501
 Vandewalle Eric, 3
 Vandewalle Paul, 219, 533
 Van de Walle R., 126
 Vandeweghe W., 5
 Van de Wiel C., 27
 Vandoorne Albert, 610
 Van Doorne G., 127
 Van Doorselaer André, 71, 108,
 128, 129, 130, 131, 132
 Van Doorslaer H., 220
 Van Gool F., 636
 Van Haegendoren Mieke, 335
 Vanhemelrijck F., 502
 Vanheule L., 311
 Van Hille Willy, 221, 222
 Van Hoecke Willy, 161
 Van Hoonacker Egied, 312
 Vanhoutryve André, 223, 535, 536,
 537
 Van Houtte Jan A., 534
 Vanhove H., 432
 Van Hove Rudi, 119
 Van Humbeek J., 538
 Van Impe E., 240
 Van Isacker Karel, 336
 Van Keymeulen André, 172, 173
 Vanlandschoot R., 464
 Van Loey A., 162
 Vanmarcke A., 224
 Van Mingroot Erik, 180, 744
 Van Nieuwenhuyse G., 225
 Van Oost Angeline, 565
 Vanoverschelde L., 431
 Van Peylen J., 159
 Van Ryckeghem Gerard, 226
 Vansteene August, 421
 Vanthomme N., 765
 Vanthournout E., 261, 444
 Vanthuynne J., 590
 Van Uytven R., 503
 Van Vooren G.A.G., 241
 Van Waesberghe W., 539
 Van Wouterghem Kr., 734, 745
 Verbeke Roger V., 227, 480
 Verdonck R., 432
 Ver Elst André, 700
 Vergote Estelle, 610
 Verhaeghe Frans, 71, 133
 Verheye Gustaaf, 163, 392, 393,
 566
 Verhulst Adriaan, 540
 Verleyen Herwig, 262
 Vermaere J., 541
 Vermeersch Valentin, 376
 Vermeiren Joseph, 768
 Vermeulen M., 313, 314
 Verschelde Charles, 701
 Verstappen Jacques, 315
 Verstraete Eugene, 228, 337, 338,
 504
 Vervenne Alban, 263, 426, 636,
 702
 Veys Jean J., 475
 Viaene A., 164, 242, 316, 339, 340,
 384, 542, 611, 612
 Victor R., 243
 Vierstrate Albert, 413
 Vlaminck Maria, 175, 613
 Vlaminck Joris, 229, 348
 Vleeschouwers Cyriel, 41, 505
 Vuylsteke G., 346
 W.D., 543
 Waerzeggers R., 174
 Walle Jean-Claude, 442
 Wante Luc, 544
 Warlop E., 419
 Wastiels Frans, 434
 Willemsen R., 165
 Wullaert G., 431
 Zoete Antoine, 18

INHOUD

BIJDRAGEN

- J. David, *Het Middeleeuws gereedschap. Enkele problemen.* 5- 26
- A. Jacobus, *De vrouwelijke religieuze roepingen in het bisdom Brugge 1802-1914. Evolutie en herkomst.* 27- 86
- G. Maréchal, *De leprozen in de kwartieren Brugge en het Brugse Vrije. Nieuwe cijfers.* 147-162
- N. Geirnaert, *De Duinheer Carolus De Visch (1596-1666) en zijn Bibliotheca Scriptorum Sacri Ordinis Cisterciensis.* 163-214

OORKONDEN EN MEDEDELINGEN

- B. Janssens de Bisthoven, *Alfons De Meester en de oorlogsschade 1914-1918.* 87- 91
- B. Janssens de Bisthoven, *Het huishoudelijk reglement van J.B. de Castillion, bisschop van Brugge, 1743-1753.* 215-220
- J. Lavaert en R. Van Belle, *De vloerzerken van Jan en Christiaan de Plaet in de Sint-Gilliskerk te Brugge.* 221-244

VLAAMSE BIOGRAFICA

- N. Hostyn, *De Oostendse kunstschilder Michel T.A. Van Cuyck (1797-1875). Bijdrage tot de Geschiedenis van de 19e eeuwse Belgische Schilderkunst.* 93-111
- P. Lenders, *De laatste levensjaren van beeldhouwer Hendrik Pulinx.* 245-255

BOEKBESPREKINGEN

- F. Dumont, *Beaumont en Hainaut. Un Chapitre inédit de son histoire. La succession d'Espagne et le règne de Max - Emmanuel Electeur de Bavière (1701-1714).* (D. Dalle). 113

Galbert de Bruges, <i>Le meurtre de Charles le Bon</i> (N. Huyghebaert).	114-117
Galbert van Brugge, <i>De Moord op Karel de Goede, Graaf van Vlaanderen</i> (J. Mertens).	117-118
A. Schouteet, <i>De Straatnamen van Brugge</i> (D. Dalle).	119-121
<i>La Cartographie au XVIIIe siècle et l'œuvre du Conte de Ferraris (1726-1814). De Cartografie in de 18e eeuw en het werk van Graaf de Ferraris (1726-1814).</i> (J. Mertens).	121-122
H. Van der Wee en E. Van Cauwenberghe (eds) <i>Productivity of land and agricultural innovation in the Low Countries (1250-1800)</i> . (E. Thoen).	
A. Verhulst en C. Vandenbroeke (eds) <i>Landbouwproductiviteit in Vlaanderen en Brabant 14de - 18de eeuw</i> (E. Thoen).	257-260

KRONIEK 123-145

261-285

BOEKENSCHOUW 287-340

MEDEWERKERS AAN DEZE JAARGANG

- J. David, Albertlaan 64, 1060 Brussel.
D. Dalle, Viooltjesstraat 20, 8460 Koksijde.
N. Geirnaert, p/a Stadsarchief, Breidelstraat 3, 8000 Brugge.
A. Jacobus, Astridlaan 115, 8320 Brugge - Assebroek.
B. Janssens de Bisthoven, Langestraat 21, 8000 Brugge.
N. Hostyn, Witte Nonnenstraat 38, 8400 Oostende.
N. Huyghebaert, Abdij Zevenkerken, 8200 Sint-Andries.
J. Lavaert, Baliestraat 5, 8000 Brugge.
P. Lenders, p/a UFSIA, Prinsstraat 13, 2000 Antwerpen.
G. Marechal, p/a Rijksarchief, Geraard de Duivelstraat 1, 9000 Gent.
J. Mertens, p/a Rijksarchief, Academiestraat 14, 8000 Brugge.
E. Thoen, p/a Seminarie Middeleeuwse Geschiedenis RUG.,
Blandijnberg 2, 9000 Gent.
R. Van Belle, Zwaluwstraat 1, 8000 Brugge.

**GENOOTSCHAP VOOR GESCHIEDENIS
SOCIETE D'EMULATION
TE BRUGGE**

Sekretariaat en redactie : p.a. Rijksarchief, Academiestraat 14, 8000 Brugge.
Postrekening : Genootschap voor Geschiedenis, Brugge 000-0107939-75
Jaarlijkse lidmaatschapsbijdrage : 400 F.

Het Genootschap voor Geschiedenis «Société d'Emulation», gesticht in 1839, heeft tot doel de geschiedenis van het oude graafschap Vlaanderen en van de Provincie West-Vlaanderen te beoefenen en te bevorderen.

Het Genootschap geeft ieder jaar de «Handelingen» uit, waarin bijdragen over historische onderwerpen van allerlei aard opgenomen worden.

Om lid van het Genootschap te worden, wende men zich tot het Bestuur (p.a. Rijksarchief, Academiestraat 14, 8000 Brugge) met opgave van naam, beroep en adres. Het lidmaatschap verplicht tot betaling van de jaarlijkse contributie (400,-fr.) en geeft recht op de toezending van de «Handelingen». Bovendien wordt aan de leden een korting van 20% verleend op de prijs van de «Handelingen» die vóór hun toetreding tot het Genootschap zijn verschenen en op de afzonderlijke uitgaven.

BESTUUR : B. Janssens de Bisthoven (voorzitter), J. Marechal (ondervoorzitter), L. Devliegheer (secretaris), J. Mertens (redactie-secretaris), A. Vandewalle (penningmeester), D. Dalle, P. Declerck, J. De Cuyper, N. Huyghebaert, A. Janssens de Bisthoven, O. Mus, M. Ryckaert, A. Schoutete, L. Valcke, W. Vanderpypen, R. Van Eenoo.

Druk : Grafisch Bedrijf Schoonbaert - 8200 Brugge 2

ENKELE UITGAVEN NOG IN VOORRAAD :

- Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis*,
(vanaf 1926, met uitzondering van 1939 (1-2), 1963
(1-3), 1975 (1-2), 1976, 1977 (1-2)), per jaargang. 400 fr.
- H. Dussart, *Fragments inédits de Rombout de Doppere*,
Chronique brugeoise de 1491 à 1498, Brugge, 1893, in
8°, 56 blz. 300 fr.
- A. Heysse, O.F.M., *Tabulae capitulares almae provin-*
ciae Sancti Joseph in comitatu Flandriae Ordinis Fra-
trum Minorum Recollectorum (1629-1796). Brugge,
1910, in 4°, XXV - 169 blz. 300 fr.
- A. De Poorter, *Un traité de théologie inédit de Gautier*
de Bruges : Instructions circa divinum officium.
Brugge, 1911, in 8°, XII - 44 blz. 150 fr.
- L. Gilliodts-van Severen, *Mémoriaux de Bruges*, Dl. II,
in 8°, 327 blz. 400 fr.
- A. Schouteet, *Gedenkwaardige aenteekeningen van Jan*
Karel Verbrugge. Brugse kroniek over 1765-1825.
Brugge, 1958, in 8°, 147 blz. 200 fr.
- A. Schouteet, *Een beschrijving van de Bogardenschool te*
Brugge omstreeks 1555 door Zeger van Male, Brugge,
1960, in 8°, 225 blz. + 6 pl. 400 fr.
- A. Van Walleghem. *De oorlog te Dickebusch en omstre-*
ken 1914-1918. Uitgegeven door J. Geldhof. Tweede en
derde deel, in 8°, 256, 213 blz., ill ; samen 400 fr.
- J. Cuyper, *Journal de Campagne 1914-1917. Oorlogs-*
dagboek van een hulpdokter bij het Belgisch leger.
Uitgegeven door A. De Cuyper. Brugge, 1968, in 8°,
XXI + 242 blz. + 5 pl. 400 fr.
- L. Devliegheer, *Oorlogsdagboeken uit de streek tussen Ij-*
zer en Leie. Brugge, 1972, in 8°, 247 blz. + 20 pl. 400 fr.
- J. Geldhof, *Het Handboek van P. Vandendorpe, pastoor*
van Nieuwerkerke, (1730-1806). Brugge, 1974, in 8°,
310 blz. 400 fr.
- A. Schouteet, *Stadsarchief van Brugge, Regesten op de*
oorkonden. I (1089-1300), 1973, 217 blz., 400 fr ; II
(1301-1339), 1978, 362 blz., 600 fr., III (1340-1384),
1979, 352 blz., 600 fr. Samen 1.600 fr.
- J. Geldhof, *Oorlogsdagboeken over Ieper (1914-1915)*.
Tweede deel. Brugge, 1977, in 8°, 472 blz. 700 fr.
- G. Gyselen en J. Hindryckx, *Veurne tijdens de wereld-*
oorlog 1914-1918. Dagboek van J. Gesquiere. Brugge,
1979, in 8°, 432 blz., ill. 700 fr.